

1986/3

AETAS

A JATE TÖRTÉNE SZ HALLGATÓI NAK LAPJA

AETAS
1986/3.

Szerkesztők Koszta László főszerkesztő

Bárdi Nándor

Bellavics István

Greksza Attila

Tanárszerkesztő Dr. Tóth Sándor

A szerkesztőség címe: JATE Bölcsészettudományi Kar
6722 Szeged, Egyetem u. 2-6.
Történettudományi Szakkönyvtár

Tartalom

TANULMÁNYOK

Vida Andrea:	Egy kétezeréves szakácskönyv: Apicius: De re coquinaria	5
Galamb György:	Állam és hatalom /Machiavelli stato-fogalma a 14-16. sz.-i itáliai államfejlődés tükrében/	24
Sebők Ferenc:	Megjegyzések az 1518-as év eseménytörténetéhez	46

TÖRTÉNE SZ PÁLYÁK

Beszélgetés Jakó Zsigmond kolozsvári történész-professzorral /készítette: Koszta László és Orbán Imre/	58
Szántó Imre professzort köszöntjük - Szántó Imre tudományos munkássága /készítette: Lele József/	74

KITEKINTÉS

Tyekvicska Árpád: Új utakon /Rendiségképünk egy konferencia tükrében/	87
Bárdi Nándor: Beszélgetés a jugoszláviai történész-képzésről	97

ISMERTETÉSEK

Neuberger Anna: A halál-felfogás változásai a nyugat-európai közgondolkodásban	102
Lichtenstein József: Újabb adalékok "A szociológia első magyar műhelyé"-nek tanulmányozásához	114

HÍREK - RÖVIDEN	119
-----------------	-----

MUNKATÁRSAINK	125
---------------	-----

Tanulmányok

VIDA ANDREA:

EGY KÉTEZERÉVES SZAKÁCSKÖNYV:

APICIUS: DE RE COQUINARIA

/ A SZAKÁCSMŰVÉSZET /

BEVEZETÉS

Az Apicius neve alatt fennmaradt szakácskönyv egyedülálló értéket képvisel: az ókor bőséges szakácskönyv-választékából ez az egyetlen mű, mely elkerülte a feledést. Athenaiosztól¹ tudjuk, hogy nem csak általános jellegű szakácskönyveket írtak, hanem léteztek cukrászkönyvek és csak tésztarecepteket ismertető leírások is. A ma ismert mű számos kérdést vet föl, és ezekre nem is mindig lehet egyértelmű válaszokat találni.

Először is már a szerző személye is bizonytalan: három olyan emberről tudunk,² akik az Apicius cognoment viselték: Sulla idején élt egy bizonyos Marcus Apicius, Augustus és Tiberius kortársa volt Marcus Gavius Apicius, és feltételeznek egy Caelius Apiciust is, akit a humanisták a szakácskönyv szerzőjével azonosítottak, de ez valószínűleg félreértésből adódhatott, vagy a könyv címének elírása, vagy annak félreolvasása okozhatta. Caelius Apiciust nem is említik sehol, míg a leghíresebbéről, Marcus Gaviusról több antik szerző is megemlékezik, nemcsak mint híres ínyencről, hanem szakácskönyvíróról, ételkülönlegességek feltalálójáról is. Seneca egy anekdotát is elmesél halálának körülményeiről, eszerint miután

pazarabbnál pazarabb lakomákra herdálta vagyonát, végül "...számadásra kényszerült, kiszámolta, hogy csak tízmillió sestertiusa maradt, és mintha ennyi pénz mellett az éhenhalás veszélye fenyegetné, méreggel vetett véget életének."³ Hírneve az idők múlásával sem csökkent, keresztény szerzők is említik, Izidórosz szerint "...ő volt az első, aki szakácskönyvet írt...", Iuvenalis egy mártásokról írt könyvét említi. Épp e róla szóló ókori források arra engednek következtetni, hogy eredetileg két könyvet is írt: egy általános jellegű, és egyet csak a különféle mártásokról. A ma ismert mű, ami IX.sz.-i kéziratokon alapszik, mégis csak egy könyvet tartalmaz, ennek stílusa is távol áll az arany-, sőt még az ezüstkori prózától is. Egyes kutatók véleménye szerint ⁴ a ránkmaradt mű egy IV. század végi vagy V. század eleji kiadó gyűjtőmunkájának eredménye. Az eredeti apiciusi ételleírásokkal együtt más műveket is felhasznált, és így állította össze a mai formájú kompilációt. Apicius receptjei fényűző, gazdag lakomákra készültek, az ismeretlen kompilátor pedig egyszerűbb vidéki és városi háztartásokra is gondolt, ezért felhasználta Apuleius földművelésről és háztartási tudnivalókról szóló könyvét is, részleteket emelt ki egy feltehetően görög diétás szakácskönyvből, orvosi írásokat is szerkesztett a könyvbe, ezek nagyrésze Marcellustól, egy Nero korabeli orvostól származtatható. Az egész műre jellemző vulgáris latin nyelv elsősorban a kiadónak köszönhető, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy nagy valószínűséggel Apicius és a többi szerző műve is sok köznyelvi elemet tartalmazhatott. A görögről latinra fordítá sokat is minden bizonnyal a kiadó véggezte el. A kompilációhoz felhasznált Apicius-mű már az eredeti két könyv összegzése lehetett, mely Apicius kora utáni kiegészítéseket is tartalmazott. Ezt mutatja néhány olyan recept, mely híres, Apicius kora utáni császárokról vagy szakácsokról kapta a nevét, pl.: Borsó vagy bab

Vitellius-módra, Conchicla Commodius - módra. /V/IV,4; V/III,5./

A teljes mű tíz könyvből áll, beosztását is a IV.-V. századi szerkesztő végezte el, az egyes könyvek címei köré rendezve anyagát, nem mindig következetesen. Nem valószínű, hogy a címek az eredeti műből származtak volna, de később feltehetően ezek adtak kiinduló pontot a kompilátornak. A címek görög nyelvűek, a VII. könyvtől kezdve odajegyezték melléjük latin megfelelőjüket is. A kiadó minden egyes könyv elejére tartalomjegyzéket is írt, a receptekhez igazodva. Talán az ő hibája, talán egy későbbi kiadó figyelmetlenségéből adódott, hogy néhány, a tartalomjegyzékben szereplő fejezetcím nem található meg a szövegben és fordítva.

Az első könyv hasznos gyakorlati tanácsokat tartalmaz, a többi pedig maga a szakácskönyv, különböző ételek elkészítési módjai, az ételek jellege szerint csoportosítva. A csoportosítás sem érvényesül mindig következetesen, a receptek nem mindig igazodnak a címhez, különösen az utolsó könyvekben nem, ahol - ételfajtától függetlenül - sok, csaknem egyforma összetételű mártás leírása olvasható. Ez a rész valószínűleg az eredeti apiciusi mártáskönyvvel áll összefüggésben.

Az első könyv nagy része és a III. majd azt követő könyvek rövid receptjei Apuleius művéből származnak. Ezek közül néhány kimondottan a földművelőkhöz szól, pl. azok, melyek leírják, hogyan lehet vörös borból fehéret előállítani, vagy hogyan lehet eladhatóvá tenni a rossz mézet. A tartósító eljárásokat ismertető leírások szintén ebből a forrásból származnak.

A görög földműveskönyvből átkerült recepteket meg lehet ismerni már címmükről is, ez görög maradt a latin nyelvű szakácskönyvben is. Stílusuk is eltér a többitől, a leírások részletezőbbek, pontosan meghatározzák a hozzávalókból szükséges mennyiséget is. Ez utóbbi jellemzi a görög dié-

táskönyvből származó recepteket is, ezek legtöbbször a IV. könyvben található. Az orvosi receptek világosan elkülöníthetők, idetartoznak a legpontosabb mennyiségi előírások, és néhány, a gyógyító hatásra utaló kifejezés. A kompilációból kevésbé következtethetünk az eredeti Apicius-műre. Minden bizonnyal igen sok változatos ételreceptet tartalmazott.

Minden esetben sokféle fűszer használatát írják elő a receptek, legtöbbször csak egyszerűen felsorolják a szükséges anyagokat, pontosabb utasítás nélkül. Ebből arra következtethetünk, hogy Apicius könyvét csak gyakorlott szakácsok tudták használni. Stílusa egyszerű, fesztelen, általában olyan, mint a szakácskönyvek minden korban. Az eredeti könyv feltehetően illusztrációkat is tartalmazott, erre utal egy megjegyzés az egyik recept végén: "...Hogy milyen tepsit használj, alább láthatod." /IV/II,14.

A római étkezési szokások közül legnagyobb jelentősége a coenának volt, erre a nap kilencedik, tizedik órája táján került sor, azaz délután három, négy óra körül. Három fő részből állt. A lakoma "gustum"-mal vagy "gustatio"-val vette kezdetét, ilyenkor - nevéből adódóan - étvágygerjesztő falatokat tálaltak fel: halakat, a "tenger gyümölcseit", különféle mártásokat, zöldségfélét, esetleg gombát, tojást, tehát az előételek egész sorát. Ideillő receptekkel foglalkozik szakácskönyvünk II.-V; IX-X. könyvig terjedő részének legtöbbször. Kísérőitalként "mulsum"-ot, azaz édesített forralt bort fogyasztottak, ebből ered a gustatio egy másik elnevezése is: a "promulsis". Ezt követte a "mensae primae", a tulajdonképpeni főétkezés, itt kezdetben két, majd három, sött több fogást tálaltak fel, sült és főtt húsokat, szárnyasokat, vadakat és mindenféle finomságot. A VI. és a VIII. könyvben találunk idevaló recepteket, a VII. könyv egy része pedig csak az ételkülönlegességekkel foglalkozik. Kísérőitaluk a bor volt, római szokás szerint nem tisztán, hanem vízzel

hígtva itták, és ekkor még mértéktelenen. Ezután következett a "mensae secundae", itt desszertként gyümölcsöket, édességet szolgáltak fel. Ekkor már hangulatuk is a tetőfokra hágott, innentől kezdve hajnalig tartott a féktelen mulatozás, ivás. Petronius igen jól ábrázolja egy ilyen lakoma lefolyását a Trimalchióban.

Szakácskönyvünkéből kitűnik, hogy a rómaiak szinte semmit nem eredeti ízével fogyasztottak. Mindenhez sokféle mártást tudtak készíteni, igen erős, jellegzetes ízű fűszerek keverékével ízesítve, ezekkel aztán teljesen elnyomták a húsok, halak, zöldségfélék eredeti zamatát, anélkül, hogy a sokféle jellegzetes fűszerből akár csak egynek is kiérződött volna az íze a mártásból. A fűszerek ilyen nagymértékű és változatos felhasználása, mesteri vegyítése máig megérződött a mediterrán konyhában, gondoljunk a pizzára, a provance-i fűszeres halászlére, a bouillabaisse-re, ilyen a spanyol rizs, a spanyol omlott, vagy a paella, és más mediterrán különlegességek.

Apicius könyvében néha egészen abszurd módon jelenik meg az eredetitől eltérésre való törekvés: "lazacétel" készülhet lazac nélkül, /IV/II,12/, vagy "Sózott hal, hal nélkül" /IX/XIII,1/

Az előbb említett ételhez Apicius találó megjegyzést is fűz:

"Az asztalnál senki nem fogja sejteni, mit eszik."

Ugyanezt a törekvést tükrözi a Trimalchio lakomáján Pegazusként felszolgált nyúl, vagy a tengeri sünnök "álcázott" mazsolás, mogyorós, birsalmás tészta.

Néhány fűszerkeverékről, alapanyagról részletesen is kell szólni, legalább a legalapvetőbbekről, melyek csaknem minden recepthez szükségesek. Mindenekelőtt ilyen a liquamen, vagy más néven garum. Ez annyira nélkülözhetetlen volt, mint manapság a só. Használata annyira elterjedt, hogy nemcsak háztartásokban állították elő, hanem műhelyekben gyártották, néhány hely

híres is volt liquamen-készítéséről. A Geoponicában találunk róla szóló receptet: a halak belsőrészeit lesózva állni hagyták a napon egy szűrőben, a folyadék, ami ezen keresztül csöpögött egy edénybe, az volt a liquamen, ami pedig visszamaradt, az "altec", - szintén fontos főzési alapanyag. A leírás azt is megemlíti, hogy van aki óbort is ad hozzá. A kész liquamen azután hydrogarum, oxigarum, vagy oenogarum nevet kapott, attól függően, hogy vizet, ecetet, vagy bort keverték még hozzá. Fűszereztek is, sőt, ha mézes óborral keverték össze, nemcsak főzési alapanyagként, hanem italként is fogyasztották.

Gyakran főztek borral, musttal és különféle mustszármazékokkal. Ilyen volt például a "defrutum", ami szintén sok receptben felbukkan Apicius könyvében. Varro és Columella leírása szerint úgy nyerjük, hogy a mustot egyharmadára főzzük. Plinius azt írja, hogy a felére kell főznünk, Palladius meghatározása szerint sűrű állagúnak kell lennie a főzés végén.

A "defrutum"-mal és, hasonló mustszármazékokkal enyhén édeskés ízt adtak a különféle mártásoknak és színezékként is használták. Egy másik jellegzetes alapanyaguk a passum, azaz aszúbor volt. Kimondottan édesítés célját szolgálta, Palladius megjegyzi róla, hogy egyesek a mézet helyettesítik vele. A keményítőliszt /amulum/ hasonló célt szolgált, mint a mai háztartásokban a búzaliszt /farina/, ételeket, mártásokat sűrítettek vele. Pliniustól tudjuk, hogyan gyártották műhelyekben: Chios szigetéről szállították a hozzá legmegfelelőbb, ragyogó, fehér búzát, ezt néhányszor átmosták vízben, majd a napon megszáraitották. Nevét is onnan kapta, hogy "malom nélkül" készült.

Fűszereik közül először a sujtárt kell megemlíteni, /*Ferula asa foetida* L./ ez volt egyik legjelentősebb és legdrágább ízesítő anyaguk. Plinius egy teljes fejezetet szentel e növénynek⁵, főleg az észak-afrikai Kyrénéből szereztek be, a tartomány egyik legfőbb exportcikkének számított. Később va-

lósznűleg perzsa vagy arméniai változatával helyettesítették, aminek minősége jóval alulmaradt a kyrénéin, de olcsóbb volt. Ezt a fajtát ma is használják a Közel-Keleten, régen a népi gyógyászat is alkalmazta. Pliniustól tudjuk azt is, hogy a növény levelét és gyökerét egyaránt értékesítették. Ő ír le egy másik fontos fűszernövényt, a malobatrument is. Ismerteti, hogy egy bizonyos fa ráncos leveleit megszárfjtják, olajából kenőcsöt gyártanak. A sáfránynál erősebb illatú, sötét, érdes külsejű, íze a sóra emlékeztet. Nyelv alá téve a nárdushoz hasonló ízű. A növény feltehetően Kínából származott. Sajnos, nem ez az egyetlen fűszer, amiről csak ilyen keveset tudunk, és nem azonosíthatók mai fűszernövényekkel sem pontosan. Amik pedig azonosíthatók, azok közül is sok fűszer beszerezhetetlen nálunk, ezért nehéz gyakorlatban is kipróbálni a receptek legtöbbszörét. A receptekből adott válogatást igyekeztem úgy összeállítani, hogy egyrészt szemléltessem a könyv felépítését, másrészt pedig szeretnék olyan recepteket bemutatni, amik vagy különlegességük miatt érdekesek, vagy gyakorlati érdekességet jelenthetnek a vállalkozó kedvű inyencek számára: egyes receptek teljes egészében elkészíthetők, mások pedig némi helyettesítéssel oldhatók meg. Érdekes olvasmány lehet e néhány részlet annak is, aki nem vállalkozik személyes kipróbálásra, akit pedig mélyebben is érdekel, hogyan is étkeztek Rómában mintegy kétezer évvel ezelőtt, mi-féle finomságokat fogyasztottak, annak szívből ajánlom Apicius Szakácskönyvét és a hozzá tartozó kivonatokat, melyeket egy IX. századi osztrógótpap, Vinidarius készített Apicius műveiből.

SZEMELVÉNYEK APICIUS: DE RE COQUINARIA

/SZAKÁCSMŰVÉSZET/

CÍMŰ MUNKÁJÁBÓL.

KEZDŐDIK APICIUS EBÉDJE

- I. A GONDOS SZAKÁCS
- II. HÚSÉTELEK
- III. ZÖLDSÉGEK
- IV. VEGYES RECEPTEK
- V. HÜVELYESEK
- VI. SZÁRNYASOK
- VII. KÜLÖNLEGESSÉGEK
- VIII. NÉGYLÁBÚAK
- IX. " A TENGER GYÜMÖLCSEI "
- X. HALÉTELEK

I/VI.

HOGYAN LEHET VÖRÖS BORBÓL FEHÉRET ELŐÁLLÍTANI? Tegy a palackba bablisztet vagy három tojásfehérjét, és jó sokáig rázogasd. Másnapra kifehéredik. A szőlővessző hamuja is ugyanúgy megfehérfíti.

I/VIII.

HOGYAN MARAD FRISS A HÚS SÓ NÉLKÜL BÁRMEDDIG? Kenj be méz-
zel annyi húst, amennyit el akarsz tenni, tedd egy edénybe, az pedig le-
gyen felakasztva. Bármikor előveheted a húst, amikor szükséged van rá.
Télen jobb eredményt érsz el, nyáron kevesebb ideig áll el. Főtt húst
ugyanígy tartósíthatsz.

I/X.

ELSÓZOTT HÚS JAVÍTÁSA: Az elsózott húst úgy javíthatod, ha előbb tejben, majd vízben főzöd.

I/XIV.

HOGYAN TARTHATÓK EL SOKÁIG A MÉZBŐL KÉSZÜLT ÉDESSÉGEK? Végy cnecost⁶, ahogy görögül hívják. Őröld lisztté, és keverd mézhez, amikor édesség készítésére készülsz.

I/XV.

HOGYAN KÉSZÍTS ROSSZ MÉZBŐL JÓT? A rossz mézet rendbehozhatod, hogy eladható legyen, ha egy rész rosszat és két rész jót egyenletesen elkeversz.

I/XXVII.

SOKMINDENHEZ HASZNÁLHATÓ SÓKEVERÉK: A sókeveréket használhatod emésztésjavítónak, hasmenés, valamint mindenféle betegség és járvány ellen, általában minden meghűléstől távoltart, fze pedig jóval kellemesebb, mint hinnéd. Végy egy font közönséges sót, két font ammóniasót, mindkettőt megörve, három uncia fehérborsot, két uncia⁷ gyömbért, másfél uncia ammiummagot⁸, másfél uncia kakukkfűvet, másfél uncia zellermagot /ha nem tudsz zellermagot szerezni, végy három uncia petrezselyemmagot/, három uncia szurokfűvet, másfél uncia zombormagot, három uncia fekete-borsot, egy uncia sáfrányt, két uncia krétai izsópot, két uncia nárduslevelet, két uncia petrezselymet, két uncia kaprot.

I/XXIX.

KÖMÉNYMÁRTÁS KAGYLÓHOZ ÉS OSZTRIGÁHOZ

1. Végy borsot, fagyalt, petrezselymet, szárított mentát, nárduslevelet,

malibatrumot, mézet, ecetet, liquament és valamicske köményt.

2. Másképp: Végy borsot, fagyalt, petrezselymet, szárított mentát, valamicske köményt, mézet, ecetet, liquament.

II/I/5.

Vagdalt hús: tégy mozsárba borsot, szurokfüvet, törd össze, önts rá liquament, adj hozzá kevés főtt velőt, alaposan daráld össze, ne legyen mócsingos. Gondosan keverd össze öt tojással egységes masszává. Keverd bele liquamenbe, öntsd át egy fémedénybe, főzd meg. Mikor megfőtt, borítsd ki egy tiszta asztalra, vágd kockára. Végy mozsárba borsot, fagyalt, szurokfüvet, törd össze. Jól keverd össze, vízben tedd fel főni. Amikor felforrt, száraz lepényt tördelj bele, ezzel sűrítsd be, kavargasd meg, és öntsd egy másik edénybe. Szórd meg borssal és tálalhatod.

7. Zsíros fasírt: a felvagdalt színhúst daráld össze velővel, áztasd borba a legjobb minőségű búzaliszttel, adj hozzá borsot, liquament izlés szerint adhatsz hozzá feltört mirtuszbagyót is. Formálj apró húsgombócokat, közéjükbe tégy fenyőmagokat és borsot. Hájban megforgatva párold meg forralt borban.

II/II/9.

Keményítőlisztes mártás: Főzz csirkecsontokból levest. Ezután tégy serpenyőbe póréahagymát, kaprot, sót. Párold meg, majd adj hozzá borsot, zellermagot, végül rizslisztoldatot, liquament, aszút vagy defrutumot, mindent keverd össze és húsgombócok mellé tálald.

III/IV,3.

Tök alexandriai módra: a legyalult tököt sózd be, nyomkodd ki, tedd egy tálba. Végy őrlött borsot, köményt, koriandermagot, friss mentát, sújtárgyökeret, öntsd le ecettel. Adj hozzá datolyát, őrlött fenyőmagot. Keverd

össze mézzel, ecettel, liquamennel, defrutummal és olajjal, öntsd rá a tökre. Amikor felforrt, szórd meg borssal és tálald.

IV/II,3.

Patina:⁹ salátatorzsát darálj össze borssal, liquamennel, forralt borral, vízzel, olajjal keverd össze. Forrald fel, tojással sűrítsd be. Szórd meg borssal és tálald.

/Vö.: "catillus ornatus" receptje: /Ath.647,E/ moss meg és szeletelj föl egy kis fej salátát, önts rá bort, forrázd le a salátát, utána nyomd ki a levét, szórj rá lisztet, kicsit hagyd állni, majd hirtelen újra forrázd le, adj hozzá kevés disznózsírt és kevés borsot, majd újra forrázd le, aztán önts rá nagyon forró olivaolajat./

IV/I,3.

Sala cattabia¹⁰: vájj ki alexandriai kenyeret, a puha részét áztasd be vízzel kevert ecetes mártásba. Adj hozzá mozsárban tört borsot, mézet, mentát, fokhagymát, zöld koriandert, sózott sajtot, vizet, olajat. Hűtsd le havon és tálald.

IV/II,12.

Hamis lazac-patina: sült vagy főtt hal húsát vágd fel kis darabokra. Annyit végy, amennyivel meg akarsz tölteni egy tepsit. Őrölj borsot és kevés rutát, önts rá megfelelő mennyiségű liquament, kevés olajat, majd keverd össze a tepsiben a hússal és törj bele egy nyers tojást, dolgozd össze egy masszává. Majd könnyedén dolgozz bele egy tengeri csalánt úgy, hogy ne keveredjen össze a tojásokkal. Tedd gőz fölé, nehogy túlságosan besűrűsödjön. Ha megsült, szórj rá borsot és tálald. Az asztalnál senki sem fogja sejteni, mit eszik.

14. Így készíts patinát Apicius-módra: végy főtt kocacsecset, halat, csirkehúst, fenyőrigót vagy rigó főtt szívét, és mindennek a legjavát. Mindent gondosan vagdald össze, kivéve a fenyőrigót. Keverj össze olajjal nyers tojásokat. Őrölj borsot, fagyalt, öntsd fel liquamennel, borral, aszúval, tedd serpenyőbe, hogy felmelegedjen, sűrítsd be liszttel. Előtte azonban tedd bele az összes felvagdalt húst, és így forrald. Amikor megfőtt, a levével együtt szedd át egy másik edénybe merőkanállal, adj hozzá egész borsot és fenyőmagot. Úgy szedd tepsibe, hogy a laganumhoz¹¹ hasonlóan rétegenként szedj egy merőkanállal, és ahány réteget leteszelsz, annyiszor tégy rá a húskeverékből is a merőkanállal. Az utolsó réteget tűzd meg egy nádszállal, ez legyen a tetején. Szórd meg borssal. Előtte azonban a húsokat keverd össze feltört tojásokkal, és tedd a serpenyőbe a húskeverékkel együtt. Hogy milyen fémtepsit használj, alább láthatod.

IV/III,5.

Citromos minutal¹² csemege: Végy egy serpenyőbe olajat, liquament, erőlevest, fejes pórégagymát, vagdald apró ra koriandert, főtt sertéslapockát, apró hús-gombócokat. Amíg fő, őrölj borsot, köményt, koriandert vagy koriander-magot, friss rutát, sujtárgyökeret, önts rá ecetet, defrutumot, a főzőléből egy keveset, keverd össze az ecettel. Tedd fel forrni. Amikor felforrt, végy meghámozott és kimagvalt citromot, vágd kockára és forrázd le, tedd serpenyőbe. Tördelj össze száraz lepényt, és azzal sűrítsd be, szórd meg borssal és tálald.

IV/IV,1.

Így készíts árpadarát: mosd meg az árpadarát, majd dörzsöld szét, miután egy napig áztattad. Tedd föl erős tűzre. Amikor rotyog, végy elég olajat és egy kisebb kapornyalábot, szárított hagymát, borsikafüvet és egy sertés-

csülköt, főzd össze az árpadarával. Végy friss koriandert, törd össze sóval együtt, aztán főzd meg azt is. Amikor megfőtt, vedd ki a kapornyalábot, öntsd át egy másik tepsibe a darát úgy, hogy ne érjen az edény széléhez, nehogy odaégjen. Nyomkodd szét a csomókat, és szűrd rá a csülökre. Darálj borsot, fagyalt, kevés szárított csombormentát, köményt, végy hozzá őrölt bordamagot, önts rá mézet, ecetet, defrutumot, liquament, öntsd a serpenyőbe úgy, hogy jól ellepje a csülköt. Könnyű tűzön forrald fel.

IV/V,2.

Zöldséges előétel: főzz meg hagymát liquamenben, olajban és borban. Amikor megfőtt, szeletelj fel malacmáját, tyúkmáját, tyúk lábát és szárnyat, süsd meg, majd forrald fel a hagymával együtt. Ekkor darálj borsot, fagyalt, önts rá liquament, bort és aszút, hogy édes legyen, tégy hozzá keveset a főzőléből, az egészet öntsd vissza a hagymára. Amikor felforr, rögtön sűrítsd be keményítőlisszttel.

V/IV,2.

Conchicla¹³ Apicius-módra: végy tiszta cserépedényt, ebben főzd meg a borsót. Tégy hozzá felvagdalt füstölt kolbászt, sertéskolbászt, mellső sonkahúst. Darálj borsot, fagyalt, szurokfüvet, ka prot, szárított hagymát, friss koriandert, önts rá liquament, keverd össze borral és liquamennel. Tedd serpenyőbe, adj hozzá olajat, néhány helyen szurkáld meg, hogy beigya az olajat. Lassú tűzön főzd, hogy jól felforrjon, és tálald.

VI/I,1.

Mártás főtt strucchoz: végy borsot, mentát, pirított köményt, zellermagot, bármilyen fajta datolyát, mézet, ecetet, aszút, liquament, kevés olajat,

tedd fel forrni egy serpenyőbe, sűrítsd keményítőliszttel, és így öntsd a strucc részeire egy tálban, szórd meg borssal. Ha pedig e mártásban akarod megfőzni a struccot, adj hozzá búzadarát.

/Ebben a receptben jelenik meg először a strucc római ételként, vö. Lampr.Hel.30,2;4./

VI/II,2.

Daruhoz, vadkacsához vagy csirkéhez: végy borsot, szárított hagymát, fagyalt, köményt, zellermagot, kimagvált damaszkuszi szilvát, mézet, bort, ecetet, liquament, defrutumot, alajat és főzd össze. - Ha a darvat főzöd, ne érjen bele a feje a vízbe, hanem álljon ki. Amikor megfőtt, csavard a darvat egy előmelegített kendőbe, és vedd le a fejét az inakkal együtt úgy, hogy csak a színhús és a csontok maradjanak vissza, különben az inával együtt élvezhetetlen.

VI/VI,1. /MÁRTÁSOK FLAMINGÓHOZ/

Kopassz meg egy flamingót, mosd meg, kötözd össze, tedd serpenyőbe, adj hozzá vizet, sót, kaprot és kevés ecetet. Főzd felére a levet, akkor adj hozzá összekötözött púréhagyma- és koriandernyalábokat, ezeket is főzd meg. Amikor majdnem kész, adj hozzá defrutumot, hogy megfesse. Tegy mozsárba borsot, köményt, koriandert, sujtárgyökeret, mentát, rutát, törd össze, önts rá mézet, adj hozzá datolyát, önts rá a főzőléből. Borítsd át egy serpenyőbe, sűrítsd keményítőliszttel. Adj hozzá mártást és tálald. Ugyanezt készítsd papagájhoz is.

/ A flamingó és a papagáj a császárkor kedvelt ínyencségei./

VI/VIII,11.

Várdai csirke: főzd meg a csirkét az alábbi mártásban: liquamen, olaj,

bor, ehhez végy póréhagyma-, koriander-, borsikafűnyalábot. Amikor megfőtt, darálj borsot, két kanál fenyőmagot, és önts rá a főzőléből, dobáld bele a nyalábokat. Keverj hozzá tejet, ezt a mártást öntsd a csirkére, forrald fel. Sűrítsd be főtt tojás összetördelt fehérjével, tedd egy tálra, és öntsd mellé a fent leírt mártást. Ezt hívják fehér mártásnak.

VII. KÖNYV tartalomjegyzéke:

KÜLÖNLEGESSÉGEK

- I. Kocaméh, sterilizált koca méhe,
bőrke, pofa, farok és köröm
- II. Sertéscsecs
- III. Ficatum
- IV. Ínyencfalatok
- V. Sültek
- VI. Főtt és sült húshoz való mártások
- VII. Disznósajt
- VIII. Ágyék és vese
- IX. Sonka
- X. Máj és tüdő
- XI. Házi édességek és melca
- XII. Hagymagumó
- XIII. Kucsmagomba és csiperke
- XIV. Szarvasgomba
- XV. Colocasiához /Indiai vízirózsa/
- XVI. Csiga
- XVII. Tojás

VII/III,2

Ficatum!¹⁴ a májat vágd fel nádkéssel, tedd liquamenbe, /darálj/ borsot, fagyalt, két szem babérbogyót, forgasd meg disznóhájban, süsd meg rostélyon és tálald.

VII/IV,2.

Ínyencfalatok Apicius-módra: csontozd ki a húsdarabkákat, göngyöld össze, szurkáld meg ágacskákkal, tedd sütőbe. Azután pirítsd meg, vedd ki, és hogy elpárologjon belőle a nedvesség, rostélyra téve szárítsd ki könnyű tűzön úgy, hogy ne égjen meg. Darálj borsot, fagyalt, palkát,¹⁵ köményt, keverd össze liquamennel és aszúival. Ekkor a húsdarabkákat ezzel a mártással együtt tedd serpenyőbe. Amikor megsült, vedd ki a húst és csöpögtesd le, borsozd meg, majd a mártás nélkül tálald. Ha zsíros lenne, amikor megszurkálod, vedd le a bőrét. Disznógyomorból is lehet ilyen módon csemegét készíteni.

VII/VI,1.

Mindenféle főtt húshoz való mártás: végy borsot, fagyalt, szurokfüvet, rutát, bordamagot, szárított hagymát, bort, forralt bort, mézet, ecetet, kevés olajat. Öntsd rá a lecsöpögtetett és kendőben kinyomkodott főtt hússra.

6. Fehér mártás sült húshoz: végy borsot, köményt, fagyalt, rutamagot, damaszkuszi szilvát, önts rá bort, keverd össze mézes borral és ecettel. Keverj közé kakukkfüvet és szurokfüvet.

7. Másféle fehér mártás sült húshoz: végy borsot, kakukkfüvet, köményt, zellermagot, édesköményt, mentát, mirtusz bogyót, aszalt szőlőt. Keverd össze mézes borral. Adj hozzá borsikafűágacskákat.

VII/X. LAPOCKA MUSTOS SÜTEMÉNNYEL ¹⁶

Főzd össze a lapockát két font ¹⁷árpával és huszonöt darab káreszi fügével. Amikor megfőtt, csontozd ki, a zsírját melegítsd föl izzó serpenyőben, dörzsöld be mézzel. Még jobb, ha kemencébe teszed, és úgy kened be mézzel. Amikor megbarnul, tégy serpenyőbe aszút, borsot, rutanyalábot, színbort, keverd össze. Amikor összekeveredett, a felét önsd a lapockára, a másik felét pedig mustos sütemény összetördelt darabkáira. Amikor beszívta, a fölösleget öntsd a lapockára.

VII/XIII,7.

Tejeskrém: Végy tejet, és mennyiségének megfelelő méretű tepsit, keverd össze a tejet mézzel, mintha lactantiához ¹⁸készítenéd. Adj hozzá sextariusonként ¹⁹öt, vagy heminánként ²⁰három tojást. Úgy keverd el a tejben, hogy egységes massa legyen. Vékony csészébe tégy kevés olajat, forrósítsd föl, öntsd hozzá az előkészített masszát. Amikor megsült az egyik oldala, fordítsd ki egy tányérra, önts rá mézet, szórd meg borssal és tálald.

9. Melca: ²¹Borssal és liquamennel, vagy sóval, olajjal, korianderrel tálald.

VIII/VII,9.

Babéros malac: belezd ki a malacot, úgy kötd össze, mintha boros mártásos malachoz készítenéd elő, pörköld meg. Belsejébe tégy megfelelő mennyiségű törött zöld babérlevelet, süsd meg kemencében. Tégy mozsárba borsot, fagyalt, földiköményt, zellermagot, sujtárgyökeret, babérbojót, törd össze, önts rá liquament, keverd össze borral és aszúval. Tedd serpenyőbe kevés olajjal, hogy felforrjon, sűrítsd be. A babéros malacot vedd ki a kemencéből, bőségesen locsold meg a mártással és tálald.

JEGYZETEK

1. Ath. 14,643 F és 12,516 C
2. vö. Pauly-Wissowa: Realencyclopädie, Stuttgart, 1931.
3. Seneca, Ad Helviam, 10,8-9
4. Brandt: Untersuchungen zum römischen Kochbuche, Leipzig, 1927.
5. Plin. NH. XIX,3,15
6. Sáfrány, sáfrányos szeklice
7. 1 uncia = 27,27 gr
8. am/m/ium: ismeretlen fűszer.
9. Patina: serpenyősételek egyik fajtájának neve, több ilyen receptet is megad a könyv.
10. Sala cattabia: sós, kocsonyához hasonló étel.
11. Laganum: vékony, sima palacsintatészta
12. Minutal: ételfajta, lényege: apróra vágott zöldségek, húsok, összefőzve valamilyen folyadékban, fűszerezve.
13. Cochic/u/la, vagy concha: bab- vagy borsóétel neve. Vsz. eredetileg a bab, borsó főzésére való fazék görög neve volt.
14. Ficatum: Olyan liba mája, melyet édes, szárított fügével etettek, hogy a mája szép fehér legyen. A hagyomány szerint ez is Apicius találmánya. Innen származik az olasz "fegato" és a spanyol "higado" más szó is. A piritott máj "fegato"/ ma is szinte teljesen ugyanigy készül.
15. Palka: más besorolás szerint : Inula Helenium L. /örvénygyökér/
16. Mustei vagy mustacei: sütés előtt viz helyett mustot kevertek a liszthez; vö. Cato, Agr. 121; Ath. 14,647,D
17. 1 libra: 1 római font = 327,453 gr
18. Lactantia: tejes lepény

19. 1 sextarius = 0,5572 l

20. 1 hemina = 1/2 sextarius

21. Melca : savanyított tej, kedvelt csemege.

GALAMB GYÖRGY: ÁLLAM ÉS HATALOM

/ Machiavelli stato-fogalma a 14-16.századi itáliai
államfejlődés tükrében /

A reneszánsz kor Itáliájában a nemzettudat részben kevésbé fejlődött ki, részben más jellegű volt, mint az európai fejlődés két, később meghatározóvá vált államában: Angliában és Franciaországban. A százéves háború megpróbáltatásai a néptömegek körében is kitermeltek egyfajta korai nemzettudatot és Franciaországban a pápaság és a császárság ellenében a szuverenitás kérdése körül lefolyt - ideológiai és fegyveres - harcok a politikai vezető réteget is érzékennyé tették a speciálisan francia érdekek és tudat iránt.

Itáliában a modern nemzettudatra jellemző egység gondolat kialakulását nagymértékben gátolta az egyes politikai centrumok vetélkedése, melyek valamennyien más és más külföldi területeken rendelkeztek gazdasági, de másfajta érdekeltségekkel. /Velence a Földközi-tenger keleti medencéjében és a német területeken, Genova a Fekete-tenger terségében és az Ibériai-félszigeten, Firenze Franciaországban és a Németalföldön - hogy csak a legjelentősebbeket említsem. /A 14-15. század során lezajlott fejlődés is gyengítette a nemzetté válás esélyeit: az erősebb centrumok vezetésével a kisebb városállamokból összesűrűsödő regionális államok egymásnak feszülése inkább az egyensúlyhelyzet létrejöttét segítette elő /amint ez az 1454-es lodi békével időlegesen meg is valósult/, semmint azt, hogy egyikük Itália Île-de-France-jának szerepét játssza el. A pápaság pedig - mivel nemcsak egyszerűen világi hatalomnak tartotta magát, hanem spiri-

tuálisan univerzalisztikusnak is - külön is akadályos lett az olyan törekvéseknek, melyek a félsziget államainak egységesülését eredményezhették volna. Csakhogy az egységesülés ilyen akadályai mellett /melyek kisebb mértékben is, de léteztek más országokban is/ maguk az egységet célzó törekvések is hiányoztak.

Az egységtörekvések hiányán nem azt értem, hogy Itália széttagozottságának, belső harcainak nem voltak ellenfelei, hanem azt, hogy egyetlen jelentős politikai csoportosulás érdekeitől orientált törekvése sem irányult valamiféle egység elérésére. Az előbbire Dantétól és Petrarcatól kezdve jónéhány példa akad. A humanista értelmiségiek nemzettudatát azonban inkább antikizálóknak, mint modernnek tarthatjuk: erre látszik utalni a római örökség tisztelete, a régi Róma nagyságát felidéző nosztalgia és az Alpokon túl élő népek gyakran tapasztalható megvevítése.¹ Petrarca sem a nemzetté válás önértékű tartalmát ismerte fel, hanem a Római Birodalom feltámasztását és a pártviszályok korlátok közé szorítását remélte.

A történetírás is megmaradt az egyes régiók, városok határai között. Denys Hay szerint csupán három olyan szerző található, aki Itália egységben való szemlélésére törekedett. Az egyik Flavio Biondo, aki Decades-ében Itáliáról, mint egészről is értekezik, Italia illustrata-ja pedig a félszigetről írt első történeti földrajzi munkának számít - igaz, túlnyomórészt ez utóbbi is csak Romagna tartománnyal foglalkozik. A másik kivétel Platina Vita dei papi c. munkája. Guicciardini pedig a Storia d'Italia-ban az olasz területek politikatörténetének objektívítésre törekvő elemzését adja, mégha nem is nyújt olyan fogalmi

keretet, mely lehetővé tenné Itália egységben szemlélését. E munkáját egyébként csak 1820-ban adták ki: a kortársak közönye sokatmondó².

Guicciardini egyébként jellegzetes példája annak az uralgó szemléletnek, melyben Itália egysége és városainak szabadsága mint két egymást kizáró tényező tételeződik. De nem az első példája: Salutati és Bruni már megelőlegezték ezt a felfogást, midőn leveleikben Firenzét a szabadság védelmezőjeként állították be a milánói Viscontiak hódító törekvéseivel szemben. /Egyébként ez utóbbiak szeme előtt sem az olasz területek egyesítése lebegett, hiszen Gian Galeazzo Visconti végrendelete nem utal az Itália fölötti hegemoniára, hanem éppenséggel felosztja a birtokokat a fiúörökösök között.³/

Guicciardini tehát nem kívánta Firenze integrálódását egy egységes itáliai királyságba: a szabadságot számára a partikularizmus fönnyomása jelentette. Szerinte a széttagoltság teszi lehetővé a városok virágzó fejlődését, s ez felel meg leginkább a legősibb szokásoknak és hajlamoknak. E nézeteket osztotta a firenzei politikusok és humanisták túlnyomó többsége. Nem lepődhetünk meg azon, hogy 1499-ben a XII. Lajos csapatait Gian Giacomo Trivulzió vezette Milánó ellen; a cognac-i liga hadait szintúgy olaszok: Francesco Maria Della Rovere, Giovanni Delle Bandere Nere vezették a hadszíntereken; V.Károly milánói kormányzója pedig egy Gonzaga volt...

Egy majdani nemzeti állam kereteit megteremtő erős politikai centrum kialakulása helyett a fejlődés fő vonalát tehát az egyes városköztársaságok területi államokba történő csoportosulása jelentette. E mozgás társadalmi hátterében a polgárság leg-

főlső rétegeből és a politikai hatalomba visszaszivárgott nemesekből összeálló popolo grasso megerősödése állt. E réteg fölözte le mindazt a hasznot, mely az említett politikai tendenciákból származott: egyre jelentősebb munkaerő- és nyersanyagforrásokhoz jutott, egyre több kereskedelmi monopóliumot birtokolt. Firenze terjeszkedésének például döntő lépése volt Pisa elfoglalása /1406/, mely a tengerre való szabad kijárást tette lehetővé.

Max Weber a városok 16. századi gazdasági hanyatlását általában annak tulajdonította, hogy a vállalkozásokat már nem szervezhette a hagyományos, városi jellegű gazdaságpolitika, s nem bonyolította le egy, a helyi polgárszervezethez kötött vállalkozói réteg⁴. Úgy vélem, hogy mindez Itáliára is vonatkoztatható, ahol a nagy kereskedőcéhek már kétszáz évvel korábban kezdték függésbe kényszeríteni a kisebb, inkább ipari jellegű cékeket; egész termelési folyamatok szervezését és ellenőrzését látták el, hatalmas munkaerőhadat irányítottak, s alárendelték a contado /az észak-itáliai városokat övező, joghatóságilag a városhoz tartozó terület/ termelését a város érdekeinek, túllépve ezzel a városgazdaság keretein.

A regionális államok kifejlődésével párhuzamosan a köztársasági államforma helyett a signoria vált uralkodóvá. Philip Jones szerint a signoria legfőbb támasza a nemesség lett. A nemesi lázadások nem a kormányforma, hanem csak egy-egy tirannus személye ellen irányultak⁵. A legnagyobb mértékben a középosztály állt szemben az egyeduralkodóval, s ezt az elterjedt, arisztotelészi ihletésű nézettel próbálta alátámasztani, mely szerint a szabad és szilárd állam legbiztosabb támaszai a középrétegek,

szemben a társadalom két szélső pólusával, melyeknek a korabeli itáliai városállamokban az ottimati-k és a minuti-k feleltek meg. A céhpolgárság politikai intézményeinek, a korporációs autonómiáknak a fölszámolása a középrétegeket /mezzani/ sújtotta a leginkább, hiszen a kis kézművesek, a bérmunkások korábban sem részesültek a politikai jogokból, nem is szólva a contado parasztjairól. Nem is az utóbbiakat, hanem a középrétegeket illették a "nép", a popolo kifejezéssel, mely a városállamok virágkorában nemcsak társadalmi csoportot jelentett, hanem annak szervezetét is, mely saját hivatalnokokkal, pénzügyekkel és fegyveresekkel rendelkezett. Intézmény is volt tehát, és bizonyos mesterségek úzóinek politikai csoportosulása.⁶

A nemesség szabadságát is korlátozta ugyan az új uralmi forma, de ugyanakkor tovább erősítette társadalmi pozícióit különböző kiváltságok és nemesi címek osztogatása révén, ami a nemesség új generációjának létrehozásával a signoriá-k politikai bázisát is szilárdabbá tette.

Az államszervezet arisztokratizálódásával párhuzamosan megjelennek a tudatos hatalomgyakorlás és a modern adminisztráció, a racionális bürokrácia elemei is. Burckhardt tudatos művészeti alkotásnak tartotta a reneszánsz korának itáliai államait⁷. A politikum racionalizálódásának megvoltak a történelmi alapjai. A városok igazgatásának sok olyan funkciót kellett ellátnia /iskolák, kórházak fenntartása, utak karbantartása stb./, melyek akkoriban nem kifejezetten az állam feladatai körébe tartoztak. Az itáliai városállamok, elsősorban Velence hozták létre a statisztika alapjait, a bankházak könyvvitelét és Firenze vezette be először az arányos, majd a progresszív, a vagyonok fel-

mérésén alapuló adózási rendszert, a catasto-t, mely politikailag egységesítő, az állam hatalmát növelő tényezőnek bizonyult. Az itáliai államok egyensúlyra törekvő politikája indította meg a diplomáciai szervezetek kiépítését: az állandó követek küldését a különböző - Itálián kívüli és belüli - udvarokba. A 14. század végétől a regionális államok központi hatalmának megerősödésének lehetünk tanúi. Albornoz bíboros szervező tevékenysége kirajzolja a centralizált pápai állam körvonalait; a Viscontiak a Milánó uralta területeken egységesítik a közigazgatást, korlátozzák a helyi autonómiákat. A 16. század más téren is hozott változást. Ebben az időszakban a városi politika már nemcsak a városi termelés és fogyasztás szempontjait veszi figyelembe: a fejedelmek érdekkiegyenlítő politikája véget vet annak a gyakorlatnak, mely a vidékben csupán a városi polgárság céljait szolgáló eszközt látta. Csökkennek az egyes vidékek közötti különbségek, tovább szabályozzák a céhek, a konfraternitások kiváltságait, de megnyírbálják a feudális urak különféle libertas-ait is. Az állam egyre inkább ellenőrzése alá vonja az egyén életét, a mecenatúra, az oktatás és a propaganda szervezésével a kulturális életet is.

Korántsem mondható el azonban, hogy a 15-16. század itáliai államai döntő lépést tettek volna a modern államiság megteremtése irányában. Igaza lehet Ruggiero Romano-nak, aki nem a stato moderno, hanem a stato nuovo kifejezést használja a 15. század első felének államaira, melyekben együtt élt a feudális kötöttségektől mentes, a politikai irányítás folytonosságát jelentő bürokratikus szervezet az uralkodói udvarral, melynek személyi cseréi a hatalom csúcsain történő folytonos változásokat jelezték⁸.

A regionális államok továbbra is őriztek markáns középkorias vonásokat. Még nem alakult ki az egységes, modern államszervezet: az egyes városok követek útján érintkeztek egymással, alkotmányuk sem volt egységes, és mint "községek" nem végezték el az állam feladatainak rájuk háruló részét⁹. A milánói területeken a fejedelmi hatalom csak a feudális és az egyházi immunitásokkal szemben lépett föl, de - erősítve a rendszer stabilitását - jórészt érintetlenül hagyta a kommunális autonómiákat¹⁰. Velence sem élt a lehetőséggel, hogy a Terrafermá-n a kiváltságok és jogok fonta laza egységből abszolút államot hozzon létre; s Toscana is egy Firenze irányítása alatt álló város-szövetség maradt.

Ami Firenzét illeti, Velencét leszámítva egyedülálló az a stabilitás, melyről politikai intézményrendszere az idők során tanúságot tett. Ebből a stabilitásból származott a firenzeieknek az a mély ragaszkodása a kommunális múlt intézményrendszeréhez, mely végül is egyedi kompromisszumhoz vezetett a középkori comune és a modern állam között. A Mediciek sem tüntették el a régi szervezeteket, hanem azok kulcspozícióit híveikkel betöltetve érvényesítették befolyásukat. A 15. században még nem az állam irányítóiként léptek föl /tisztséget is alig vállaltak/, hanem az államot tették személyes, családi politikájuk eszközévé. Cosimo szeme előtt elsősorban a családi vagyon gyarapítása lebegett, s bár Lorenzo il Magnifico már tökéletesíteni kívánta az államgépezet működését, mégis a saját és az állami pénztár összeolvasztására törekedett, mivel egyik sem bírta el politikája terheit¹¹. Az 1494-es francia hadjárat határvonalat jelez a modern államszervezet kialakulásában. Megszűnt az itáliai bel-

ső erőkon alapuló politikai játék lehetősége. Toscanát háborúk sújtják és megérzi az európai gazdaság változásait. A művészeti élet központjának szerepét is Róma, illetve Velence veszi át. De ezzel egyidejűleg, már a 16. század folyamán, a Mediciek hozzááláthattak ahhoz, hogy megteremtsék a firenzei állam új struktúráját.

A félsziget politikai egységeit még sokáig inkább az uralkodók személye, mint a politikai intézményrendszer fűzte össze. Az államok "kommunálisból" "patrimoniálisá" váltak: a res publica összefonódott a res privata-val. Az állam még közösségek laza konglomerátuma, melyeket szerződések és kiváltságok fűznek a központi hatalomhoz. E tekintetben - ekkor még - az itáliai fejlődés nem tér el jelentős mértékben Európa fő mozgásirányaitól: az Ancien Régime sehhol nem vitte végbe a partikularizmus teljes fölszámolását.

Burckhardt egy helyen¹² megemlíti, hogyan morfondírozott egy északolasz város kényura azon, hogy a városában vendégeskedő XXII. János pápát és Zsigmond császárt ledobassa-e abból a toronyból, ahová azok fölmentek, hogy a kilátásban gyönyörködjenek. A szituáció talán mindennél szemléletesebben jelképezi a pápa és a császár hatalmi körei között elhelyezkedő olasz államok viszonylagos függetlenségét. E függetlenségnek azonban a bizonytalan legitimitáció is kísérője volt. Almási Miklós véleménye szerint a reneszánszvég válsága legitimitációs válság is, mely annak a következménye, hogy mind a vallási-karizmatikus, mind a városállamok - tegyük hozzá: részleges - politikai nyilvánosságra támaszkodó legitimitációja megbukott¹³. / Nem árt hozzáfűzni, hogy a hűbéri kapcsot

latokon alapuló is, melynek Itáliában a német-római császár-hoz fűződő kapcsolatok adtak jelentőséget. /Az uralmi formák sűrű váltakozása /mely alól legföljebb Velence a kivétel/ nem engedte meg az egyes államok politikai helyzetének konszolidációját. A 15-16. század fordulóján helyzetük még ingatagabb lett. Az európai monarchiák hatalmi viszonyainak gyors változásai, az éppen Itáliában folytatott háborúik is ilyen irányban hatottak.

Részben talán ezek a körülmények is megmagyarázzák azt, hogy Machiavelli - de az őt megelőző humanisták is - miért nem az absztrakt, a körülményektől függetlenül "jó" államformák taglalására helyezték a hangsúlyt, hanem az uralkodó személyére és hatalomgyakorlása módszereire. Míg azonban a 15. századtól kezdve a humanisták politikai témájú írásai a fejedelem dicsőítésével a személyes uralom legitimitációjának és presztizsének erősítését szolgálták, "eredménykatalógusaik" pedig a politikával szemben támasztott morális elvárásokról tanúskodnak, addig Machiavelli A fejedelem-ben, de a Titus Liviuszt kommentáló Értekezések...-ben is a politikai cselekvést állította a középpontba. Ez is legitimitáció, mégis merőben más: nem az uralkodó személyére, hanem cselekvésére, méghozzá a helyzettel adekvát cselekvésére vonatkozik: "Azt hiszem, az boldogul, aki eljárásában az idők változását követi, ellenben aki az idővel nem tud lépést tartani, szerencsétlen."

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy Machiavelli nem foglalkozott az államformák kérdésével: "...néhány politikai szerző szerint háromféle államhatalom létezik: fejedelemség, az optimaták uralma és a népi hatalom... Mások - és sokak né-

zete szerint ezek sokkal bölcsőbbek - úgy vélik, hogy hatféle módon lehet kormányozni, amely módok közül három nagyon rossz, három pedig önmagában jó, de olyan könnyen elrontható, hogy végül is átkossá válik..." /Értekezések..., I.1./. Mindez egybeeseng Arisztotelész Nikomakhoszi Etikájá-nak soraival: "Háromféle államforma van, s mindegyiknek van egy-egy elferdülése, mondhatnók romlása. Ezek a következők: királyság, aristokratia, s harmadsorban a vagyonbecslés alapján álló államforma, melyet tulajdonképpen timokrátiának kellene neveznünk, de a legtöbben szokásból egyszerűen politeiának mondanak..."¹⁴.

Machiavelli tehát kötelességtudóan felmondja korának Arisztotelészre alapozódó politikai toposzait - és a humanisták források iránti tiszteletéből, illetve megfogalmazásából arra lehet következtetni, hogy ismerte az eredeti forrást és az azt értelmező kortársakat, s talán középkori szerzőket is - de nem tette magáévá felfogásukat: "Mondom tehát, egyformán átkos mindegyik kormányzási mód, hisz a három jónak igen rövid az élettartama, a másik három meg eredendően rossz." /Értekezések..., I.2./. E helyett a demokratikus, az arisztokratikus és a monarchikus elemek külön testületbe szerveződését és megosztott hatalomgyakorlását tartotta célravezetőnek, mivel ez bármelyik más formánál nagyobb szilárdságot kölcsönöz a hatalomnak. Így történt Machiavelli szerint Rómában is, ahol "... a megosztott hatalom tökéletes államot hozott létre..." /Értekezések..., I.2./. Ám a modell nem kizárólag Róma lehetett, hanem Velence is, melynek kormányzatát az egymás mellett működő monarchikus és arisztokratikus jellegű szervezetek hatalommegosztásos egyensúlyából fakadó stabilitása miatt a firenzei kortások is mintának tekintették¹⁵.

De az ilyenfajta eszmefuttatások még a teoretikusabb jellegű Értekezések...-ben is csak elszórtan fordulnak elő. A fejedelemre pedig különösen vonatkoztatható az az állítás, hogy nem rendszeres államelméletet, nem a politikai formák teóriáját, hanem a politikai cselekvés, a hatalom és az abból fakadó uralom elméletét dolgozza ki.

Machiavellit mégis elsősorban államelméleti íróként szokás számon tartani, Jóllehet a stato /állam/ szó kulcsfogalomnak számít műveiben, ez a nézet mégis vitatható, mégpedig azért, mert az állam mai fogalmának visszavetítését eredményezi szerzőnk korába. A mai fogalom a maga teljességében öleli föl a politikai élet egyik szféráját, amennyiben összefonódnak benne az eszme, a technika és a szervezet körei. Machiavelli szemléletében viszont a politikai élet a stato megszerzése és birtoklása körül forog, mert az teszi lehetővé a már említett, helyzettel adekvát politikai cselekvést. Hasonlóan vélekedik Gennaro Sasso is, aki szerint Machiavelli "erőteljesen kitartott amellett, hogy a politika célja nem lehet más, mint a stato biztosítása, s hogy e célon kívül nincsen más mértéke a jó politikának".¹⁶

Mindenekelőtt tekintsük át a stato, status szavak középkori jelentésváltozásait¹⁷. Ebben az időszakban a status és a vulgáris nyelvekben élő változatai szorosan kapcsolódtak a megállapodottság, a rendezettség és az állandóság képzetéhez. E körön belül maradt a valamilyen meghatározott, rögzített állapot fogalma, ahogyan az a publicum ius est quod ad statum rei publicae spectat justinianusi formulájából is kitűnik. Ha pedig ezt az állapotot társadalmi vonatkozásaiban fogjuk föl, akkor

az csoportok vagy egyének társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét jelentette, melyet kötelezettségek és az élvezett kiváltságok felsorolásával lehetett körülírni. Ilyen értelemben lett a status az ordo, a "rend"szinonímája. Innen származott a status szó egy további jelentése: mivel az uralkodók előjogai nagymértékben különböztek a társadalom más csoportjaiétól, így a törvényekben külön megfogalmazást nyertek. Külön beszélt a törvény az uralkodó állapotáról, meghatározva annak kötelesegeit és jogait, leírva a fejedelemség kormányzását. Az uralkodó status-a kezdett azonosulni a fejedelemség kormányzásával.

A középkor során azonban kialakult a status szó egy másik jelentése is. Ahogyan a fejedelemnek volt status-a, ugyanúgy a fejedelemség is mindig bizonyos jogi állapot részese lett. Ezért szavunk mára 13. században egy adott politikai szervezet alapvető állapotát, állandó, "alkotmányos" rendjét is jelentette. Villani is használta ilyen értelemben: "La città ha mutati quattro stati di reggimento..."¹⁸. /A város négy ízben változtatta meg a kormányformát./ Megemlíthető még, hogy a kormányzás, illetve a kormányzás rendje jelentésekből egy újabb vált le, mégpedig a "hatalom", a "tekintély", miáltal a stato a signoria szinonímája lett.

A középkor végén tehát a status szó az alábbi fontosabb jelentéseket hordozta: 1. kedvező, szilárd helyzet, állapot; 2. politikai berendezkedés; 3. hatalom.

Fredi Chiappelli szerint Machiavelli a stato szót a középkor és a reneszánsz során kialakult jelentéseiben használta; ugyanakkor úgy véli, hogy A fejedelem-ben található előfordu-

lásainak 75 %-a már teljes érettségében, politikai, nemzeti és területi aspektusaival együtt fölöleli az állam modern jelentését¹⁹. A Machiavelli-kutatók közül J.H. Hexter szállt vitába e nézettel a legerőteljesebben. A számításokon túlmenően Chiappelli megközelítési módját kifogásolta. Véleménye szerint a szövegek környezet bizonytalansága csakugyan lehetővé teszi a szónak 3-4, de legalább 1-2 olyan jelentését, melyben azonosíthatjuk a modern állam ismérveit, ám csapdának tartja, ha rábízunk magunkat az állam szó valamely pontos, előzetes meghatározására /pl. terület, státusz, nemzeti-politikai egység/, majd visszakeressük azt a művekben. Ha meg is találjuk valamelyik modern jelentést, az önmagában még nem bizonyítja, hogy Machiavelli valóban arra gondolt írás közben. Hexter álláspontja szerint a stato szó használata nem abban az értelemben következetes, hogy minden esetben megvan a megkülönböztetett és állandó hozzá tartozó jelentése, hanem oly módon, hogy a vele kapcsolatos attitűd következetes. S ez az attitűd pedig "kizsákmányoló" /exploitative/, amin azt érti, hogy a stato sohasem cselekvő, aktív entitás, hanem mindig tárgya valamilyen cselekvésnek. Olyannyira, hogy - számításai szerint - A fejedelem-beli előfordulásait illetően 109 esetből csupán 7 alkalommal tekinthető alanyak²⁰.

Orazia Condorelli a hagyományos középkori jelentéseken kívül két fő csoportra különíti Machiavelli stato-fogalmát. Az egyik csoportba a stato-nak a hatalom szubjektumaként történő felfogása tartozik. Ez annak a fejlődésnek a következménye, melynek során a hatalom /individuális vagy kollektív/ szubjektuma állapotának a jelölése egyre inkább magának a szubjektum-

nak a jelölése felé tolódott el, azaz uralmon lévő csoportot, pártot és egyes személyt is jelölhetett. A másik csoport a stato-nak a hatalom tárgyaként való fölfogását foglalja magában, vagyis jelenthet területet; mégpedig köztársaságét vagy független királyságét éppúgy, mint feudális tartományt. Condorelli megjegyzi, hogy a területi jelentés és a középkorias "állapot" jelentés gyakran egybemosódik, mert hiszen az előbbi az utóbbiról vált le: a status imperii egyre inkább kezdte jelenteni a status-ban részesülő területeket is²¹.

A stato fogalmának szubjektivizálódása illetve materializálódása jelzi a modern államfogalom kialakulásának kezdeteit, de még megengedi a középkorias jelentéseket is. Sőt, ha Hexternek abból a megállapításából indulunk ki, hogy A fejedelmekben a stato szó 35 alkalommal fordul elő 5 ige, nevezetesen az acquistare /megszerez/, a tenere /megtart/, a mantenere /fömm-tart/, a togliere /elvesz/ és a perdere /elveszt/ társaságában²², akkor azt tapasztaljuk, hogy ezek mellé az igeik mellé - néhány egyértelműen területi jelentést leszámítva - nyugodtan behelyettesíthető az "állapot" jelentés is.

Vannak olyan helyek, ahol egyszerűen a status rei publicae kifejezés olaszra fordításával találkozunk, mint például:

"...venne a essere più stabilito lo stato di quella republica ..." /Értekezések..., I.2. A "még jobban megszilárdult a közösség belső rendje" fordítás - mely nem túl szerencsés - azt is jelezheti, hogy az egyes fogalmak mennyire más utakat járnak be a különböző nyelvekben./ Gyakoribb azonban a régi és az új kibogozhatatlan összefonódása: "Guidobaldo duca di Urbino figliuolo fi Federigo, che fu ne' suoi tempi tanto stimato capitano, sendo cacciato da Cesare Borgia, figliuolo di papa

Alessandro VI. dello stato..." /Értekezések..., II.24. "Guido Ubaldo urbinói herceget, Federigo fiát, kora nagyra becsült hadvezérét" stato-jából "előzte Cesare Borgia, VI. Sándor pápa fia,..."/. Ebben az esetben a szó hatalom, terület, állapot, de még személyektől független államszervezet jelentésében is állhat.

Figyelembe véve a fogalomhasználat ilyenfajta, sokszor követhetetlen vibrációját, nem tűnik megalapozatlannak a Hexter-féle koncepció, s nem mond ellent Condorelli a fogalom kezdeti szubjektivizálódásával, illetve materializálódásával kapcsolatos nézeteinek sem. Éppen a középkori jelentések és a modern fogalom csíráinak egymás mellett élése szolgáltatja az alapot ahhoz, hogy a szavakhoz fűződő attitűd vizsgálatával megkísérelje azonosítani azok közös magvát.

Magát az azonosítás tartalmát mégsem találom teljesen megnyugtatónak: Véleményem szerint az exploitative helyett a personal, a "személyes" jelző pontosabban határozza meg a szóhoz fűződő viszonyok lényegét. A stato ugyanis nem valamiféle elvont cselekvés tárgya, hanem kifejezett személyek vagy csoportok cselekvéseit. Másfelől a "személyes" viszonyban bennefoglaltatik a "kizsákmányoló" is, mint ahogy az alábbi idézetből kitűnik: "...e le difficultà, che gli hanno nello acquistare el principato, in parte nascono da' nuovi ordini e modi che sono forzati introdurre per fondare lo stato loro e la loro securtà." / A fejedelem, 6. "s a birodalom megszerzéseinek nehézségei részben az új rend és törvények szükséges bevezetéséből adódnak, amelyekkel stato-jukat "megalapozzák.."/. A stato személyekhez fűződését az is jelzi, hogy nagyon gyakran áll személyes név-

mással, mint amilyen például a fenti idézetben a loro névmás.

Az Értekezések... első két könyvét átnézve arra a következtetésre jutottam, hogy A fejedelemmel kapcsolatban leírtakat csak korlátozottan szabad erre a műre vonatkoztatni. Jóllehet itt is bőven található példák a stato tárgy-jellegére, személyes kapcsolódására, de az 1.6. fejezetben csak egyszer találjuk személyes viszonyban, míg három alkalommal mindenféle személyes viszonytól függetlenül szerepel, s ebből kétszer oly dologként, melyet meg kell szervezni, le kell rakni az alapjait /ordinare/. Ebben a műben a stato már több ízben veszi föl az egyéntől elvonatkoztatott közbatalom, a politikai szervezet jelentését és ennyiben már kezd közelíteni az állam modern fogalmához, ami véleményem szerint összefügg az Értekezések... elvontabb, teoretikusabb jellegével. A fejedelemben erre csak egy-két példa akad /az 1. és talán a 18. fejezetben/; a személyes kapcsolódás alól egyéb kivételek valamilyen területi egyiséget jelölnek.

De milyen jelentést adnak az említett személyes viszonyok szavunknak? Ha egy más szempontból vizsgáljuk meg a hozzá kapcsolódó igéket, akkor azt tapasztaljuk, hogy azok túlnyomórészt a megszerzés-elvesztés /acquistare-perdere vagy ruinare/ pólusait fejezik ki vagy azok felé gravitálnak. Ebből következően tehát a stato valamilyen személyhez vagy személyek közösségéhez fűződik - s ennyiben hűen tükrözi a korabeli államfejlődés egyik jellegzetességét: a személyes viszonyok meghatározó voltát. Ugyanakkor a stato megszerzhető és el is veszíthető, vagyis személyek, csoportok nem állandó attribútuma, melynek birtoklása körül a politikai küzdelmek zajlanak, mely lehetővé teszi

a politikai cselekvést. Ez pedig nem más, mint a ma is jól ismert hatalom, de lehet az annak realizálását jelentő uralom vagy realizálásának "státusza": a hatalmi pozíció.

E jelentés egyik legjobb példája A fejedelemben található: "...li quali /i cittadini/ massime ne' tempi avversi, li possono torre con facilità grande lo stato, o con farli contro, o con non lo obedire." / A fejedelem, 9. "...akik - különösen zavaros időkben - ellene fordulásukkal vagy engedetlenségükkel könnyen megfoszthatják a hatalomtól". / Államról nemigen lehet szó: a polgárok engedetlensége nyilván nem államától, hanem hatámától foszthatja meg az uralkodót. Ezt támasztja alá, hogy pár sorral följebb Machiavelli az ordine szóval fejezi ki a kormányzás rendjét, vagyis az államformát: "Sogliono questi principati periclitare, quando sono per salire dallo ordine civile allo assoluto." / A fejedelem, 9. "Az ilyen fejedelmi hatalom akkor kerül veszélybe, amikor polgári uralomból egyeduralkodásba fordul."/

Vélekedésemet, miszerint a stato meglehetősen ritkán jelenti az elvont közhatalom értelmében vett államot, az is alátámasztja, hogy Machiavelli a republica kifejezéssel nagyjából hasonló arányban illeti a köztársasági államformát, illetve antikizáló módon magát az államot, mint intézményt. Terminológiájában az állam intézményrendszerét, alkotmányos rendjét pedig az ordini szó adja vissza a legpontosabban. Mindennek látszólag ellentmond, hogy az imperio ugyancsak hatalmat, uralmat jelent Machiavelli szótárában. De Vries, egy Machiavelli fogalomrendszeréről szóló értekezés szerzője azonban rávilágított arra, hogy az imperio szerzőnk esetében inkább elismert,

letigim, tradicionális politikai hatalmat jelent²³.

Ha figyelembe vesszük, hogy Machiavelli abban a korban élt, mely az itáliai államok számára átmenetet jelentett a hagyományok által szentesített kommunális keretektől a modern államszervezet kialakulása felé, akkor válik igazán érthetővé fogalomhasználatának mai szemszögből vett képlékenysége, s ezzel párhuzamosan mélyen húzódó koherenciája. Ennyiben pontosan kifejezi a korabeli államfejlődés állapotát, melyet a változatlan intézmények fölötti gyakori hatalomváltások, az egyes politikai egységek kiváltságokon és családi kapcsolatokon alapuló kohéziója, egyszersmind a modern államszervezet kiépülésének kezdetei jellemeznek. Machiavelli e szempontból is korának hű kifejezője, ahogy Chiappelli írja: fogalomhasználata nem neologisztikus, nem alkotott kortársai számára ismeretlen fogalmakat.²⁴

Abból, hogy Machiavelli stato szava nem adja vissza az állam modern jelentését, természetesen nem következik, hogy számára és környezetében ismeretlenek lettek volna az államforma, az államszervezet és az alkotmányos rend fogalmai. Ezeket Machiavelli is kifejezte a republica, a governo és az ordini szavak segítségével. Esetében inkább arról van szó, hogy bár az Értekezések...-ben gyakrabban közelítette meg a személytelen, intézményesült közhatalom fogalmát /ami a politika autonóm moralitásának A fejedelemben kifejtett tézisének kivetítését jelenti az intézményi szférába, vagyis a moralitás kereteinek kezdeti tudatosulását/, mégsem a politikum formavilága, az államelmélet kérdései álltak gondolkodása középpontjában.

A középkori államfejlődés már magával hozta az állam funkcióinak kezdeti differenciálódását. Ennek egyik jele, hogy a 14. század egyik legjelentősebb politikaelméleti írójánál, Marsilio da Padová-nál megjelenik a törvényhozó /humanis legislator/ és a végrehajtó hatalom /pars principans/ fogalma. Jóllehet ő még nem fogalmazta meg az állam definícióját, de összefoglalta és továbbfejlesztette a korábbi szuverenitás-elméleteket. Nézete szerint a szuverenitás oszthatatlan, s az adott politikai szervezet autonómiáját, autarchiáját és területi egységét jelenti. A szuverenitás ilyen meghatározása jelentős mértékben elősegítette a modern államfogalom kialakulását. Aeneas Silvius Piccolomini már el is jutott a döntő lépéshez, megállapítván az uralkodóról, hogy - mivel ő az államnak csak egy szerve - a szuverenitás nem őt, hanem az államot illeti. A szuverenitásról pedig azt tartotta, hogy korlátlan, folyamatos és oszthatatlan.

Ezekután azt is gondolhatnánk, hogy Machiavelli művei fogalmilag és elméleti kidolgozottságukat tekintve visszalépést jelentenek a középkori politikaelmélet legjelentősebb teljesítményeihez viszonyítva. Véleményem szerint azonban a politikum techné-jének a középpontba állítása egy másik dimenzió megfogalmazódását jelentette, mely megfelel a reneszánsz egyik közismert jellegzetességének: az individuum fölértékelődésének.

Abból a nézőpontból, mely a stato-ban a politikai cselekvés lehetőségét: a hatalmat látja, háttérben maradnak a hatalomgyakorlás szervezeti kellékei. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Machiavelli A fejedelemben Franciaországról meg-

jegyzi ugyan: "Intra regni bene ordinati e governati a' tempi nostri e Francia..." /"Napjainkban Franciaország rendben és összhangban kormányzott birodalom."/, de ezt a megállapítást nem a törvények és az intézmények elemzésével támasztja alá, hanem a következőképpen zárja le a mondatot: "...e in esso si trovano infinite costituzione buone, donde dipende la libertà e securtà del re." / A fejedelem, 19. "Igen sok okos törvény biztosít szabad kezet és nyugalmas életet az uralkodónak..."/.

Úgy vélem Machiavelli fogalomhasználata is megerősíti, hogy A fejedelem nem a monarchiáról, hanem a monarcháról szól. Legitimáló funkciójával megelőlegezi az államrezon-irodalmat. De míg emez /elsősorban erkölcsi szempontból/ az abszolútista államot próbálta legitimálni, addig Machiavelli az Itália válsághelyzetével adekvát hatalomgyakorlást, a politika szükséges gyakorlatát kívánta tudatosítása révén is elismertetni.

J E G Y Z E T E K¹

- 1 Jean DELUMEAU, L'Italie de Botticelli a Bonaparte, Paris, 1974, 21.
- 2 Denys HAY, Profilo storico del Rinascimento italiano, Bari, 1978, 37-41.
- 3 Id.: HAY, i.m. 115.
- 4 Max WEBER, A nem legitim uralom /A városok tipológiája/, in Állam, politika, tudomány, Bp. 1970, 329.
- 5 Philip JONES , Economia e società nell'Italia medievale: la leggenda della borghesia, in Storia d'Italia, Annali I., Torino, 1978, 338-339.

- 6 Alberto TENENTI, Firenze dal comune a Lorenzo il Magnifico 1385-1494, Milano, 1972, 24.
- 7 Jacob BURCKHARDT, A reneszánsz Itáliában, Bp., 1978, 11., 41.
- 8 Ruggiero ROMANO, L'intellettuale nella società italiana del 15. e 16. secolo, in Tra due crisi: l'Italia del Rinascimento, Torino, 1978, 5. ed., 122.
- 9 WEBER, i.m. 320.
- 10 HAY, i.m. 105.
- 11 TENENTI, i.m. 106-108.
- 12 BURCKHARDT, i.m. 18.
- 13 ALMÁSI Miklós, Machiavelli: a hatalom racionalizmusa, in Az értelem kalandjai, Bp. 1980. 149-150.
- 14 ARISZTOTELÉSZ, Nikomachosi Ethika, Bp. 1942, 2. köt., 142-144.
- 15 Felix GILBERT, Bernardo Rucellai e gli Orti Oricellari. Studio sull'origine del pensiero politico moderno, in Machiavelli e la vita culturale del suo tempo, Bologna, 1972, 45.
- 16 Gennaro SASSO, Niccolo Machiavelli. Storia del suo pensiero politico, Napoli, 1958, 187.
- 17 E rövid áttekintés nagyrészt Orazio Condorelli és J.H. Hexter tanulmányaira épül. /O.CONDORELLI, Per la storia del nome "stato", in Archivio Giuridico Filippo Serafini, 1923; J.H. HEXTER, "Il principe" and "lo stato", in Studies in the Renaissance, IV. 1957.
- 18 Id.: CONDORELLI, i.m. 84.

- 19 Fredi CHIAPPELLI, Studi sul linguaggio di Machiavelli, Firenze, 1952, 59; 68.
- 20 HEXTER, i.m. 122.
- 21 CONDORELLI, i.m. 103-108.
- 22 HEXTER, i.m. 119.
- 23 Hans DE VRIES, Essai sur le terminologie constitutionelle chez Machiavel, Amsterdam, 1957, 31.
- 24 CHIAPPELLI, i.m. 39.

A fejedelemből vett olasz nyelvű idézetek az 1980-as Rizzoli-
/Il principe, Milano, 1980, B.U.R./: az Értekezések...-ből vet-
tek az 1942-es Salani-féle kiadásból /Il principe, i Discorsi
..., Firenze, 1942./ származnak. A két mű magyarul legutóbb
Lutter Éva ill. Lontay László fordításában jelent meg. Az ő
fordításaikból idéztem a tanulmányomban. / MACHIAVELLI művei,
1-2. köt., Bp. 1978./

SEBŐK FERENC:

MEGJEGYZÉSEK AZ 1518-AS ÉV ESEMÉNYTÖRTÉNETÉHEZ

Történetírásunk - véleményünk szerint - nem fordított kellő figyelmet a Dózsa-féle parasztháború és az 1521-es - Nándorfehérvár elestét hozó - esztendő közötti néhány év politikatörténetére, beleértve ebbe a magyar-török végvidék hadi eseményeit is. A dolgozat II. Lajos uralkodása egyik évének eseménytörténetét kívánja élesebb megvilágításba helyezni.

Az 1518-as esztendő II. Lajos országlásának második, éle-
tének tizenkettedik éve. Magyarország, amelytől Mátyás király uralkodása alatt az összes környező hatalmak tartottak, már II. Ulászló királysága idején megindult a hanyatlás útján, de II. Lajos trónra léptével az államhatalom tekintélye minden eddiginél mélyebbre süllyedt. Lassan az európai hatalmak - mint később a Török Birodalom is - felismerték ezt a hanyatlást, és az elkövetkező években nyugatról a Habsburgok, délkeletről az egyre agresszívabb török próbálja a létrejött hatalmi vákuumot a saját érdekeinek megfelelően kihasználni. Török részről ez a fegyveres tevékenység megélénkülésében nyilvánult meg, különösen Nagy Szulejmán trónra lépte után, aki először 1521-ben Nándorfehérvár elfoglalásával jelezte potenciális hódítási szándékát, majd az 1526. évi mohácsi győzelemmel megindította Magyarország három részre szakadásának folyamatát.

1518-ban azonban még Szelim, "a véreskezű" ült a trónon, aki a török birodalmat elsősorban keleti hódításaival növelte. A "magyar fronton" elvileg béke honolt, amelyet többször is meghosszabbítottak, noha ez nem zárta ki a mindkét részről úzótt zsákmányolást, kisebb portyázásokat, sőt várostromokat

sem.¹ Nagyobb hadjáratra azonban 1521-ig nem került sor. Ez annak köszönhető, hogy Szelim a perzsák leverése /1514/² után sem Magyarországot kívánta meghódítani, hanem Egyiptomot /1517/, majd a birodalom belső problémái kötötték le erejét. Ebben az időszakban Magyarország aligha lett volna képes komolyabb támadásnak ellenállni az erők megosztottsága³, illetve az államháztartás kritikus helyzete miatt. A II. Lajos korabeli átlagbevétel évi 200 ezer aranyforintra tehető⁴, ami nagyjából megfelelt annak az összegnek, amelyet a végvári vonal fenntartására kellett fordítani egy békeévben.⁵ De ezt a szerény bevételt terhelték az udvartartás költségei is, ezért az udvar állandó pénzzavarral küszködött. Ez a védelmi hadműveletek folytatását is komolyan megnehezítette.

A törökök 1518 elején, előző évi hadműveletüket megismételve, újra Jajca elfoglalásával próbálkoztak. Beriszló Péter veszprémi püspök és horvát-szlavón bán, aki a törökök ellen már többször sikeresen vette fel a küzdelmet, ezúttal is résen volt; kora tavasszal, amikor még hó födte a földet Boszniában, a török ellen vonult, és győzelmet aratott fölöttük, de élelmiszerhiány miatt kénytelen volt visszavonulni.⁶ A királyi udvar is tudatában volt a veszélynek, a nagyobb királyi tanács március 14-e előtt két ízben is tanácskozott annak elhárításáról⁷, de kézzelfogható eredményt a belső erők megosztottsága és a pénzhiány miatt nem tudott elérni. A növekvő Habsburg befolyással szemben ugyanis még 1518 elején erős konföderáció jött létre Perényi Imre nádor, Páthori István temesi főkapitány, Várdai Ferenc erdélyi püspök és Szapolyai János erdélyi vajda részvételével.⁸ A szorult helyzetben az udvar úgy próbált pénzt

szerezni, hogy Eperjes városát elzálogosította Perényi Imre nádornak⁹, és ebből az összegből kívánta támogatni Beriszló Péter Jajca felmentését célzó hadműveleteit. Beriszló püspök, aki nyilván jól ismerte a kincstár siralmas állapotát, április 10-én a Körös megyei Szobocsinából a pápához intézett segélykérő levelet.¹⁰ X.Leó személyében olyan ember viselte a pápai tiarát, aki őszinte híve volt a keresztény univerzalizmusnak és a pogányok elleni keresztes hadjárat eszméjének. Az 1517. évi cambrai-i kongresszuson X.Leó követe által öt évre békét hirdetett Európa uralkodói között, és keresztes hadjáratra szólított fel őket, amelynek hadműveletei 1518-ban indultak volna.¹¹ Ezt a reakciót az váltotta ki, hogy Szelim szultán Egyiptom elfoglalása után állítólag azt a kijelentést tette, hogy most a nyugat ellen fordítja fegyvereit.¹² A pápa a keresztes hadjárat terveit és az azt meghirdető ünnepélyes bullát Nikolaus Schomberg követ útján 1518 elején megküldte II. Lajosnak.¹³ A királyi tanács a tervet kedvezően fogadta, és azt a tavaszi országgyűlés elé kívánta terjeszteni. Szent György napjára /április 24./ Budára hívta össze a rendeket, szigorúan meghagyva, hogy "ne csapatokkal, hanem csak megfelelő létszámban" jöjjenek, tartott ugyanis a pártküzdelmek kiújulásától, amelyek már az 1517. évi őszi diétát is megbénították. Az április 24-én kezdődött országgyűlésen belpolitikai nehézségek és a király fölötti gyámságot érintő huzavona következtében nem sikerült megegyezésre jutni; a köznemesség a gyűlésről eltávozott olyan megállapodással, hogy július 25-én Tolnán gyűlnek össze, ahol a külföldi követek nem lesznek jelen. A magukra maradt főrendek az országgyűlésen végzéseket hoztak. Ezek főbb cikkelyei: Bár a köznemesség csak fél arany forint adót lett volna bajlan-

dó megszavazni, ennek kétszeresét vetik ki. Elrendelik, hogy a királyi tanácsot - a kancellár, a kincstartó és a főudvarmester mellett - 4-4 főúr és főpap alkossa, /a köznemesi ülnökök tehát kimaradnak/ és hetente háromszor üléseznek. Gyakorlatilag minden lényeges ügyet a királyi tanács hatáskörébe utalnak.

Az országgyűlés ülésezése közben török békekövet érkezett Budára, de a keresztes hadjárat tervén felbuzdult főrendek az ajánlatot elutasították.¹⁴ A bullát ugyan május 28-án a budavári főemplomban egyhangú lelkesedés közepette meghirdették¹⁵, a tömegek részvételéről azonban szó sem esett; a rendek okultak az 1514-es példán. II.Lajos korában meg is írta a pápának, hogy a bullát vonakodik nyilvánosságra hozni, mert lázadástól kell tartani.

A törökök határmenti fosztogató, nyugtalanító tevékenysége április-májusban sem szünetelt. Ezt bizonyítja többek között Kutasy Lukács, tekintélyes köznemes, temesi alkapitány esete, akinek Bács megyei birtokát azalatt dúlták föl, míg ő az országgyűlésen Budán volt.¹⁶ Beriszló Péter a budai országgyűlés feloszlása után /valószínűleg június első fele/ sereget gyűjtött, és Scardona várának felmentésére sietett, de onnan hamarosan el kellett vonulnia, mert a boszniai pasa nagy sereggel közeledett.¹⁷

Közben a pápa május 1-én leveleket küldött az európai uralkodóknak a keresztes hadjárat ügyében. Bár a török veszély egyre jobban fenyegette Magyarországot, sőt az Appenin félszigetet is, készülődésre sehol sem került sor.¹⁸ II.Lajosnak az európai uralkodók kitérő, semmitmondó leveleket küldtek.¹⁹

A köznemesség elvetette a főrendek budai végzéseit, amelyeket törvénytelennek tartott. Az országot fenyegető veszélyt önállóan kísérelte meg elhárítani, ezért július 25-én Tolnán, a gazdag mezővárosban, diétára gyűlt össze. A király és a főrendek is megjelentek. A nemesség minden rétege ráébredt a török veszedelem komolyságára, bár igen valószínű, hogy a délvidéki megyék nemessége volt a leginkább törökellenes, hiszen a háborúskodás őket közvetlenül érintette, míg a távolabbi északi és nyugati megyék nemessége a török veszélyt legfeljebb csak hírből ismerte.

Az országgyűlési végzések részletesen rendelkeztek a katonaiállítással és az adóbehajtás módjáról. A köznemesség jóval körültekintőbben intézkedett, mint a főrendek; gondoskodni kívántak arról is, hogy az adó behajtása során se történhessen pazarlás. A bandériumokat azonnali hatállyal a fenyegetett határvidékre rendelték. A bevételeiből kiderül, hogy Bogács és Jezeró várak, amelyek Jajca körül feküdtek, török kézre kerültek és ezáltal Jajca élelemmel való ellátása lehetetlenné vált. A dekrétum kimondta, hogy a külföldi uralkodóhoz segélykérő követséget kell indítani, az ország hadereje pedig Szent Mihály ünnepére /szeptember 29./ Bácsón gyülekezzen általános hadjáratra /generalis exercitus/. A köznemesség által hozott törvényeket a király, a főpapok és főurak tanácsára szentesítette.²⁰ A főrendek a fenyegető török veszély torkában nyilván nem tarották tanácsosnak ujjat húzni az öntudatos köznemességgel. Katonai föllépésre a főrendek is készültek; Estei Hippolit bíboros augusztus első napjaiban katonáival együtt Budára érkezett, ahol már gyülekeztek a főrendek bandériumai, hogy Jajca fölmentésére induljanak.²¹ Egyes adatok szerint a pártoskodás sem csitult

el: Bakócz Tamás esztergomi érsek és Beriszló Péter állítólag egymás ellen fegyverkeztek a zágrábi püspökség betöltése körüli huzavona miatt.²² A püspökség éppen ekkor megüresedett, Erdődi János lemondása folytán.²³ Bakócz egyébként is féltékeny volt a tisztségeit halmozó, török ellen vitézül harcoló Beriszló Péterre.²⁴

A tolnai országgyűlésnek a bácsi fegyveres gyűlésre vonatkozó határozatával kapcsolatban a szakirodalomban olyan uézetek találhatók, hogy a nemesség nem gondolta komolyan a hadjárat megindítását, mert tudvalévő, hogy szeptember végén már nem lehet hadműveletekbe kezdeni.²⁵ Meggyőződésünk szerint ezt nem lehet egyértelműen kijelenteni. Zsigmond király 1419-ben török elleni elhárító harcokra készülve a Vaskapu melletti Orsovánál október végén foglalt állást.²⁶ I. Ulászló és Hunyadi János csapatai a "hosszú hadjárat"-ra indulva, 1443. október közepén keltek át a Dunán. Mátyás király Jajcát 1463. decemberében vívta meg, Szabács várát pedig 1476. január-februárban foglalta vissza a töröktől. De a Jagelló-korban is előfordultak őszi-téli hadműveletek: 1493 végén Kinizsi Pál Szendrő környékét dulta fel, 1494. október 15 - november 20. között pedig erős támadást intézett a török által megszállva tartott Szerbiában és Bulgáriában. 1499. február elején Corvin János portyázott török területen. 1501. november elején ugyanő súlyos vereséget mért a Jajcát ostromló boszniai pasa seregére. 1502. októberében alsó-magyarországi és erdélyi csapatok támadták Bulgáriában a török ellen. A felsorolt hadműveletek világosan bizonyítják: az őszi-téli időszak egyáltalán nem zárja ki a hadműveletek megindításának lehetőségét. Sőt, a magyar seregek 1526 előtt és ezt követően is

a török sereg őszi szétzilálódása után érték el legnagyobb sikereiket.²⁷ A Mohács utáni időszakból elegendő a 15 éves háború legsikeresebb ellentámadására /1594/ és Zrínyi Miklós 1663-64-es eszéki hadjáratára hivatkozni. Megítélésünk szerint a köznemesség a tolnai végzések értelmében tényleges hadműveleteket kívánt intézni a török ellen. Természetesen nem azt kívánjuk bizonygatni, hogy a nemesség Hunyadi téli hadjáratának megismétlésére készült. Ehhez nem is állt rendelkezésére megfelelő kvalitású hadvezér. Mindössze arra kívánunk rámutatni, hogy a fegyveres országgyűlés szeptember 29-re történt összehívása nem jelenti eo ipso a hadrakelési szándék komolytalanságát. Inkább arról lehetett szó, és ezt a főrendek bandériumainak gyülekezése is alátámasztja, hogy az év eleje óta aktív török határmenti tevékenységre válaszul a rendek egy komolyabb erődemonstrációval kívántak felelni. Ezt méginkább megerősíteni látszik néhány későbbi esemény. Egy 1518. augusztus 19-én kelt levél szerint²⁸ a főrendek ellenezték a bácsi országgyűlés megtartását - nyilván belpolitikai okokból - mégis úgy határoztak, hogy megjelennek Bácsón, még hozzá fegyveresen, mert a nemesség az adó megtagadásával fenyegetőzött, ha nem jönnének el. A katonai és pénzügyi helyzet azonban megkövetelte az adó behajtását. A hadihelyzet továbbra is kritikus volt. A török augusztus végén Jajcát fenyegette, augusztus 21-e előtt pedig Nándorfehérvár meglepetésszerű elfoglalásával próbálkozott.²⁹ A havasalföldi vajdától pedig gyorsfutár érkezett azzal a hírrrel, hogy maga a szultán készül Magyarországra vonulni.³⁰ Ezek a hírek, amelyeket Szapolyainak a királyhoz küldött jelentései is megerősítettek,³¹ nyilvánvalóan meggyőzték a főrendeket, hogy belpolitikai kérdésekben egyelőre nem szabad kenyér-

törésre vinni a dolgot, hanem az előrenyomuló török csapatokkal szemben a lehető legnagyobb erőket kell felvonultatni. A szeptember 29-én kezdődött bácsai országgyűlésen mind a főrendek, mind pedig a köznemesség nagy számban képviseltette magát.³² A gyűlésre kiadott meghívók szerint fegyveresen /bellico cum apparatu/ kellett megjelenni.³³ A rendek ténylegesen fegyverrel jelentek meg. Negatív felhanggal említi Székely György, hogy a nemesség nem hadjáratra indult, hanem újra csak végzéseik alkotásához fogott.³⁴ Ez így igaz, de nem a közrestség vagy gyávaság vagy készületlenség miatt nem indultak hadjáratra, hanem azért, mert közben egy lényeges esemény történt: a töröktől békekövet érkezett, és négy évre békét ajánlott.³⁵ A katonai és politikai vezetés, amely a tavaszi országgyűlésre érkezett török követ békeajánlatát elutasította, most a kérdést megfontolás tárgyává tette, és ha tényleges békekötés nem is történt ekkor /ezt 1519. április 1-én kötik meg három évre/, a hadműveletek megindítását elnapolta. Ebben a döntésben a következő tények játsznattak közre: a tavaszi országgyűlés idején még nem lehetett tudni, hogy a pápa által meghirdetett keresztes hadjárat létrejön-e vagy sem. A katonai és politikai vezetés bizonyosan számított hadi és pénzügyi segítségre nyugatról. Most, szeptember végén október elején már látható volt, hogy semmiféle segítség nem érkezett, annak pedig tudatában voltak a szélesebb látókörű vezetők, hogy a magyar haderő önerőből nem képes a török ellen a siker reményében támadólag fellépni. A kívánt eredményt, a határvonal ideiglenes biztosítását a bácsai katonai erődemonstrációval is sikerült elérni: a török újabb támadás helyett békeajánlattal állott elő. A katonai és politikai

vezetés ebben a helyzetben várakozó álláspontra helyezkedett. A békeajánlatot nyíltan elfogadni nem szándékoztak, mert ekkor elestek volna a jövő évi esetleges nyugati katonai és anyagi támogatástól. Ezen kívül nem merték maguk ellen fordítani a nyíltan háború párti köznemesség bácsi diétán megjelent tagjait. Kereken elutasítani is kockázatos lett volna békeajánlatot, mert az esetleg a felbőszült szultán támadását, de legalább is erős török megtorló akciókat vont volna maga után. Ezért az ország vezető politikusai a katonai fellépés elhalasztásával "hintapolitikába" kezdtek, amelyet az 1519. évi békekötés zárt le. 1519. január 12-én meghalt Miksa német-római császár. A császárválasztásra figyelő nemzetközi politikai életben még az előző évinél is kisebb volt annak az esélye, hogy Magyarország kézzelfogható segítséget kap, ugyanis az európai uralkodókat inkább foglalkoztatta a választás, mint a török kérdés. Ezzel véletlenül csaknem egybeesett Perényi Imre nádor halála /1519. február 5./. A nádorválasztás kiélezte a belpolitikai életben prominens érdekcsoportok, "pártok" közötti ellentéteket, ezért nem lehetett szó nagyobb török ellenes vállalkozásról. Mivel sem külső segítségre, sem a belső erők egyesítésére nem lehetett számítani, helyesebbnek látszott elfogadni Szelim/ezúttal három évre szóló/békeajánlatát, amelynek elfogadásával Magyarország elismerte a török 1518. évi foglalásait /pl. a szreberniki bán-ság elvesztését/.

Az 1986-os kari Diákköri Konferencián felolvasott
dolgozat.

J E G Y Z E T E K

- 1 Szakály Ferenc: A mohácsi csata Bp. 1981. 110.
- 2 uo. 113.
- 3 Artner Edgár: Magyarország és az apostoli Szentszék viszonya a mohácsi vést megelőző időszakban
in: Mohácsi Emlékkönyv Bp. 1926. 66.
/Szerk. Luknich Imre/
- 4 Fögel József: II. Lajos udvartartása Bp. 1917. 9-19.
- 5 Szakály: i.m. 80.
- 6 Reiszig Ede: A jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon Bp. 1925. 203.
- 7 II.Lajos király meghívója az 1518. április 24-i diétára
in: Szabó Dezső: A magyar országgyűlések története II.Lajos korában Bp. 1909. 121-122.
- 8 Kulcsár Péter: A Jagelló-kor Bp. 1981. 159.
- 9 Tokay Lajos: Magyarország kormányzata a Jagelló-korban
Békés, 1932. 151. Reiszig Ede: i.m. 204.
- 10 Reiszig Ede: i.m. 203.
- 11 Kosáry Domokos: Magyar külpolitika Mohács előtt Bp.1978.
111.
- 12 Miskolczy István : Keresztes hadjárat terve a mohácsi vést előtt
in: Mohácsi Emlékkönyv Bp. 1926. 43.
- 13 Kosáry: i.m. 113.
- 14 Török Fál: A mohácsi vést diplomáciai előzményei
in: Mohácsi Emlékkönyv Bp. 1926. 148.
Bakócz Tamás levele a pápához 1518. május 26-án.
in: Szabó Dezső: i.m. 129-130.

- 15 Kulcsár P.: i.m. 160.
- 16 II.Lajos király 1518. május 7-én kelt oklevele
in: Szabó Dezső: i.m. 127-128.
- 17 Reiszig: i.m. 204.
- 18 Miskolcgy : i.m. 47.
- 19 uo. 51-52.
- 20 Szabó D.: i.m. 25, és 140-143. közölt oklevelek
- 21 A Magyar Tudományos Akadémia Oklevél-másolatai
ismerteti: Óváry Lipót Bp. 1890. 1. füzet 255. lapon közölt
1518. augusztus 5-én kelt levél /a továbbiakban MTAO.1890./
- 22 Fraknói Vilmos: A magyar nemzet története a Hunyadiak és a
Jagellók korában Bp. 1896. 416.
/Millenáris történet 4. köt.Szerk. Szilágyi Sándor/
- 23 Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyar-
országon Bp. 1971. 320.
- 24 Thallóczy Lajos: Jajcza /bánság, vár és város/ története
Bp. 1915. 202. /Különlenyomat a Monumenta Hungariae Histo-
rica Diplomataria XL. kötetéből/
- 25 Kosáry: i.m. 116.
Kulcsár: i.m. 161.
- 26 Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon
Bp. 1984. 82.
- 27 Szakály: i.m. 10.
- 28 MTAO. 1890. 256.
- 29 Fraknói : i.m. 419.
- 30 MTAO. 1890. 256.
- 31 uo.
- 32 Verancsics Antal: 1504-1566 Memoria Rerum Bp. 1981. 19.
/hibásan 1516-ra datálva/

- 33 Kubinyi András: A magyarországi városok országrendiségének kérdéséhez /Különös tekintettel az 1458-1526 közötti időre/
in: Tanulmányok Budapest múltjából 21. Bp. 1979. 26. /különlenyomat/
- 34 Elekes Lajos-Lederer Emma-Székely György: Magyarország története az őskortól 1526-ig Bp. 1961. 420.
- 35 Szabó D.: i.m. 33.

Történeaspályák

Szerkesztőségünk szeretné bemutatni a határainkon kívül élő neves magyar történészek tudományos munkásságát a velük folytatott beszélgetéseken keresztül.

Az alábbi interjú ennek a sorozatnak a kezdete.

BESZÉLGETÉS JAKÓ ZSIGMOND KOLOZSVÁRI TÖRTÉNÉSZPROFESSZORRAL

Tudomásunkra jutott, hogy Jakó Zsigmond professzor úr Magyarországon tartózkodik. Felkerestük tehát őt az Országos Levéltárban. Egyik csendes dolgozószobájában találtunk rá, középkori oklevelek fényképeinek tanulmányozásába temetkezve. A kérdéseink nyomán kialakult beszélgetésünk lényegét az alábbiakban summázzhatjuk.

1. Professzor úr hagyományörző, régi erdélyi családból származik. Az otthoni légkör, a családi hagyományok és iskolái hogyan indították, illetve formálták történelmi érdeklődését?

Életutam valóban hagyományörző közösségből indult, de családom nem erdélyi, hanem a Partiumból való és századok óta Bihar megye érmelléki tájain élt. Azt, hogy történész lettem, nem az iskolai indítások, hanem a gyermekkor mélyreható élményei döntötték el. Nagypám micskei ódon házának rejtelmek, az ottani életvitel, mentalitás, társadalmi viszonylatok, a nehezen kibetűzhető régi írások, latin nyelvű könyvek, a színes családi történetek korán felkeltették érdeklődésemet és egyaránt

az elmúlt idők megismerésére sarkalltak. Szépapám, aki gyermekfővel vett részt az 1848/49-es szabadságharcban, nagyidők közvetlen élményeinek továbbadásával formálta nyiladozó értelmemet. Korán tudomásomra hozták, hogy keresztneveket annak a családtagnak az emlékére kaptam, aki fiatalon életével fizetett a szabadságharc alatti szerepléséért. Hallottam történeteket Voltaire-t, Milont fordító XVIII. századi elődökről, a Kalapos Királlyal a Türelmi Rendelettről értekező debreceni püspök ösről, Bihar megye múltjának feltárására irányuló kísérletekről, a paraszti gazdálkodás korszerűsítését, vagy a magyar katonadalok összegyűjtését célzó XIX. század eleji fáradozásokról. Életem első tíz esztendeje valósággal az eleven múltban telt el. Mindezek nyomán a múlt jobb megismerése felcseperedésem során személyes kérdés lett számomra. Ekkor azonban már nem annyira a családi hagyományok, vagy helytörténeti kérdések tisztázásának vágya fűtött, hanem annak a döntő fordulatnak az előzményeit akartam elfogulatlanul megismerni és megérteni, amely szülőföldem minden lakójának életét érintette. Most, visszatekintve indulásomra, látom, hogy mekkora hátrányban voltam én azokkal szemben, akik már többé-kevésbé körvonalazódott célokkal, tudatosan érkeztek az egyetemre. Az én érzelmi töltetű, nagyon is személyes indíttatásom viszont annyiban javamra szolgált, hogy a kutatás mindvégig legegységibb passzióm maradt, sohasem vált hivatali teendővé, pénzkeresési alkalommá, vagy az érvényesülés eszközévé. Életem során sok nehézséggel kellett szembenéznem, de mindig erőt adott, hogy azt csinálhattam, aminek értelmét láttam, és azt az utat járhattam végig, amit gyermekfővel magam választottam magamnak.

2. A pesti tudományegyetemen a harmincas években kiváló történésszaggárda oktatóit: Szekfű Gyula, Mályusz Elemér, Szentpétery Imre, Domanovszky Sándor, Hajnal István. A mai diákok számára elképzelhetetlenül bő ez a "választék". Mi indította Önt arra, hogy az akkor fiatal Mályusz Elemért válassza mesteréül?

Tudatosan kialakult távlati célokra törő, hivatásos történelemszakkutatóvá pesti egyetemi éveim alatt váltam éppen azoknak a kitűnő professzoroknak a keze alatt, akiket előbb említetek. A fentebb indulásomról mondottakból, azt hiszem, teljesen világos, hogy a sok kitűnőség közül miért választottam habozás nélkül már az első szemeszter után a félelmetes hírű, szigorú Mályusz Elemért professzoromul: a nemzetiségi lét körülményei közül érkező diák kínzó kérdéseire az ő település- és népiségtörténeti irányzata ígerte a legvilágosabb feleleteket. Akik a Mályusz professzor körül akkor kibontakozóban lévő új törekvésekbe bekapcsolódtak, velem együtt tanúsíthatják, hogy mennyi mindent köszönhetnek ennek az irányzatnak, mely még ma sem került az őt megillető méltó helyre a magyar történetírás fejlődésrajzában. Az említett professzorok azonban nemcsak nagy tudósok, hanem kiváló nevelők és követendő példaképek is voltak, akiknek hatása alól senki sem vonhatta ki magát. Domanovszky Sándortól a rendszeres, fegyelmezett, megbízható munkát, Szentpétery Imrétől a források mikroszkópikus pontosságú vizsgálatát, Hajnal Istvántól a széles távlatokat és európai összefüggéseket, Szekfű Gyulától a szintetikus látásmódot és az elegáns, irodalmi igényű kifejezési formákat lehetett szinte öntudatlanul elsajátítani. Ma is szerencsésnek érzem magamat, hogy olyan professzorok keze alá kerültem, akik egész életemre feltarisznyáz-

tak szakismeretekkel és erkölcsi értékekkel.

3. A bécsi döntés után hazatért szülőföldjére. A Kelemen Lajos vezette kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában dolgozott, mely akkoriban az erdélyi magyar tudomány egyik központja volt. Erről az intézményről manapság már csak szórva-ványosan lehet hallani és olvasni. Kérem beszéljen az intézetben folytatott munkáról és az Ön szerepéről.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeumot az 1842. évi kolozsvári országgyűlésen a történész Kemény József kezdeményezte, de tényleges működését csak 1859-ben kezdhette el, miután Mikó Imrének sikerült elhárítania a bécsi udvar gáncsoskodásait. Ettől fogva 1949-ben történt megszüntetéséig előbb egyedül, majd 1872-1919-ig a kolozsvári egyetemmel karöltve, felbecsülhetetlen értékű gyűjteményeivel együtt, az erdélyi magyar tudományos kutatás legfőbb műhelye volt. A Levéltár feladata egyrészt a magyar intézmények, családok, személyiségek iratanyagának összegyűjtése, megóvása és tudományos feltárása, másrészt pedig az erdélyi történelem művelése volt. Anyaga a XIII. századba nyúlik vissza és mind mennyiségileg, mind minőség tekintetében az erdélyi múlt egyik legváltozatosabb és leggazdagabb forrásgyűjteményének tekinthető. A Kelemen Lajos irányításával folyó gyűjtő, rendszerező és feldolgozó munkának új lendületet adni volt az én első kolozsvári feladatom. E munkám során és Kelemen Lajos varázslatos egyéniségének hatása alatt alakult ki véglegesen kutatói habitusom és programom. A múlt átélésének ma már páratlan iskoláját járhattam ki Kelemen Lajos oldalán. Ott tanultam meg végérvényesen, hogy a történetkutatás nemcsak szakmai, hanem erkölcsi kérdés is.

4. A török pusztítás előtti Binar vármegyéről írt doktori értekezése szakmai körökben nagy elismerést váltott ki, akadémiai díjat is nyert. A negyvenes évek elején a népiségtörténet gazdasági vonatkozásaival kezdett foglalkozni. A gyalui urbárium-kiadványára gondolok. Miért fordult el sikeresen induló népiségtörténeti kutatásaitól?

A gyalui vártartomány urbáriumai című kötetemben a Mályusztól tanultakat megkíséreltem a Domanovszkytól kapottakkal kombinálni. Úgy éreztem, hogy a település- és népiségtörténetet a paraszti lét gazdasági vonatkozásaival kell életszerűbbé tenni. Fenti kérdése megfogalmazását azonban némileg pontosítanom kell. T.i. nem én fordultam el a népiségtörténettől, hanem a háborút követő értetlenség egyszerűen lehetetlenné tette annak művelését. A túlbuzgók a vízzel együtt a gyermeket is kiöntötték. Az urbárium-kiadvánnyal kezdett új úton ugyan haladhattam volna tovább a jobbágytörténet vonalán, de ettől az akkor divatos vulgarizálások, az egykori valóságon erőszakot tevő elvárások végleg elvették a kedvemet. Nem nekem találták ki, hogy mást mondjak, mint amit vizsgálódásaim során megállapíthattam. Felhagytam tehát a jobbágytörténeti kutatásokkal is és társadalomtörténeti érdeklődésemet a középkori értelmiségre korlátoztam, hogy önmagammal békében élhessek.

5. Az erdélyi magyar értelmiséget súlyos vérveszteség érte 1945 után. Sokan nem láttak lehetőséget a kisebbségi létben és elhagyták Erdélyt. Ön azonban Kolozsvárott maradt. Mi motiválta döntését?

Motivumaim? Mondjam azt Tamási Áronnal, hogy azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon érezzük magunkat benne?

Én Erdélyben voltam otthon. Minden szál odakötött. És tudtam azt, hogy ott szükség van reám. A levéltárban, hogy csökkentsem magánlevéltáraink, írásos műveltségjavaink pusztulását, az egyetemen - ahol 1942-től fogva oktattam - hogy a fiataloknak átadjam, amit professzoraimtól elleshettem, a kutatásban, hogy segísek a folyamatosság fenntartásában. Számomra valójában nem is volt más alternatíva, ha meg akartam őrizni belső békémet. Élet- és munkakörülményeim bizonyára kedvezőbben alakultak volna, ha a könnyebbik utat választom, de nem tudom, egyáltalán összeegyeztethettem volna-e a kötelességek előli megfutamodást azzal az értékrenddel, amelyet családi hagyományok és nevelésem életem belső vázaként kiépítettek bennem. Ez volt a számomra kirendelt sors. Nem térhettem ki előle. Vállanom kellett minden konzekvenciájával együtt, egyebek mellett önmagam megőrzéséért is.

6. Milyen lehetőségeket látott a nemzetiségi történetírás előtt az 1945 utáni Romániában?

A régi világ összeomlásával lehetőség nyílt arra, hogy kedvező, gyökeres fordulat következzen a román-magyar kapcsolatokban, és ennek során az erdélyi magyar történészek által képviselt szaktudás is hasznosulhasson a megújuló romániai történetkutatásban. Elképzelhetetlennek tartottam /és most is annak tartom/ országunk múltjának tudományos igényű olyan tárgyalását, amelynek erdélyi fejezeteiből kimaradhasson a magyar népesség története, saját problematikája, sokszínű teljesítménye. E népesség 1918 előtti helyzete és szerepe teszi ezt elképzelhetetlenné. Ezeknek a vonatkozásoknak a feltárására sajátos képzettségüknél, nyelvtudásuknál, érdeklődési körüknél fogva

a magyar /illetve a szász vonatkozásokat illetően a német/ nemzetiségi kutatók látszottak a háborút követő időkben a legalkalmasabbnak. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárára és a Bolyai egyetem Történeti Karára támaszkodva, a magyar nemzetiségi történetkutatás hézagpótló munkát végezhetett mind az utánpótlás nevelésében, mind pedig az új szemlélet megkívánta feladatok ellátásában. Ennek megfelelően a Román Tudományos Akadémia kolozsvári Történeti Intézetének megszervezésekor még ez a felismerés érvényesült, és az illetékes magyar szakembereket minden tervmunkában hasznosították. A román és a magyar történetírás eredményeinek és módszereinek kétirányú, kölcsönös, termékeny közvetítése előtt páratlan lehetőségek villantak fel. Megbecsült és egyenrangú társakként dolgoztunk román kollégáink oldalán, komoly kísérletek történtek a nemzetiségek múltjának az ország történetébe méltó formában való beillesztésére. Noha a nemzetiségi művelődési intézmények /pl. Múzeumi Levéltár/, majd a Bolyai egyetem önállóságának megszűntével a nemzetiségi kutatóképzés fokozatosan elsorvadt, a kollegiális együttműködés a kolozsvári Történeti Intézetben és történelmi tanszékeken még hosszú ideig továbbélt. A kifejezetten nemzetiségtörténeti témák azonban hovatovább kívül rekedtek a kutatóintézeti terveken. Hivatalos érdeklődésre csak a kapcsolat-történeti vonatkozások számíthattak, de azok is sajátos látószögből tekintve. Az, hogy valami nemzetiségi vonatkozás önmagában is érdemes kutatási téma lehet Erdély múltjának alaposabb ismeretéhez, egyre kevesebbeknél számíthatott megértésre. Mindez kétségtelenül torzulásokat okozott, de a felnevelkedett magyar kutatógárda önérvényesítését jóideig nem akadályozta,

mert a Kritérion Kiadó - persze a maga korlátai között - teret biztosított a magánszorgalomból felvirágzott nemzetiségtörténeti kutatásoknak. A nemzetiségi múltnak az ország történetébe tényleges fontosságának megfelelő integrálódásához fűzött egykori remények azonban rendre szétfoszlottak. Az idősebb kutatók nyugalomba vonultak, vagy meghaltak, fiatalok nem léptek helyükre. Még a kapcsolattörténeti kutatások is új értelmezést nyertek, és azok a vonatkozások kerültek előtérbe bennük, amiket a háború után kölcsönösen elfelelni szerettünk volna. A még szereplő magyar történészek foglalkoztatása is többnyire egészen más természetű, mint ami nemzetiségi mivoltukból következnek. Az 1945-tel kezdődő korszak napjainkra végleg lezárult anélkül, hogy a nemzetiségi történetkutatás jövő perspektívái akár csak körvonalazódtak volna. A Románia történetéből kiszorult nemzetiségi önismeretnek ezután kell megtalálnia önmagát, méltó kifejezési formáját és a saját helyét.

7. A háború utáni általános fejlődésnek megfelelően az erdélyi magyar történetírásban is fellendültek a társadalom- és gazdaságtörténeti kutatások. A legjelentősebb eredmények azonban a művelődéstörténet területén születtek. Ennek az irányzatnak módszertani megalapozója iskola-, írás-, értelmiség- és nyomdatörténeti munkáin keresztül Ön volt. Mi volt e fordulat oka?

Valóban az ötvenes évek közepén a Gazdaságtörténeti Tanulmányok kötetkéivel indult újra, most már marxista módszerrel, a magyar nyelvű erdélyi történetkutatás. Nekem is jelent meg e sorozatban egy kötetem a tőkés erdőgazdálkodásról a magyarpatoki és kalini hamuzsirhuta kapcsán. Ha jól emlékszem, 1950-ben foglalkoztam e témával, mely aztán - kedvező fogadtatása ellenére -

egyben hattyúdala is lett gazdaságtörténeti vizsgálódásaimnak. Ettől kezdve fordultam teljes erővel az írás-, könyv- és értelmiségtörténet felé, mert úgy éreztem, hogy ezen a területen jobban megőrizhetem vélemény szabadságomat. De az életemben lezajló bizonyos események szintén készítettek erre. Lehet, hogy van valami részem nekem is művelődéstörténeti kutatásaink kibontakoztatásában, de megalapozásról beszélni ebben a tekintetben talán túlzás lenne. Természetes követelménye volt ez a hivatalos fel fogásban végbement, fentebb vázolt változásnak és a társadalmi átalakulás során a magyar tömegekben jelentkező új igénynek. Valósággal a levegőben voltak ezek a témák. A múlt műveltségjavait a tömegekhez eljuttató hivatalos politika a magyarság körében is általános igénnyé tette az önismeretet. A hatvanas évek végére új olvasóközönség nevelkedett fel, mely ekkor találkozott először a történelemmel, és minél többet szeretett volna megismerni elődjei életéből, azok teljesítményeiből. Elvárásai a művelődéstörténet eszközeivel voltak leginkább kielégíthetők, minthogy mindenki természetesnek vette ezeket a társadalmi igényeket, és teljesítésük sem ütközött különösebb akadályokba. Fiatalok egész sora formálódott kutatóvá ezeken a témákon, melyek legszélesebb társadalmi visszhangra számíthattak. Az én szerepem alig több e kutatásokban, mint a folyamatosság és az igényesség biztosítása, Hajnal írástörténeti, Szentpétery forráskritikai, Mályusz középkori értelmiségtörténeti szemléletének és módszereinek továbbvitele az erdélyi forrásanyagon és problematikán.

8. Román kollégái közül kikkel és milyen munkákon dolgozott együtt?

Létesítésétől /1949/ fogva tagja voltam a Román Tudomá-

nyos Akadémia kolozsvári Történeti Intézetének és keretei között már azt megelőzően együtt dolgoztam a román kollégákkal, hogy 1959-ben a Bolyai és a Babes egyetemet egyesítették. A kolozsvári román historikusokkal tehát évtizedeken át kollegális kapcsolatban álltam. Pályám végén már nem egy olyan is akadt közöttük, akikkel együttműködésem akkor kezdődött, amikor diákként jártak segédtudományi előadásomra és szemináriumaimra. De az olyan nagyszabású tervmunkák, mint amilyen az ország történetének új szintézise, vagy a középkori oklevelek corpora volt, összekapcsoltak a többi egyetemi központ, elsősorban a főváros medievistáival is. A bukaresti egyetemen középkort oktató Radu Manolescu professzorral latin írástörténeti kézikönyvet és paleográfiai albumot is összeállítottunk és kiadtunk. Az Akadémia kiadásában megjelent Istoria României középkori köteteiben való közreműködésem sok tanulsággal és ismeretséggel szolgált. Különösen emlékezetes marad számomra néhai Andrei Otetea akadémikussal és Mihai Berza profesztorral való együttműködésem. Mindketten a román medievisztika csúcsait jelentették. Legtöbb munkaélményem azonban természetesen a kolozsvári román szakemberekkel kapcsolatos. David Prodan akadémikussal azóta összeköt az erdélyi írásos forrásanyag közös féltése, hogy félévszázaddal ez előtt megismertem az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában, ahol Kelemen Lajos keze alatt barátkozott a magyar családi levéltárakkal. Tudományos kezdeményezésimhez gyakram kaptam támogatást Constantin Daicoviciu akadémikustól, aki az Intézetben igazgatóm, az Egyetemen pedig sokáig rektorom volt. Különösen sokra értékeltem részéről, hogy szangvinikus temperamentuma ellenére tudomásul vette: véleményem eltérhet az övétől. Mindenkinél szorosabb volt azonban az együttműködésem Francisc Pallal, akit az

egyik legképzettebb román középkorkutatónak ismertem meg. A két egyetem egyesítése után évtizedeken át közös volt az intézeti dolgozósobánk, együtt szorgoskodtunk az erdélyi középkori oklevelek minél gondosabb kiadása körül. Pall kolléga gyakran bábáskodott önzetlenül azon, hogy román közleményeim minél megfelelőbb nyelvi köntösben jelenjenek meg. Európai horizontú, lelkiismeretes és tárgyilagos szakember, precíz, igényes kutató, igazi kolléga volt, aki magyarság-élményét és nyelvtudását szatmári gyermekkorából hozta magával. Őszintén fájjalom, hogy nyugdíjba vonulása után kivándorolt Németországba, és így az öregség éveiben nélkülöznom kell társaságát. Négy évtizeden át dolgoztam román történészekkel zavartalan, kollégialis viszonyok között. E kapcsolatok talán azért is lettek ilyen tartósak és eredményesek, mert egyenrangú felek között szövődtek és kölcsönös megbecsülésen alapultak. Kérdés, hogy fiataljaink számára nyílik-e még mód ilyen építő kapcsolatokra?

9. A magyarországi történeti kutatások egyik akadályá, hogy kevés a szakszerű, újabb forráskiadvány. Romániában az ötvenes évek elejétől jelentős és, úgy tűnik, távlati koncepcióval rendelkező forráskiadói munka folyik, amelyben Ön is fontos szerepet vállal. Hogyan értékeli ezeket a kiadványokat? Milyen feladatok megoldását tartja a legsürgetőbbnek az erdélyi és a magyarországi forráskiadás terén?

Az új román történetírás a magyarnál tényleg kevésbé vesztette szem elől azt a régóta ismeretes tényt, hogy a történetkutatás előrehaladásának egyik előfeltétele a minél tervszerűbb forrásfeltárás és új források közzététele. Négy évtized ilyen irányú romániai erőfeszítései hasznos tapasztalatokkal szolgálhatnak a magyarországi történetírás számára is. Ezek elemzé-

se azonban már szakmai részletkérdéseket vetne fel, az ediciós technika keveseket érdeklő megoldásait érintené. Főtanul-ságként elegendő itt hangsúlyozni az alapos forrásfeltárás, pontos szövegközlés és a gondos jegyzetelés fontosságán kívül filológiaiilag képzett, a régi források nyelvében és a paleo-gráfiában járatos, kellő számú kutatógárda kinevelését és a gondoskodást állandó utánpótlásáról. Nagyon hasznosnak tartom azt az elképzelést, hogy az ország területére vonatkozó ösz-szes középkori oklevelet egyetlen corpusban, a Documenta Ro-maniae Historica kötetekben közlétegyék. Más kérdés azonban, hogy ez a cél Erdély esetében mikor lesz elérhető, ha a latin szövegekhez csatlakozó integrális román fordítással az egyéb-ként is irdatlan feladat megkétszereződik. Magam a regeszta-formában való mielőbbi anyagfeltárást érzem a medievisztika érdekének. Erre aztán végleges megoldásként ráépülhet a tel-jes anyag ismerete alapján arra érdemesnek minősülő oklevelek szövegének integrális közzététele csak az eredeti nyelven. De ennek a szintén évtizedekig eltartó munkának is előfeltéte-le, hogy mindig legyenek kellő létszámban jól képzett kutatók, akikkel a munka folyamatossága biztosítható. Nézetem szerint a magyar medievisztikának is ez lenne a forráskiadás terüle-tén a legsürgősebb feladata.

10. Végezetül szóljon további terveiről és a közeljövő-ben megjelenő munkáiról.

Nem látszik bölcs dolognak a hetvenedik életév küszö-bén nagy terveket szólni, de távlati célok nélkül csak napi feladatoknak élni hasonlóképpen hiba lenne. Évtizedes nagy terveim szorongatnak ma is, mert az évek gyorsan repülnek,

és a befejezés még oly távoli. Ami még időből és erőből hátra van, az erdélyi középkori okleveles anyag tanulmányozására és az erdélyi vajdák történetére kívánom fordítani, hogy az Erdéllyel kapcsolatos középkori kutatások mindenhol a jelenleginél szilárdabb alapokról indulhassanak ki. Az azonban már nem tőlem függ, hogy mennyire juthatok előre e feladatokkal való viaskodásomban.

Közlési lehetőségeimmel nem dicsekedhetem. A kolozsmostori hiteleshely középkori jegyzőkönyveinek teljes anyagát tartalmazó regeszta-kiadványom két testes kézirat-kötete, melyben középkori okleveles forrásaink feltárásának általam ajánlott módját kívántam demonstrálni, évek óta várja kiadóját. Pedig ha Erdély vajdaságkori /1542 előtti/ okleveles anyaga kb. 25-30 ezerre becsülhető, akkor e kötetekbe foglalt 5444 szöveg mennyiségileg sem jelentéktelen új információt hozhatna a kutatásba. Valamivel jobban áll a Radu Manolescuval együtt írt latin írástörténet magyar változatának évek óta házódó ügye. Az Európa Kiadó vállalta a kézirat gondozását, és, ha újabb akadályok nem jönnek közbe, 1986 második felében várható megjelenése. Bizakodom benne, hogy e kiadvány hasznára lesz a fiatal magyar történészeknek, noha természetesen csak részben és ideiglenesen pótolhatja a középkori Magyarország ezután megírandó írástörténeti kézikönyvét.

Az interjút KOSZTA LÁSZLÓ és

ORBÁN IMRE készítette.

A szegedi diákok nevében szeretettel köszöntjük 70. születésnapja alkalmából Jakó Zsigmond professzor urat, további jó munkát és egészséget kívánva.

- - - - -

Jakó Zsigmond professzor bibliográfiáját összeállították munkatársai és tanítványai, mely megtalálható az Egyetemi Könyvtár Tájékoztató Szolgálatánál:

Prof.Dr.Doc.Jakó Zsigmond la virsta de 65 ani

Studium introductiv de Imreh István si

Pomiliu Teodor

Bibliografia operei de Nicolae Edroiu,

Károlyi Jolanda, Maria Tecusan

/Universitate "Babes-Bolyai" Cluj-Napoca

Catedra de Istorie /Cluj-Napoca 1981.

A Szerkesztőség fenti bibliográfia kiegészítéseként közli az azóta megjelent munkákat.

1982

Despre cercetările privind începuturile intelectualității din Transilvania.

In: Stat.-societate-națiune. Omagiu D.Prodan. Cluj-Napoca 1982. 187-200.

1983

Bihari várak kutatásáról

In.Művelődés 36/1983, 5.sz. 42-44; 6. sz. 42-45.

1984

Három Zsigmond-kori erdélyi vajda

In: Mályusz emlékkönyv Bp. 1984. 189-207.

Forráskutatás ma

In: Időfaggató. A Hét évkönyve 1983. Bukarest 1984. 70-71.

A kolozsmonostori apátság hamis oklevelei

In: Levéltári Közlemények 1984/2. 111-139.

A latin írás története /Radu Manolescu társszerzővel készített kötet és album./ Az Európa Kiadónál megjelenés előtt./

A kolozsmonostori konvent középkori jegyzőkönyvei I-II.

/...Forráskiadvány /1289-1556/ és egy bencés szerzetesi közösség társadalomtörténeti vizsgálata a bevezető tanulmányban./

/Kéziratban/

145 oldalas

1982

Történészek műhelyében Jakó Zsigmondnál

/Interjú Páll Árpáddal/

In: Új Élet 25/1982, 6.sz. 14.l.

A kor emberéhez akarunk eljutni. Beszélgetés Jakó Zsigmonddal

/ Interjú Páll Árpáddal/

In: Új Tükör 19/1982, 23.sz. 18.l.

1983

A történészkedés nemcsak szakmai, de egyben erkölcsi kérdés is.

Beszélgetés Jakó Zsigmond professzorral. /Interjú Beke Györggyel/

In: A Hét 14/1983, 38.sz. 9-11.1.

1984

Kutassátok az írásokat. /Pompiliu Teodor kiadványának ismer-
tetése./

In: Utunk 39/1984, 4.sz. 6.1.

1985

Történelem a tájban. Értelmes utazás. /Interjú Beke Györggyel/

In: A Hét évkönyve 1985. 25-26.

SZÁNTÓ IMRE PROFESSZORT KÖSZÖNTJÜK

Lassan negyven éve tanítja a diákságot. Régészetből doktorált ugyan, de a feudalizmus kori Magyarország története kezdetétől vonzotta. Az elmúlt húsz évben legtöbb írásában a XVI. század török ellenes harcaival foglalkozott. Egyetemi előadásában a magyar nép 1526-1790 közötti történetének eseményeit ismerteti meg hallgatóival. A helytörténetírás kiváló művelője, aki aktívan bekapcsolódott Szőreg, Békéscsaba és Szeged történetének feldolgozásába.

Eddig megjelent 8 könyve, 62 tudományos tanulmánya, 10 egyetemi, főiskolai tankönyve és 12 népszerűsítő műve jelzi - Szántó Imre történészprofesszor mögött gazdag életút, tevékeny tudományos pálya áll.

A Középkori Magyar Történeti Tanszék tanára idén 66 éves. Nyugdíjba vonulása kínál alkalmat arra, hogy megismerjük életútját, s méltassuk munkásságát.

1920. november 8-án, Alsópáhokon született. Az érettségi vizsgát Keszthelyen tette le, majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre nyert felvételt. Az Eötvös József Kollégium tagjaként, történelem-latin szakon végezte el tanulmányait. 1946-ban régészetből doktorált.

Tanári munkáját Budapesten kezdte, majd 1948-ban Keszthelyre került, ahol két évig tanított. 1950-ben az egri Tanárképző Főiskola Történeti Tanszékének adjunktusa lett. 1961 és 1966 között a főiskola igazgatója volt. Közben egyre több tanulmánya s könyve jelent meg. Még Keszthelyen feldolgozta a

Festetics-család birtokain élő parasztság helyzetét és mozgalmait, majd megírta szülőfalujának, Alsópáhoknak a történetét.

Egerből Szegedre került, a Középkori Magyar Történeti Tanszékre, ahol 1967-től 1983-ig tanszékvezetőként tevékenykedett. 1969-ben nevezték ki egyetemi tanárrá.

Fő kutatási területe a XVI. századi magyar történelem. A hazai levéltári anyag feldolgozásán kívül több évben kutatott a bécsi levéltárakban is, mint a Collegium Hungaricum ösztöndíjasa. Gondos munkájának eredményeként két könyve jelent meg a közelmúltban / A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon. 1541-1593.; Közdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551-52. évi várháborúk./. E két kötet a török korról foglalkozó történetírásunk jelentős alkotásai közé tartozik.

A középkori magyar történet mellett a honismereti, helytörténeti kutatásokban is változatlan aktivitással dolgozik. A Hazafias Népfront Szeged Városi Bizottsága mellett működő Honismereti Társaság elnöke, s egyetemünkön is rendszeresen hirdet honismereti speciálkollégiumot.

Tudományos és oktatói munkájának eredményét a többszáz tanár-tanítvány mellett szűkebb munkaközössége is igazolja: tanszékén egykori tanítványai dolgoznak.

Nyugdíjba vonulásakor a további eredményes alkotómunka reményében kívánunk Szántó professzornak jó egészséget, és tevékeny, boldog "nyugdíjas-hétköznapokat".

LELE JÓZSEF

Szántó Imre egyetemi tanár, a történettudományok kandidátusa
tudományos munkássága

a/ Tudományos könyvek

- 1/ Eger vár védelme 1552-ben /Társszerző: Soós Imre/.
Művelt Nép Könyvkiadó, Bp. 1952. 1-102. old.
- 2/ A parasztság kisajátítása és mozgalmai a dunántúli
Festetics-birtokon 1711-1850. Művelt Nép Könyvkiadó, Bp.
1952. 1-254. old.
Ism.: Mércsi Gyula, Századok, 89. évf. /1955/ 957-959. old.
- 3/ Egy dunántúli falu Alsópáhok története. Tankönyvkiadó
Vállalat, Bp. 1960. 27 ív. 1-310. old.
- 4/ Eger vár védelme 1552-ben. Kiadja: Eger Város Tanácsa,
1971. 1-267. old.
- 5/ Hévíz története I. Az őskortól az 1857. évi tagosítás
befejezéséig. Hévíz Nagyközségi Tanács VB kiadása.
Szeged, 1977. 14,75 A/5 ív+ 28 oldal melléklet. 1-235. old.
Ism. : Halász Péter, Agrártörténeti Szemle, XXII.évf.
/1980/ 3-4.sz. 604. old.
- 6/ Hévíz története II. A tagosítástól a szocializmus alap-
jainak lerakásáig. Hévíz Nagyközségi Tanács VB kiadása.
Szeged, 1980. 25,25 A/5 ív+25 ív képtábla. 1-404. old.
Ism.: Hegyi András, Hőn ismeret, IX.évf. /1981/ 5. sz.
62. old.
- 7/ A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarorszá-
gon 1541-1593. Akadémiai Kiadó, Bp. 1980. 14,35 A/5 ív
1-161. old.
Ism.: Barta Gábor, Századok, 116. évf. /1982/ 1110-1111 old.

Tóth Sándor, Hadtörténelmi Közlemények 28 /1981/
481-482 old.

8/ Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon
/ Az 1551-52. évi várháborúk/. Akadémiai Kiadó, Bp. 1985.
276. old.

Ism.: Tóth Sándor, Hadtörténelmi Közlemények 33 /1986/
212-215. old.

b/ Tudományos tanulmányok

1/ A gyöngyössolymosi bronzkincs. Magyar Múzeum, 1948.dec.
1-8. old.

2/ Phallikus bronzszobrocska Zsámbékról. Archaeológiai Ér-
tesítő, 78. évf. /1951./ 1. sz. 43-44. old.

3/ A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása, a parasztság
nagyarányú kisajátításának kezdetei. In: Tanulmányok a
parasztság történetéhez Magyarországon 1711-1790. Szerk.:
Spira György. Akadémiai Kiadó, Bp. 1952. 221-299.old.
Ism.: Nagy Erzsébet, Századok, 89. évf. /1955/ 490-496.
old.

4/ A cserszegtomaji /Veszprém m./ korai vaskori és kora-
császárkori temető. Archaeológiai Értesítő, 80.évf.
/1953/ 1.sz. 53-62. old.

5/ Eger püspöki város urbéri és felszabadulási pere a 18.
században. Heves megyei Füzetek, 1.sz. Eger, 1954. 1-35.
old.

Ism.: Ruzsás Lajos, Századok, 89.évf./1955/ 142-143.old.

6/ Parasztmozgalmak Heves és Külső-Szolnok megyében 1790-
1795. Heves megyei Füzetek, 4. sz. Eger, 1955. 1-32.old.

7/ Parasztmozgalmak Heves és Külső-Szolnok megyében a 19.

- század első felében. Eger, 1955. Különlenyomat a Főiskola Évkönyvéből, 320-347. old. Az Egri Főiskola Füzetei, 16. sz.
- 8/ Adalékok a magyarországi mezőgazdaság fejlődéséhez a napóleoni háborúk korában. Eger, 1956. Különlenyomat a Főiskola Évkönyvének II. kötetéből, 492-509. old. Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei, 44. sz.
- 9/ Zöld Marci. Eger, 1956. Különlenyomat a Főiskola Évkönyvéből, 477-491. old. Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei, 43. sz.
- 10/ A dolgozó parasztság helyzete Heves megyében a bethleni konszolidáció és a gazdasági válság éveiben, 1920-1933. Heves megyei Füzetek, 6. sz. Eger, 1956. 1-44. old.
- 11/ A parasztság helyzete a veszprémi káptalan birtokain 1711-1780. Eger, 1958. Különlenyomat a Főiskola Évkönyvének III. kötetéből, 1-31. old. Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei, 62. sz.
- 12/ A katolikus népoktatás helyzete Heves megyében a visitatio canonicák tükrében 1750-1850. Eger, 1957. Különlenyomat a Főiskola Évkönyvének III. kötetéből, 1-46. old. Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei, 63. sz.
- 13/ A parasztság helyzete a veszprémi püspökség sümegi uradalmában 1711-1751. Veszprémi Szemle, I. évf. Veszprém, 1957.
- 14/ A fehérterror rémuralma Heves megyében 1919-1921. Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve, IV. köt. Eger, 1958. 329-354. old.
- 15/ A szocialista pedagógus mozgalom Heves megyében /1918-1919/ Különlenyomat a Főiskola Évkönyvének V. kötetéből, 119-144. old. Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei, 127.sz.

- 16/ A szélnek eresztett végvári katonaság sorsa a Balaton vidékén 1671-1750. Különlenyomat a Főiskola Évkönyvének VI. kötetéből, 301-326. old. Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei, 179. sz.
- 17/ Megjegyzések a Balaton-környéki "avarkori" települések folytonosságának kérdéséhez. Különlenyomat a Főiskola Évkönyvének VIII. kötetéből, 471-496. old. Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei, 225. sz.
- 18/ A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása veszprémi püspökség sümei uradalmában /1751-1802/. Különlenyomat a Főiskola Évkönyvének VII. kötetéből, 511-523. old. Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei, 227. sz.
- 19/ Kazinczy Ferenc eddig ismeretlen levele gróf Eszterházy Károly egri püspöknek. Különlenyomat a Főiskola Évkönyvének VII. kötetéből, 645-648. old. Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei, 237. sz.
- 20/ A Habsburg-segítség szerepe Eger vár 1552-es védelmében. Különlenyomat a Főiskola Évkönyvének VIII. kötetéből, 321-335. old. Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei, 259. sz.
- 21/ Telekesy István püspök szerepe az egri vár 1710. évi feladásában. Különlenyomat a Főiskola Évkönyvének VIII. kötetéből, 337-345. old. Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei, 260. sz.
- 22/ Adatok az egri vár 1710. évi feladásához. Különlenyomat a Főiskola Évkönyvének VIII. kötetéből, 603-607. old. Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei, 275. sz.
- 23/ Keszthely elnevezése és kialakulása. Különlenyomat a Főiskola Tudományos Közleményei IX. kötetéből, 173-194. old.

Az Egeri Tanárképző Főiskola Füzetei, 287. sz.

- 24/ Eger a Rákóczi-szabadságharc korában. Különlenyomat az egri Múzeum 1963. évi /1/ Évkönyvéből, 263-295. old.
- 25/ Eger város úrbéri és felszabadulási pere. I. rész. Különlenyomat a Főiskola Tudományos Közleményeinek II. kötetéből, 337-385. old. Az Egeri Tanárképző Főiskola Füzetei, 326. sz.
- 26/ Eger város úrbéri és felszabadulási pere. II. rész. Különlenyomat a Főiskola Tudományos Közleményeinek III. kötetéből, 243-290. old. Az Egeri Tanárképző Főiskola Füzetei, 264. sz.
- 27/ Die heldenhafte Verteidigung der Burg Eger im Jahre 1552. Wissenschaftliche Zeitschrift des Pädagogischen Instituts "Dr.Theodor Neubauer" Erfurt, Jahrgang 4 /1967/. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, 23-28. old.
- 28/ A török sereg elvonulása Eger alól 1552-ben. Hadtörténelmi Közlemények, XV. évf. /1968/ 2.sz. 261-281. old.
- 29/ Az 1552. évi szegedi hadjárat. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, Tomus XXIX. Szeged, 1968. 2 A/5. fv terjedelemben.
- 30/Békéscsaba úrbéri viszonyai 1772-1846. In: Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Szerk.: Kristó Gyula és Székely Lajos. Békéscsaba, 1970. 57-76. old.
- 31/ Veszprém elfoglalása és a török terjeszkedése a Dunántúlon 1552-ben. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, 9. sz. Veszprém, 1970. 49-55. old.
- 32/ A Temesvidék és a Maros-völgy várainak török uralom alá jutása 1552-ben. Századok, 1971. 1. sz. 16-57. old.

- 33/ A népoktatás helyzete Csanád megyében a reformkorban.
Magyar Pedagógia, 1971. 1-2. sz. 119-133. old.
- 34/ A végvári rendszer kiépítése Magyarországon. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, Tomus, XXXVIII. Szeged, 1971. 1-44. old.
- 35/ A török 1551. évi őszi hadjárata a Temesvideki és a Marosvölgy meghódítására. Hadtörténelmi Közlemények, XIX.évf. /1972/ 1.sz. 73-99. old.
- 36/ Közdelem a török terjeszkedés megállításáért Magyarországon 1541-1547. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, Tomus XL. Szeged, 1972. 75-102. old.
- 37/ A végvári rendszer kiépítése a Balaton környékén 1541-1566. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 11.sz. Veszprém, 1972. 313-330.
- 38/ I. Ferdinánd király intézkedései 1552. nyarán Eger és Szolnok védelmére. Különlenyomat az Egri Múzeum 1970-71. Évkönyvéből, 201-214. old.
- 39/ Dobó István. Hadtörténelmi Közlemények, XX. évf. /1973/ 1. sz. 3-38. old.
- 40/ A végvári katonaság helytállásának eszmei alapja a XVI. század második felében. Hadtörténelmi Közlemények, XXI. évf. /1974/ 3. sz. 438-463. old.
- 41/ Magyarország nemzetközi helyzete Mohács után. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, Tomus LI. Szeged, 1975.
- 42/ A szolnoki vár felépítése és török kézre jutása 1550-1552. In: Szolnok város története. I. Szerk.: Kaposvári Gyula és Mészáros Ferenc, Szolnok, 1975. 41-56. old.

- 43/ Megjegyzések Marosi Endre: Török várostromok Magyarországon II. Szulejmán korában című cikkére. Hadtörténelmi Közlemények, XXIII. évf. /1976/ 2. sz. 370-375. old.
- 44/ Ali budai pasa hadjárata 1552 nyarán a Hont-Nógrád megyei várak ellen. Történelmi Szemle, 1977. 1. sz. 31-52. old.
- 45/ Der Zar-Jovan-Nenad-Aufstand im Jahre 1526/27. In: Aus der Geschichte der ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen im 16-17. Jahrhundert. Szerk.: Heckenast Gusztáv. Akadémiai Kiadó, Bp. 1977. 383-403. old.
- 46/ A végvári rendszer kiépítésének és fenntartásának költségei Magyarországon a XVI. század második felében. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LVIII. Szeged, 1977. 21-45. old.
- 47/ Magyarország népeinek harca a török hódítók ellen 1526-1541. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, Tomus LXI. Szeged, 1977. 1-161. old.
- 48/ A polgári forradalom és a szabadságharc időszaka Szőregen. In: Szőreg és népe. Szerk.: Hegyi András. Szeged, 1977. 109-121. old.
- 49/ A "közös iskolák" II. József korában. Magyar Pedagógia, 1978/2. 275-289. old.
- 50/ A falusi kisiskolai oktatás helyzete Magyarországon /1790-1848/. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, Tomus LXII. Szeged, 1978. 61-76. old.
- 51/ A katolikus falusi kisiskolai oktatás helyzete Magyarországon a XIX. század első felében. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, Tomus LXV. Szeged, 1979. 1-50. old.

- 52/ A katolikus népművelés Magyarországon 1711-1848. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, Tomus. LXIX. Szeged, 1981. 1-13. old.
- 53/ Szeged 1848 nyarán. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. V. Szerk.: Blazovich László. Szeged, 1981. 47-77. old.
- 54/ Kossuth Lajos honvédtoborzó útja Szegeden. Somogyi-könyvtári Műhely, Szeged, 1982/2. 54-56. old.
- 55/ A Délvidék feladása és Szeged 1848-49 telén /az újszeged-szőregi ütközet/. Hadtörténelmi Közlemények, XXIX. évf. /1982/ 3.sz. 482-495. old.
- 56/ Szeged az 1848-49-es szabadságharc alkonyán. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, Tomus LXXIV. Szeged, 1983. 3-25. old.
Ism.: Giday Kálmán, Somogyi-könyvtári Műhely, 1984/4. 195. old.
- 57/ Az 1848. október 15-i véres vasárnap Szőregen és Szegeden. Somogyi-könyvtári Műhely, 1983/4. 241-244. old.
- 58/ A Zala vármegyei végvárok és mezővárosok lakosságának helyzete a XVII-XVIII. században. Hadtörténelmi Közlemények, XXXI. évf. /1984/ 1. sz. 3-33. old.
- 59/ Keszthely úrbéri viszonyai a Festeticsek földesurasága idején 1739-1848. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, Tomus, LXXVIII. Szeged, 1984. 3-57. old.
- 60/ Szeged csatlakozása az 1848. márciusi forradalomhoz. Somogyi-könyvtári Műhely 1984/3. 109-120. old.
- 61/ Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc időszaka. In: Szeged története II. Szerk. Farkas József. Szeged, 1985.

719-797. old.

62/ A mezőgazdasági termelés fejlődése Szegeden /1790-1848/.

In: Agrárgazdaság - agrártársadalom - agrárpolitika.

Szerk.: Hegyi András. Szeged, 1985. 193-205. old.

c/ Egyetemi, főiskolai tankönyvek, jegyzetek

1/ Magyar történet 1790-1848. Kézirat. Felsőoktatási Jegyzet-
ellátó Vállalat, Bp. 1952. 1-98. old.

2/ Magyarország története 1526-1711. Kézirat. Felsőoktatási
Jegyzetellátó Vállalat, Bp. 1958. 37 A/5. ív.

3/ Latin szöveggyűjtemény. Kézirat. Felsőoktatási Jegyzet-
ellátó Vállalat, Bp. 1960. 7,4 A/5 ív. /Társszerző: Lég-
rády Gyula/.

4/ A helytörténeti kutatások módszere és feladatai az oktató-
nevelő munkában. Kézirat. Tankönyvkiadó, Bp. 1963. 9 A/5
ív.

5/ Magyarország története /1526-1790/. Kézirat. Tankönyvkiadó,
Bp. 1965. Főiskolai jegyzet 28,7 A/5 ív.

6/ Magyarország története /1790-1849/. Kézirat. Tankönyvkiadó,
Bp. 1965. Főiskolai jegyzet. 18,75 A/5 ív.

7/ A helytörténeti kutatások elméleti és módszertani kérdései.
Kézirat. Tankönyvkiadó, Bp. 1968. 17,9 A/5 ív.

8/ A világnézeti nevelés hatásélményei a helytörténeti speci-
ális kollégium és szeminárium keretében. József Attila
Tudományegyetem Pólcésészettudományi Kara. Az egyetemi ok-
tató-nevelő munka időszerű kérdései karunkon. /IV./. Pa-
lyamunkák a világnézeti nevelés köréből. Szeged, 1977.
66-83. old.

9/ Mi történt Mohács után? /1526-1533/. In: Fejezetek a ré-
gbi magyar történelemből. I. Kézirat. Szerk.: Makk Ferenc.

Tankönyvkiadó, Bp. 1981. 185-201. old.

- 10/ Fráter György országegyesítő törekvései 1541-1551. In: Fejezetek a régebbi magyar történelemből. II. Szerk. Makk Ferenc. Tankönyvkiadó, Bp. 1985. 87-103. old.

d/ Népszerűsítő könyvek, tanulmányok

- 1/ Útmutató városi és falusi előadók számára az "Eger vár védelme 1552-ben" c. előadáshoz. Művelt Nép Könyvkiadó, Bp. 1952. 1-28. old.
- 2/ A helytörténeti kutatások módszere és feladatai az oktató-nevelő munkában. Szocialista Nevelés Könyvtára 120. sz. Tankönyvkiadó Vállalat, Bp. 1956. 1-171. old. Szerk.: Szántó Imre.
- 3/ Eger vár védelme 1552-ben. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Heves megyei Évkönyve. Eger, 1962. 58-92. old.
- 4/ A helytörténeti kutatás feladatai az általános iskolai tanárképzésben. Heves megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya Tudósító. Eger, 1962. 2. sz. 18-26. old.
- 5/ Eger védelme 1552-ben. Heves megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya, az Egri Tanárképző Főiskola, a Pedagógus Szakszervezet Heves megyei Területi Bizottsága Tudósító, 1962. 3. sz. 33-39. old.
- 6/ Honismeret és helytörténet. Népművelési Intézet. Honismereti Szakkörvezető tanfolyamának jegyzete. Bp. 1-27. old.
- 7/ A "szűkebb haza" - a szülőföld szeretete és a szocialista hazafiság. Heves megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya, az Egri Tanárképző Főiskola, a Pedagógus Szakszervezet Heves megyei Területi Bizottsága Tudósító, 1964. 1-2. sz. 23-26. old.

- 8/ A helytörténeti szakköri tevékenység az órán kívüli nevelőmunka szolgálatában. Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei III. Series methodica. Eger, 1965. 109-116. old.
- 9/ A lakóhely - a "szűkebb haza" szeretete és a szocialista hazafiság. Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei IV. Eger, 1966. 23-30. old.
- 10/ A helytörténet művelésének jelentősége és feladatai. Különnyomat a Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményeiből. Szeged, 1969. 125-132. old.
- 11/ Helytörténet - honismeret: a hazaszeretetre való nevelés egyik jelentős tényezője. Csongrád Megyei Honismereti Híradó. Szeged, 1981. 13-26. old.
- 12/ A Dél-Alföld településszerkezetének történeti alakulása.
In: Településszerkezet és társadalmi mobilitás a Dél-Alföldön a szocialista társadalom építésének időszakában.
Szerk.: Hegyi András. Szeged, 1984. 5-15. old.

Kitekintés

ÚJ UTAKON

/RENDISÉGGKÉPÜNK EGY KONFERENCIA TÜKRÉBEN/

Ismertetésem két szempontból eltér a megszokottól. Egyrészt nagyobb figyelmet szentelek a konferencialétrejöttének mikéntjére, másrészt - mivel félszáz előadás hangzott el, és ezek felsorolásszerű ismertetése nem célszerű - a referátumok által felvetett problémákat, s az általam fontosnak tartott megállapításokat témacentrikusan, egy-egy példán keresztül igyekszem bemutatni.

Már maga a konferencia szervezésének jellege tükröképét mutatta történettudományunk jelenlegi állapotának. A találkozóra szólító levelet hat, a társadalomtudományok különböző területén működő kutató írta alá. Ami összeköti őket, az a közös műhely - az MKKE Gazdaságtörténeti Tanszékén működő önképzőkör - , ahol rendszeres munkabeszámolókon keresztül ismerkednek meg egymás gondolataival, koncepcióival. A csoport jellemzője a nyitottság: informális kapcsolat kialakítása a társadalomtudomány különböző ágai között. Ennek a jegyében szervezték - a Nógrád Megyei Levéltár rendezésében - a salgótarjáni konferenciát is. Céljuk az volt, hogy átfogó kép kerekedjen ki a 18-20. sz.-i társadalomtörténeti kutatás helyzetéről, alkalmazott módszereiről, a szóbajöhető források köréről, valamint a leginkább

Az 1986. szeptember 28-30.-a között Salgótarjában megrendezett "A rendi társadalom - Polgári társadalom /Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok/" című konferenciáról.

kutatott területekről. A zárszó szerint a rendezők "ismerkedésnek és eszmélésnek" szánták a találkozót. Eszmélésnek, mert "a hazai történettudomány struktúrái bizonyos mértékig megmerevedtek. Megmerevedtek intézményei, kiadáspolitikája - s ami minket konkrétan érint - rendezvényei tekintetében is. Vannak ugyanis nagy nemzetközi konferenciák, amelyeket egynéhány tucatosa - főként budapesti kutatói elit látogat. Vannak történeti társulati konferenciák, melyek már hosszú évek óta a történelem tanításának és népszerűsítésének problémáit tárgyalják és elsősorban középiskolai tanárok részvételére támaszkodnak. Vannak évfordulós emlékülések, ahol a résztvevők körét a téma szinte automatikusan meghatározza és végül olyan rendezvények melyeken egy-egy tájegység vagy egy-egy szakmai csoport képviselői jönnek össze." Mindezek ismerete és elfogadása feljogosít arra, hogy üdvözöljem e - monjuk ki nyiltan, ám negatív felhang nélkül! - "klikk"-szerűen megszervezett konferencia létrejöttét, időszerezését.

A konferenciáról:

A három nap alatt hat témakör megbeszélésére került sor. Ezek sorrendben a következők voltak:

1. Értelmiségi csoportok, társadalmi egyesületek a XIX-XX. században
2. Nemesek és polgárok a helyi társadalomban 1848 előtt
3. Agrártársadalom - paraszti társadalom - paraszti család
4. A polgári társadalom bázisa - tőkés rétegek, nemesség
5. Hierarchia és bürokratizálódás a XIX-XX. században
6. Hierarchia és mobilitás a XVIII-XIX. században

Az alábbiakban az első három - tehát a rendi társadalomra vonatkozó - témakör ismertetésére szorítkozom. A felsoroltakon kívül a zsidóságra, a cigányságra és a török alattvalókra /görögök, szerbek/ vonatkozó gyér forrásanyag feltérképezéséről, értelmezéséről tartottak egy estét betöltő kötetlen beszélgetést az érdekeltek "Prestatistikus társadalmak" címmel. Sajnálatos, hogy a beszélgetés a megadott téma taglalása helyett kutatástechnikai és forrás-feltárási problémákra terelődött.

Az előadások nagy része azt a - társadalomtudományokba újabban bekerült - kategóriát járta körül, amelyet "második társadalom"-ként definiálhatnánk.

/Az "első társadalom" fogalma alatt a hivatalos, kodifikált társadalomszerveződést, beleértve az adott társadalom által erkölcsösnek tartott cselekvéseket, véleményeket, normákat értem. Ezzel szemben a "második társadalom" nem hivatalos, az első kereteit, mechanizmusát deformálja, sajátosan átalakítja, nem-erkölcsös normarendszerek alkalmazásával felhasználja. E kettő azonban nem párhuzamosan, hanem egymást áthatva, egymásban működik./

Az egyes referátumok más és más példákkal világították meg a problémát. Pifkó Péter a családi kapcsolatok szerepét vizsgálta Esztergom művelődési viszonyaiban a XIX. sz. végén. Összehasonlítva a helyi Kaszinó Egyletet és a Dalárda tagjainak névsorát megállapította, hogy mindkettőben "olyan jelentős személyiségek és családjaik működtek, amelyek a város politikai és gazdasági életét is irányították." A Kaszinó tisztikara és műkedvelői nagy hatással voltak a többi egyesület megalakulására, és az ott kibontakozó, egyre terebélyesedő műkedvelő

mozgalomra. Huszonnégyszáz család "klán"-szerű személyi és családi összefonódása alapvetően meghatározta a város kulturális életét, katalizátorként működve szervezte azt. A város vezető posztjai is az ő kezükön belül cserélődtek, osztódtak, kisajátítva ezzel az erkölcsi normákkal ellentétben a politikai hatalmat. Más előadók is felhívták a figyelmet arra, hogy milyen fontos szerepet játszott feudális társadalmunk életében a vérségi összetartozás, mint szervező erő, keret és eszköz. Kellner Judit az egri görög kereskedőkről szólva /a görög jelző ebben az esetben nem nemzetiiséget jelent, hanem a különböző balkáni származású kereskedők közös nyelvét, illetve közös görögkeleti vallásukat, akik a török birodalom állampolgáraiként kezükben tartották a város 18. századi kereskedelmét/ hangsúlyozza, hogy milyen nagy szerepe volt életükben a rokoni alapon szerveződő üzleti társulásnak.

Elsősorban nem a "második társadalom" vonatkozásában vizsgálja előadásában Szabó László a vérségi kapcsolatok fontos szerepét a jász etnikai csoporton belül. Kiemeli a sajátos területi-gazdasági expanziójában, amely során ez a népcsoport települési területén kívülre is kiterjesztette "piaci uralmát". Ennek a sajátosságnak a lényege az, hogy noha a család tagjai egy üzemszervezet részesei voltak, egy munka és családszervezeti egységet alkottak, mégsem laktak egy fedél alatt. Elkülönült a lakóház és annak fundusa a beltelken illetve a "kert" a községen kívül. A nagycsalád egyes részei is megosztva, elkülönülve éltek, azonban az egyes üzemhelyek, üzemágak szorosan egymásba kapcsolódva, zárt rendszert alkottak. Így a munkaerőkihasználásuk intenzív volt, ami lehetővé tette, hogy a jászok gazdaságilag környezetük fölé emelkedjenek.

Hudi József a Veszprém megyei politikai elittel és Erdmann Gyula a Zemplén megyei nemesség tagozódásával foglalkozó tanulmányaikban arra mutatnak rá, hogy a nemesi vármegye vezetését hogyan sajátítja ki egy szűk elit. A deklarált nemesi politikai egyenlőség már rég nem jelentett realitást. Hudi szerint a XVIII. sz.-ban kialakuló vezető hatalmi csoportosulás egy zárt egység, "amelyet a közös érdekek, rokonsági viszonyok, hasonló vagyoni helyzet fűzött egybe." Megállapítja, hogy a XIX. sz. első harmadában a megyei birtokos nemesség felső rétege távol tartotta magát a megyei hivataloktól - inkább gazdálkodással töltötte idejét. A nemességen belül bizonyos kliensi viszony alakult ki, s a megyei hatalmat - a deklarált elvekkel ellentétben - lényegileg ez a rokoni-kliensi összefonódás határozta meg.

Erdmann a nemesség tagozódását vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy Zemplén megyében a nemesség 5 %-a uralta a politikai küzdelmekben a megyei közgyűlést, meghatározva a megye országgyűlési szavazatait is.

Ez is magyarázata annak az "osztályon-belüli" harcnak, amely nélkül a XVIII-XIX. századi magyarországi történet nem érthető meg. /Ez felveti annak szükségességét, hogy történettudományunknak nagyobb figyelmet kell fordítania az egyes társadalmi rétegek viszonyára, törekvéseire, és talán osztálymeghatározásunk napirenden lévő finomítását a historiográfia is hasznosíthatná!/
A nemesi társadalommal foglalkozó referátumok felhívták a figyelmet a kutatás számos problémájára /pl. a meglévő nemesi összeírások egységes kulcs-szerinti feldolgozásának szükségessége, a nemesi társadalom sokszínűsége, változatossága, eltérő

érdekek stb/. E problémák továbbgondolása azért is szükséges, mert új kutatási területről van szó. /Csak néhány éve kezdődött meg a nemesi társadalom mélyebb kutatása, a nemesi társadalom számos rétegének, csoportjának vizsgálata./

A nemességgel foglalkozó előadások kapcsolódtak ahhoz a másik nagy témához, témakörhöz, amely a második társadalom probléma-köre mellett a konferencia gerincét alkotta. Az ún. helyi társadalmak kutatásáról van szó. A referálók hangsúlyozták a XVIII-XIX. sz.-i társadalmunk regionális különbségeinek meghatározó voltát. A helyi kutatások, mikroelemzések világszerte felértékelődtek, s ha nem is átütő mértékben, de mind nagyobb szerepet kapnak történetírásunkban is. A legátfogóbb elemzést Benda Gyula referátuma tartalmazta /"Egy mezővárosi közösség rekonstrukciója 1700 és 1850 között - kérdések és lehetőségek Keszthely példáján."/ Ő és munkatársai arra törekednek, hogy leírják a népességnövekedés, átrétegződés, felhalmozás helyi folyamatait egy kisvárosban /Keszthelyen/. Kutatásukban a francia, angol, német regionális és helyi kutatásokban alkalmazott fogalmi és módszertani apparátust honosítják a helyi forrásokra vonatkoztatva. Például mutatnak ezzel arra, hogyan válhat társadalomtörténetünk egy európai összehasonlítás részévé. Impozáns mennyiségű forrásanyagokkal /összeírások, nyilvántartások, személyi iratok/ a társadalom elemi szintjeiből kiindulva /egyén-család-háztartás/ egy kisvárosi közösség átfogó /gazdasági, társadalmi, demográfiai, kultúrális/ rekonstrukciójára törekednek; így próbálnak választ kapni XVIII-XIX.sz.-i társadalmunk különböző szintű mozgásaira /egyének, családok mozgáspályáit befolyásoló tényezők, átmozgási lehetőségek, módok a társadalom egyes vallá-

si, nyelvi, foglalkozási csoportjai között stb./, bemutatva egyben ezt a közösséget mint funkcionális rendszert. Ehhez az elemzési módhoz kapcsolódnak azok a referátumok, amelyek hasonló megközelítéssel egy-egy személy, család rekonstrukciójára törekedtek /Takács Éva, Szuhay Péter, Ortutay András, Horváth D. Tamás előadása/. Bemutatják azt az egyéni, családi "stratégiát", amellyel az egyes generációk társadalmi mozgásukat megtették. Takács Éva egy eddig kevés figyelembe részesített forrástípusra, a parasztnaplóra hívta fel a figyelmet, amely különösen alkalmas arra, hogy társadalmunk egy széles rétegének hétköznapijairól, gondolkodásáról személyes hangú információt nyerjünk. Témájukban és megközelítésmódjukban hasonlóak voltak azok a referátumok, amelyek egy-egy regionális terület valamely társadalmi rétegének, csoportjának elemzésével foglalkoztak /Láczay Magdolna, Papp Klára, Knézy Judit, Kaposi Zoltán előadása/.

Fontos megállapításaik közül csak néhányat emelek ki. Láczay Magdolna a rékői nemesi társadalmat vizsgálva felhívta a figyelmet a terület zártságára, elkülönülésére, amely lehetővé tette, hogy társadalmának kutatása során a történelem fossilizái találhatóak még e területen még ma is. Kaposi Zoltán Somogy megyei példák alapján a nagybirtokos gazdálkodás számos, egymástól jól elkülöníthető típusait vázolja föl, kiemelve, hogy ezek az eltérések nagy mértékben befolyásolták a szűkebb környezet helyi társadalmának milyenségét, tradíciókkal szembeni viselkedését. Knézy Judit egy nagybirtok racionális munkaerőgazdálkodási kísérlete kapcsán ismerteti annak alkalmazotti-társadalmát. Az eddig ismerttetett referátumok többségének erénye az a módszer-

tani újítás, amelynek lényege, hogy az egyes jelenségeket a fellelhető összes forrás ütköztetésével, párhuzamba állításával, komplex használatával írja le. Örvedetes, hogy ez az irányzat kezd térthódítani a magyar történetírásban is.

Régi forrásaink újszerű elemzésének lehetőségére is szolgáltatott példát a találkozó.

Klaniczay Gábor előadása a XVIII. sz.-i boszorkánypereket újfajta szociológiai, pszichológiai megközelítésben tárta föl. Angol-szász kutatók módszereit hasznosítva kimutatta, hogy azok sajátos társadalmi konfliktusok levezetésére szolgáltak, bennük tipikus vádlók, vádlottak szerepeltek /pl. nagy számban falusi bábák/.

Sajnálatosan kevés helyet kapott a konferencián korabeli társadalmunk két fontos szegmentuma. Egyetlen előadás /Dankó Jenő a XVIII. sz.-i görögkeleti egyházszervezetről/ foglalkozott az egyházi szervezet szerepével a korabeli társadalom /s főként a helyi társadalom/ életében. Márpedig ennek elemzése nélkül hiányos képet kapunk a korszakról /gondoljunk az egyházközségek fontos szerepére a falusi struktúrában, vagy arra, amire Dankó is felhívta a figyelmet/. Egyházi jellegű forrást is csak egy referátum - Kiss Géza - ismertetett, ami felvillantotta az ezen a területen meglévő lehetőségeket, tartalékokat.

Mint említettük, a konferencián sor került egy esti beszélgetésre "Prestatikus társadalmak" címen, amelyből két gondolatot tartok kiemelésre érdemesnek.

A cigányság történeti megközelítésével /megközelíthetőségével/ kapcsolatban Szomszéd András írt egy előzetes vitaanyagot, amelyben a szóhajóhető megyei összeírások, statutumok forrásértékét

tárgyalta. Vitairata felhívja a figyelmet arra a tényre, mennyire a perifériára szorult ez a terület a magyar történetkutatásban. /"A magyarországi cigányság történetének válogatott bibliográfiája" által felsorolt 76 könyv és monográfia közül mindössze 33 a magyar nyelven megjelentek száma. Ebből 15 mű a XVIII. vagy a XIX. sz.-ban íródott: 12 db 1901 és 1945 között, és mindössze 6 mű készült 1945 után, de ezek többnyire néprajzi, nyelvészeti feldolgozások. A beszélgetés résztvevői arra a közös álláspontra jutottak, hogy elengedhetetlenül fontos feltárni, rendszerezni és megismerni az ebben a témakörben meglévő, gyakran szórványos forrásokat. Ám sajnálatos, hogy a koordináló szervezeti keretek nem adóttak. A további viták során megfogalmazást nyert annak fontossága is, hogy történeti közéletünkben meggyökeresedett számos fogalmunkat revízió alá kell venni. Példaként a cseléd fogalmát említem, amelynek sokszínűségére az általa fedett dolgok helyi, esetbeli eltéréseire számos hozzászóló és egy referátum - Papp Kláráé - is rávilágított. Mások a magyar történelem korszakolásának finomítása mellett szálltak síkra: Odor Imre a francia háborúk időszakát tartja önálló fejezetnek /1792-1815/, míg Benda Gyula az 1740-1873 közötti időszakot nevezi /talán a közismert analógia alapján/ "hosszú évszázadnak", mivel annak gazdasági-társadalmi folyamatai Magyarországon az iparosodás, a modernizálódás meghatározó előzményét jelentik!

Az eddig ismertettek rávilágítanak arra a "forrongásra", amely a XVIII-XIX.sz.-i társadalomtörténetírásunk képviselői körében tapasztalható. Új - gyakran külföldi - irányzatok, módszerek vernek gyökeret. A források eddiginél komplexebb, újító elemzését-használatát fogadják el és alkalmazzák saját területü-

kön - főleg a fiatal kutatók. A hagyományos intézményi keretek sajnos nem követik ezt a tendenciát. Éppen ezért kiemelkedő jelentősége van azoknak a szakmai "partizán-akcióknak", félhivatalos szerveződéseknek, mint amilyen az ismertetett Salgótarjáni Konferencia is volt.

TYEKVICSKA ÁRPÁD

BESZÉLGETÉS A JUGOSZLÁVIAI TÖRTÉNESZKÉPZÉSRŐL

/Riportunkat 1986 októberében készítettük Pál Tiborral, az Újvidéki Egyetem történelem szakos hallgatójával./

- Elöljáróban arra kérlek, hogy szólj néhány szót általában a jugoszláv felsőfokú intézményekben folyó történelem oktatásról.

- Jelenleg Jugoszlávia tíz egyetemén folyik történelem szakos képzés. Természetesen a három legnagyobb egyetemen: Belgrádban, Zágrábban és Ljubljánában, továbbá Zadarban, Szarajevóban, Pristinában, Szkopjében, Újvidéken és a nemrég megnyílt Maribor-i bölcsész karon. A képzés mindenütt öt éves és egyszakos. Újvidéken a harmadik év befejezte után lehet választani, hogy a tanári oklevél mellé marxizmus /társadalmi-gazdasági ismeretekkel foglalkozó tantárgy a jugoszláv iskola-rendszer felsőbb osztályaiban/ tanítására jogosító diplomát avagy levéltárosi, muzeológusi, kutatói képzettséget szerezzen valaki. De például Zágrábban már az első évtől különválasztották a tanár és a tudományos kutató képzést.

A különböző egyetemek között nemcsak az adott területet érintő nemzeti történelem oktatásának arányaiban, hanem a tantárgyakban és a vizsgákban is különbségek vannak. Pl. míg Újvidéken a szociológia, a politikai gazdaságtan és az öngazgatás /ez utóbbi tantárgy Jugoszlávia társadalmi berendezkedésével foglalkozik/ egy-egy éves tárgy külön-külön vizsgákkal, addig mindent egyetlen tantárgy keretében tanulják, egy vizsgával Belgrád-

ban és Szarajevóban.

- Egyetemeken milyen az érdeklődés a történelem szak iránt, hogyan folynak a felvételik?

- Az utóbbi időben úgy tűnik, hogy csökkent az érdeklődés. Amikor 1981-ben felvételiztem, kétszeres volt a túljelentkezés. Akkoriban még azok, akik humán jellegű osztályban fejezték be a 12.-et, fölvételi nélkül, tanulmányi eredményeik alapján rangsorolva kerültek be az egyetemre. 1984-től mindenkinek kell történelemből felvételiznie. A mi évfolyamunkon történelem szakon hetvenen kezdtünk. A harmadik év elejére negyvenen maradtunk, a negyedik év végének vizsgáit pedig már csak huszonketten teljesítettük. Nálunk sokkal nagyobb a szelekció, mint Magyarországon.

- Milyen tantárgyakat tanultok, milyen óraszámban?

- Az ötéves képzésből egy év, az ötödik, kizárólag a diplomamunka /szakdolgozat/ elkészítésére van szánva. Az első három évben hetente 25-30 órában volt. Negyedikre ez lecsökkent heti 11 órára. Az előadásokon illetve a gyakorlatokon való részvétel általában az adott oktatótól függ. Az órák kb 70 %-a szakmai tárgy. Két évig kötelező valamilyen idegen nyelvet és honvédelmet tanulni. Ehhez jönnek az ideológiai tárgyak és a pedagógia, pszichológia. Tanítanunk a negyedik évben kell nyolc óra hospitálás után négy órát. A vizsgarend annyiban mindenképpen különbözik a magyarországitól, hogy az átlagos 4-5 vizsgából kettőt át lehet vinni a következő tanévre, de természetesen egy éven belül ezeket is le kell tenni. Első évben régészetet, történeti segédtudományokat, választhatóan görög vagy latin nyelvet tanulunk, mint szakmai tantárgyakat. Második évben az ókort, általános középkort

/középkori egyetemes történet/ és Jugoszlávia népeinek középkori történetét tanulmányozzuk. Az ókorról pl. heti négy órában foglalkozunk. Ebből 3 óra előadás, 1 pedig gyakorlat. Ez épp úgy, mint az általános újkor /világtörténet 1494-től 1945-ig/ három szemeszteres, de ezt az utóbbit heti 6 órában tanuljuk. Ez a következőképpen van felosztva: 2 óra általános történet, 2 óra munkásmozgalom történet és 2 óra gyakorlat. Ezen túl minden szaktárgyban a harmadik szemeszter után egy speciális kurzus következik, ahol egy-egy, a tárgyhoz kapcsolódó rész témában mélyedünk el. A negyedik év végéig két kisebb dolgozatot kell elkészíteni, egyet hazai, egyet pedig egyetemes történelemből. Ezeknek 20-30 oldal a terjedelmük, a szakdolgozatnak pedig minimum 50 oldalnyinak kell lennie.

- Hogyan készültök a vizsgákra, milyen jegyzeteitek vannak?

- Elsősorban az előadásokon jegyzeteltekre támaszkodunk. Néhány tanár előadásait kiadják, de nincs egységes jegyzet-sorozatunk. A felkészülést az is nehezíti, hogy a jugoszláviai népek története nincs egységesen, részletesen megírva. Nekem a kétnyelvűségből adódóan előnyeim vannak, használhatom a magyar nyelvű szakirodalmat is.

- Hányan tanulnak magyarok az Újvidéki Egyetemen történelmet és mennyiben tér el a helyzetetek a többiekétől?

- Az én évfolyamomon az első évben 11 magyar anyanyelvű hallgató kezdte el tanulmányait. Az utánunk következő évfolyamokban már kevesebben vannak. Magyarul felvételiztünk és azokból a tantárgyakból, ahol magyarul tudó oktatót tudtak biztosítani, anyanyelvünkön folytak az órák. Ehhez minimum 10 főre

van szükség. Így hallgattuk pl. az általános középkort. De mivel a vizsgáztató nem tudott magyarul, miután kihúztuk a kérdéseket írásban válaszoltunk magyarul. Majd válaszainkat lefordították és erre kaptunk jegyeket. Az oktatáson belül István és Mátyás királlyal, Rákócziival, a Zrínyiekkel, Frangepánokkal, 1848-cal, a kiegyezéssel és Trianonnal is foglalkozunk, ahol természetesen a magyar szakirodalmat fel tudjuk használni. Sajnos nagyon kevés a szerb-horvát nyelvű magyar történeti munka illetve Magyarország történet. Bár hallottam, hogy a vékonyka Unger-Szabolcs-féle Magyarország történetet lefordították, de még nem láttam. Az egyetemi és a tartományi könyvtárban a magyar szakirodalom java és minden jelentősebb folyóirat könnyen elérhető. Mivel Magyarországra is könnyen eljuthatunk, a szakirodalom beszerzése, az esetleges kutatás sem nehéz. Újvidéken a történeti intézetben három magyar oktató dolgozik. Csehák Kálmán, aki nemzetközi munkásmozgalom történettel, Mészáros Sándor a királyi Jugoszlávia munkásmozgalmával, Rokai Péter pedig középkori egyetemes történelemmel foglalkozik. Talán jellemző lehet az is, hogy amikor az általános újkor történetéből vizsgáztam, a bizottságtól öt kérdést kaptam, amiből három konkrétan Magyarország történetével foglalkozott. Természetesen ilyesmit csak magyar anyanyelvűtől várhatnak el, de a tételsorban Rákóczi, Zrínyi, 1848 és a kiegyezés mindenki számára kötelezően szerepel. Figyelemreméltó, hogy a magyar diákok általában a világtörténet keretén belül magyar történeti témákból készítik a szakdolgozatukat. Én Kossuth Duna-konföderációs tervéről készítettem a diplomamunkámat. A tanárok az ilyen jellegű szakdolgozatokat maximálisan támogatják, hisz ezeken keresztül - mivel többségük

nem tud magyarul - bepillantást kaphatnak a magyar szakirodalomba.

- Milyen tudományos tevékenység folyik a hallgatók körében?

- Én csak a történelmet tanulók munkájáról tudok beszámolni. Kb. 10 éve minden évben megrendezik a jugoszláviai felsőoktatási intézményekben történelmet oktató intézetek találkozóját. Ezen valamennyi történelmet oktató egyetemről részt vesznek tanárok és diákok. Míg az oktató az intézmények közötti együttműködést vitatják meg, addig a diákok egy-egy közös témát dolgoznak fel. Tavaly pl. Szarajevóban az 1908-as annexiók válság visszhangja volt a téma, amit mindenki a saját területén vizsgált meg. Az idén az első jugoszláv alkotmányról /1946/ lesz szó.

- Végzetül azt szeretném megkérdezni, hogy milyenek az elhelyezkedési lehetőségek?

- Tudtommal jelenleg nincs állás nélküli történelem tanár Újvidéken. Az elhelyezkedés nálunk is pályázati rendszerrel, hirdetés alapján folyik. A kétnyelvűség előnye azon túl, hogy magyar és szerb-horvát iskolában egyaránt taníthatók az, hogy helytörténettel és a Vajdaság történetével is mélyebben foglalkozhatók. Amire az 1990-ig elkészítendő Vajdaság-történeti monográfia kapcsán a lehetőségek adóttak.

- Köszönöm a beszélgetést.

BÁRDI NÁNDOR

Ismertetések

A HALÁL-FELFOGÁS VÁLTOZÁSAI A NYUGAT-EURÓPAI KÖZGONDOLKODÁSBAN

A XX. század embere nem szívesen foglalkozik a halál kérdésével. A mai nyugati társadalmakban ez az elzárkózás addig éleződött, hogy Geoffrey Goerer amerikai szociológus arra a megállapításra jutott, miszerint ma a halál vette át a szexualitás XIX.sz. második feléig megőrzött tabu-szerepét. Hogy megértsük, mi vezetett el a halállal szembeni magatartás ilyen irányú megváltozásához, számos múltban gyökerező gondolati tendenciát kell végigkövetnünk és értelmeznünk.

Dolgozatomban Philippe Ariès nemrég elhunyt francia történész /A közeljövőben jelenik meg a Társadalomtudományi Kis-könyvtár új köteteként Ph.Ariès: Gyermekek, család, halál c. munkája/ "Essaies sur l' histoire de la Mort en Occident" /Tanulmányok a halál történetéről Nyugaton/ c. művére támaszkodom, az ő periodizációját, gondolatmenetét követem, szembeállítva ezzel, részben pedig kiegészítve ezt a témával kapcsolatban felmerült más véleményekkel.

Az első periódus, amely a középkor legkorábbi időszakától kb. a XI-XII. századig tart, a "szelíd halál" jelzõt kaphatja. Ez a halállal szembeni közvetlen, szinte "baráti" viszony a koraközépkori ember természettel és társadalommal való kapcsolatából adódik. Egyrészt szorosan kapcsolódik a közösséghez,

Így az emberiség kollektív sorsának természetes egyszerűséggel veti alá magát, másrészt pedig a természettel való együttélése a természet ezen törvényszerűségének elfogadását is megkönnyíti számára.

Hogy hogyan is zajlott ez a "szelíd halál", az leginkább a gesták, lovagregények, mondák tanulságtétele alapján ismerhető meg. Mindenképpen fontos az, hogy a közelgő halálra bizonyos természeti jelek vagy belső hangok figyelmeztették a halálra készült, aki természetes egyszerűséggel nyugszik bele sorsába és meghatározott szertartások elvégzésével készül ennek beteljesedésére. A mondák lovaghósei elnyúlnak ágyukon vagy a puszta földön, levetik fegyvereiket arccal Jeruzsálem felé fordulva. Búcsút vesznek az őket körülvevő népes közönségtől: a barátoktól, családtagoktól, fegyvertársaktól, lelküket pedig Istennek ajánlják, bűnbocsánatért esdekelve. Miután lezajlott a feloldozás, az egyetlen egyháziak által irányított aktus is, a haldokló megnyugodva, békével várja sorsa beteljesülését. A halál tehát teljes egyszerűséggel, bár meghatározott rend szerint zajlott, de minden drámaiság, túlzott érzelmek nélkül.

A halál "szelíd", mindennapi jellegét tükrözik az ekkor kialakult és egészen a XVIII. századig továbbélő temetkezési szokások is. A római császárok tiltó rendelkezései, amelyek a városon kívülre száműzték a temetőket, a középkor hajnalán érvényüket veszítették. A halottak és élők új közeledésének alapjául az észak-afrikai eredetű mártírkultusz szolgált, amelynek hatására egyre többen igyekeztek a keresztény mártírok sírjai köré temetkezni, hogy ezzel biztosítsák lelkük megtisztulását. A mártírsírok köré bazilikákat emeltek, és innen már csak egy lépés volt az, hogy a városon belüli templomokat kezdjék temetőhelyül

használni. Az "ad sanctos" temetkezési forma lényege az volt, hogy a halott földi maradványait az egyház fennhatósága alá helyezték, ezzel látván biztosítottak üdvözülését. Arra azonban nem helyeztek hangsúlyt, hogy az eltávozottnak a földön is egyénileg megőrződjön az emléke. Így nem meglepő, hogy, bár a tehetősebbeket külön, egyéni sírhelyekre temették a templom falain belül vagy a templomkertben, a szegényeket pedig ugyanitt egyszerű tömegsírokba földelték el, innen azonban rövid időn belül egyaránt a templom kerítését kísérő csontkamrákba kerültek maradványaik, amelyek díszeként a kiásott koponyák, csontvázak szolgáltak.

Az egyesült templom-temető intézménye fontos közéleti központ volt a középkori településeken. Sétatérként, találkozóhelyként, piacként egyaránt szolgált, de rendeztek itt táncmulatáságokat és vásári komédiákat is. Szorosan együtt él tehát az élők és halottak világa egészen a XVII-XVIII. századig.

A korai középkor "szelíd halál"-periódusának lényege tehát: a halál a természet rendjeként, belenyugvással való elfogadása, és a halál jelenlétének állandósága a mindennapi életben.

Az Ariès által megállapított második periódus kb. a XI-XII. századtól a XVI-XVII. századig tart /helyi eltérésekkel/. Fő jellemzői: az individualizált halálkép megjelenése /ezért Ariès az "én-halál" címszóval illeti/, és a leginkább az embernek az élethez való újfajta viszonyával kapcsolatos jelenség, a "macabre"-izlés /a halál fizikai aspektusaihoz: a rothadáshoz és a bomló emberi test látványához való vonzódás/ megjelenése.

A halál individualizálódásának folyamata az Utolsó Ítélet víziójának új értelmezésével hozható kapcsolatba. Ennek lényege az, hogy az emberek sorsa feletti végső ítélezést a XIII-XIV. századtól már nem az egész emberiség számára egyszerre zajló "Végítélet Napján" /Dies Illa/ képzelel el, hanem közvetlenül a haldokló ágyánál, új jelentőséggel bővítve így a halált közvetlenül megelőző percekét. Az elbírálás módjának felfogása is változott. Már nem csak az isteni ítéltők, a "jó" képviselői, hanem a "rossz", a sátán és démonai is jelen vannak, akik nem csak az élet eddigi tettei, hanem az utolsó percekben tanúsított magatartása alapján döntenek a haldokló további sorsáról. Az Utolsó Ítéletet felváltja az "Utolsó Próbátétel", amelynek lényege az, hogy a haldoklónak, visszatekintve életére, bizonyos kísértekeknek kell ellenállnia /reményvesztés, elbizakodás, bűnös ragaszkodás a földi dolgokhoz/. Ha ellenáll, üdvözülni; ha nem, a sátán ragadja el. Jelentősen megnőtt tehát az utolsó percek jelentősége, de a haldokló egyéniségé is, mivel az utolsó percekben tanúsított magatartása egy csapásra módosíthatta a döntést pozitív vagy negatív irányba, függetlenül addigi életétől és bírától.

A középkor végének legérdekesebb jelensége az a felfokozott érdeklődés a halál fizikai aspektusa iránt, melynek megnyilvánulásai eleinte az emberi rothadást, később a csontvázakat és koponyákat színre vivő művészi ábrázolások és a haláltáncok műfaja voltak. Mindkét ábrázolási formával találkozunk mind a képzőművészeti, mind az irodalmi alkotásokban. Hogy mi az oka ezen "morbid" izlés kialakulásának, arra különböző magyarázatokat kaphatunk. Huizinga szerint a XIV-XV. század tudati krízisének jelensége ez. Alberto Tenenti, a téma orosz szakértője ezzel

szemben a reneszánsz életigenlésének, az élethez való újfajta ragaszkodás megnyilvánulásának tartja.

Ariès, osztva Tenenti véleményét, azt teszi hozzá, hogy a reneszánsz **embere**, mindamellett, hogy szenvedélyesen ragaszkodott a földi dolgokhoz, felismerte cselekvőképességének szűkös határait is, és kényszerű elbukása, reményvesztése okának haldísóságát tartotta. Az ember már élete teljében magában hordozza csúfos végét, az őt rágó férgeket, így felbomlását is. Ebből a felismerésből ered az erős vonzódás az oszló testek, csontok, koponyák látványa iránt.

A XIV. század végén, XV. század elején még csak a temetők falain találkozhatunk ilyen, az oszlást, rothadó hullákat megjelenítő freskókkal, pl. a párizsi "Aprószentek" temetőjében. A vallási indíttatású /a köldülő szerzetesrendek által hirdetett "memento mori"-eszmét reprezentáló/ téma hamar elvilágiasult. Mivel a halál látható, fizikai aspektusait emeli csak ki, materialissá, realiztikussá válik, kiküszöbölve az elmúláshoz kapcsolódó érzelmi megnyilvánulásokat. Villon közismert "Hol van már a tavalyi hó" refrénnél záródó, a régi szépasszonyok kényszerű elmúlását panaszó balladája példája annak, hogy líraibb, érzelmesebb megfogalmazásai is voltak a gondolatnak. De idézhetünk szintén Villontól a képi ábrázolások realizmusát tükröző sorokat is:

"A sápadt halál szele rázza
Orra megnyúlt, ere feszül
nyaka duzzad, lehull az álla,
Csukló és izom merevül."

/ Panasz a mindeneget lebíró halálról/

Ugyanez a téma bukkan föl a XVI. század végén, de főleg a XVII. században a temetkezési szertartások, sír-díszítmények csontvázakat, koponyákat felvonultató morbid forgatagában, amely a barokk szertelenségének megfelelően a véksőkig fokozta az el-rémítés ilyen effektusait. A korabeli templomok /pl. a firenzei San Lorenzo székesegyház/ szinte feldíszített ravatalokhoz válnak hasonlónak, kaszát lengető, koporsóvivő, gyertyát tartó csontváz-alakjaikkal, amelyek a figyelmet a földi hívságok mulandóságára, a halál mindenhatóságára voltak hivatva irányítani. A csontváz-halál motívum barokk-kori elburjánzását is több-féleképpen értelmezik. Kapcsolatba hozzák ezt a XVII. században a katolicizmuson belül a feltűnő új, aszketizmusra buzdító irányzatokkal, vagy a jezsuiták népre hatni akaró demagógiájával, amelynek jó eszközeül kínálkoztak a reneszánsz idején oly nagy sikerre szert tett ábrázolások. Igaznak látszik az a nézet is, amely szerint általános igény mutatkozott az ilyen szuggesztív, misztikus ábrázolásokra, amelyek mintegy a középkori gondolat- és érzélemvilág továbbélését reprezentálják. Nem feledhető azonban az sem el - erre André Chastel hívja föl a figyelmet - , hogy a XVI. században milyen jelentősen megnőtt az emberi test iránti tudományos érdeklődés is, és az anatómiai ismeretek terén milyen jelentős előrelépések történtek. A népszerűvé vált anatómiai értekezések képi ábrázolásai is bizonyára jelentősen befolyásolták a kor művelt közgondolkodását.

A XV. században feltűnő másik érdekes téma a haláltáncok műfaja, amely szintén megjelenik képi és irodalmi alkotásokban egyaránt. A haláltáncok legnagyobb divatja kb.1425-1525 között tart, de ezután is gyakran feltűnő motívum, egészen a

XVIII. századig. Először Franciaországban tűnik föl, a párizsi "Ártatlanok" temetőjének Guyot Marchand által készített freskóján, de nagy számban fordul elő később a német területeken, Csehországban, Lengyelországban, Észak-Itáliában, Angliában és részben Spanyolországban is. A haláltáncok eszmei tartalma a halál mindenhatósága és az a gondolat, hogy a halálban mindenki egyenlő: rendre és rangra való tekintet nélkül mindenkit egyformán ragad el. Ez az egyenlőség-gondolat garantálja egyébként a téma széles körben való népszerűségét és több évszázados továbbélését. Képi ábrázolásokon ez úgy jelenik meg, hogy a halált jelképező csontváz egymás után ragadja magával áldozatait: férfit és nőt, egyháziakat és világiakat, szegényt és gazdagot. A kis képeket többnyire rövid, ironikus feliratok is kísérik. Az áldozatok magukon viselik a társadalomban elfoglalt helyüket jellemző jegyeket: különböző eszerint ruházatuk, hordják munkaeszközeiket, de különböző erkölcsi és fizikai tulajdonságokra utaló jegyek is feltűnhetnek rajtuk. A társadalom tanulmányozása céljából is sokatmondóak lehetnek tehát a haláltáncok, olyan szempontból legalábbis, hogy adott helyen és adott időben milyen társadalmi rétegek tűntek már föl. Hogy a téma hogy jelenik meg az irodalomban, arra nézzük meg Villon fentebb már idézett balladájának másik szakaszát:

"Mert hát légy bölcs, légy balga, pap

Laikus, gazdag vagy szegény,

Fősvény, tékozló, kicsi, nagy,

Úr, paraszt, bűn s erény,

Bármely rangú földi szirén,

Csupa nyakék, dísz, kincs, sugár,

Hiába: e föld kerekén

Mindenkit elvisz a halál."

Számos példát lehetne tehát hozni arra a felfokozott halál iránti érdeklődésre, vonzódásra, amely a reneszánsz élet felé fordulása mögött a középkor végi ember lelke mélyén meghúzódott. A jelenség ellentmondásainak okát feltehetőleg az átmeneti korszak különböző gondolati tendenciáinak együttélésében, részleges keveredésében kell keresnünk.

Visszatérve Ariès periodizációjához, a XVI-XIX. századhoz érkezünk, amely a barokkon keresztül a romantika korszakában ki-kristályosodó új halálképet állít elénk, amelyet Ariès a "mások halála" névvel illet, kiemelve ezzel a lényegét: az eddig csak az ember önmaga iránt érzett keserűsége átalakul a mások elvesztése miatt való mélységes elkeseredéssé. A XVII. századi képzőművészeti és a későbbi irodalmi példák alapján a halál fogalmának bizonyos erotikus jelleggel való telítődését figyelhetjük meg. Közismert példára hivatkozva: Bernini festményén, a Szent Teréz extázisának nőalakja mintegy szerelmi transz állapotában egyesül Jézussal. Ugyanilyen izlést tükröz az a XVIII. században elterjedt történet, amely a halott lány és az őt virrasztó szerzetes szexuális együttlétét írja le. A halál és erotika ilyen közelítése okaként az tételezhető fel, hogy a korabeli gondolkodás ekkor kezdte felfedezni a mindkét fogalomhoz egyaránt fellelhető "elszakadás", mindennapitól való eltérés-jelleget, amely a halál esetében fontos új vonás /az eddigi felfogásban végbement módosulások ugyanis alapjában nem változtatták még meg a halál természetességét, egyszerű természeti törvényként való elfogadását./

Az erotikus jelleg a halál-ábrázolásokban nem volt hosszú

életű jelenség, ez hamarosan felolvadt a halál szépségét misztifikáló, a romantikában kiteljesedő felfogásban. A romantikus-preromantikus halál képét figyelhetjük meg pl. Lamartine költői meditációin vagy Mark Twain regényein keresztül, de felfedezhetjük ezt a korból származó naplórészletekben és levelekben is.

A halál tehát kívánatos, csodálatra méltó dologgá válik a romantikában. De éppen ez a "szép" halál az, amely az eddigiektől eltérően most már a haldokló közvetlen hozzátartozóit is felkozott drámai érzelmek nyilvánítására készteti. Az érzelmi reakciók megjelenése a halál elszakadás-, elvesztés-jellegének kihangsúlyozódásából fakad, de a családtagokat egymáshoz fűző érzelmek szorosabbá válásáról is tanúskodik. A haláljelenet eddigi egyszemélyes drámája módosul tehát: az eddigi néma szemlélők "aktív" résztvevőkké válnak, szenvedélyes gesztusokkal juttatva kifejezésre a közelgő halál miatti elkeseredésüket. A gyászt már hisztériává fokozó XIX. század a sír- és temető-kultusz felvirágzásának időszaka is. A családtagok pompás sír- emlékeket emelnek az eltávozott emlékére, hogy biztosítsák ezzel halhatatlanságát. Itt azonban már bizonyos területi elhatárolásokat is kell tennünk, mivel az utóbbi jelenség csak Franciaországra, Itáliára és a német területek egy részére volt jellemző, amíg /túllépve Nyugat-Európa keretein/ az Egyesült Államokban, Angliában és Hollandiában nyomát sem találjuk. A XVIII-XIX. századig a halál-koncepció és a temetkezési szokások kapcsán nem kellett különösebb területi különbségekkel számolnunk. Innen azonban a közös modell eltérő fejlődésnek indul. Ennek oka feltehetőleg az iparosodás és urbanizáció fejlődésének ütemkülönbségében keresendő. Azokban az országokban, ahol a sírkul-

tusz rendkívüli felvirágzása tapasztalható, az állapítható meg: a lassabb ipar- és városfejlődés miatt a városokon belül is továbbéltek a rurális szokások, hagyományok és az járult hozzá a sírkultusz neobarokk felvirágzásához.

Itt érkezünk el a XX. század elejétől napjainkig tartó új periódushoz, amely a "megtagadott halál" nevet kaphatná. Az itt bekövetkező ugrásszerű változás az előbb már körvonala-zott területi elkülönülésnek megfelelően különbözőképpen érinti a nyugati országokat. Az Egyesült Államokból kiindulva hamar átterjedt Angliára, Hollandiára, ma pedig már Franciaországban és Nyugat-Európa más országaiban is érezhető. Lényege pedig már nevéből is következik: a halál tiltott témává, mellőzötté válik, az élők tábora egyre jobban igyekszik távoltartani magától még a gondolatát is.

Már a XIX. század második felétől tapasztalható az, hogy a külvilág egyre jobban elfordul a haldoklótól, és megszűnnek a halottas ágy körül zajló drámai szertartások. Ez főleg századunk 30-50-es éveitől jellemző, amikortól a halál színhelye átkerül a kórházba. A halál ezzel egyszerű technikai jelenséggé válik: az orvosok a szükséges pillanatban leállítják az élet további hosszabbítására tehető intézkedéseket, és úgy, hogy a halál "elfogadható" legyen a túlélők számára. Elfogadható: tehát ne keltsen zavaró, túl erős érzelmeket sem a haldoklóban, sem a környezetében, ne zavarja meg az élők nyugalmát, "boldogságát". Megszűnnek a megható gyászszertartások és a hagyományos temetői "vizitek" is. A gyászt, az elvesztés fájdalmát nem illik kinyilvánítani: sírni, meghatódni csak titokban szabad. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a mai ember közönyel viseltetne

a halál és az elhunytak iránt. Bizonyítják ezt azok a számadatok, amelyek kimutatják: a XX. században rendkívül megnőtt azon esetek száma, amikor a halott házastársat rövid időn belül követi özvegye.

Az elfojtott érzelmi reakciók miatt tehát még súlyosabb következményekkel jár a közeli hozzátartozó elvesztése. S mindennek háttérében a társadalom állítólagos "boldogságának" védelme áll, amelynek megzavarásához az egyénnek nincs joga.

A korai középkor természetes egyszerűségén, a késői középkor felfokozott halál-érzékenységén, a barokk és romantika túlzásain keresztül tehát idáig, a halál megtagadásáig jutott el a nyugat-európai gondolati fejlődés. Minden jövődőlési szándék nélkül annyi mindenestre megállapítható: az ember tartósan nem fordíthat hátat a halál kérdésének. Az is tény, hogyha társadalmi szinten lehetséges is ez a szégyellős hallgatás, mögötte, nem kétséges, a mai ember a múltbélينél jóval elkeseredettebb szorongása, halálfélelme rejlik.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Philippe Ariès: Essais sur l'histoire de la Mort en Occident du Moyen Âge à nos jours /Édition de Seuil, 1975/
- André Chastel: Fabulák, formák, figurák - A barokk és a halál /95-117/ - /Gondolat, Bp. 1984./
- Johan Huizinga: A középkor alkonya - A halál víziója /109-119/ /Helikon, 1982./
- André Corvisier: Les représentations de la société dans les danses des morts du XVe. au. XVIIIe. s.

/Revue d' histoire moderne et contemporaine,
1969. okt-dec. 489-540./

NEUBERGER ANNA

ÚJABB ADALÉKOK

A SZOCIOLÓGIA ELSŐ MAGYAR MŰHELYÉNEK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

/ A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
új bibliográfiai sorozatának
első két kötetéről./

Úgy vélem nem túlzás azt állítani, hogy a bibliográfia a tudományos kutatás egyik tartóoszlopa, mert e fontos segédeszköz nélkül lehetetlen lenne eligazodni a szakpublikációk óriási halmazában. Minden tudományágra érvényes ez a megállapítás, de akkor is helytálló - miként a most ismertetésre kerülő kezdeményezés is teszi - ha nem egy szakdiszciplína eredményeinek, hanem egy-egy tudós írásainak összegyűjtése a célja a bibliográfia készítőjének.

Ez utóbbi megoldásra vállalkozott a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár is, amikor új kezdeményezéssel örvendezettette meg a századelő hazai társadalomtörténete iránt érdeklődő olvasókat. Magyar Szociológia-történeti Füzetek címen sorozatot indítottak, amelyben a 20. század kiemelkedő - modern magyar társadalomtudományt, társadalomkritikát és új értelmiségi közgondolkodást megteremtő - társadalomtudósainak munkáit bibliográfiákban összegyűjtve nyújtják át az olvasónak. A sorozat szerkesztőjének, Báthory Jánosnak terve impozáns és sokat ígérő: az eddig megjelent két kötetten kívül - Szende Pál és Polányi Ká-

roly műveinek bibliográfiája - már előkészületben van egy Jászi Oszkár bibliográfia is, a tervezett kötetek között pedig Jászi Oszkár naplója, valamint Bibó István, Szabó Zoltán, Apáthy István és Weiss István műveinek bibliográfiai összegyűjtése szerepel.

Az előttünk álló két kötet ezen új kezdeményezés első két darabja: a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár a sorozatot két - pályájuk indulásakor egyaránt a Huszadik Század című folyóirat szellemi alkotóközösségéhez /a második magyar reformnemzedékhez, ahogyan Horváth Zoltán elnevezte/ kapcsolódó - polgári radikális gondolkodónak, Szende Pál és Polányi Károly munkásságának összegyűjtésével kezdte.

A századforduló fiatal nemzedékére és szellemi műhelyük, a Huszadik Század című folyóiratnak a progresszív hagyományaira és a magyar közgondolkodás alakításában játszott szerepére - mások mellett - Litván György, valamint Szűcs László már 1973-ban föl hívták a figyelmet kordokumentumokat közlő, A szociológia első magyar műhelye című tanulmánykötetbe írott bevezető-tanulmányukban. Írásukban azonban utaltak arra a sajnálatos tényre is, mely szerint a Huszadik Század című folyóirattal együtt - félig elfeledte vagy megtagadta az utókor. A másik magyar reformnemzedék egyik jeles politikusának, közgazdasági gondolkodójának és közéleti emberének Szende Pálnak munkássága is hosszú időre a feledés homályába merült.

Szende Pál /1879-1934/ - eredeti foglalkozását tekintve ügyvéd - közgazdasági író, radikális, majd szocialista politikus, a Radikális Párt egyik alapító tagja volt. A polgári demokratikus forradalom után - /az őszirózsás forradalom alatt a

pénzügyi tárca birtokosa/ Bécsbe költözött s ettől kezdve tudományos és közéleti tevékenységét külhonban fejtette ki, főbb művei külföldön jelentek meg. Tanulmányaiból az elmúlt két évtized alatt gyűjteményes kötetekben jelent meg néhány írás, majd 1979-ben - születésének századik évfordulóján - kiváló történészek méltatták életművének egyes szakaszait az évforduló alkalmából megrendezett tudományos konferencián.

A tudós ügyvéd munkáinak szellemi hazatérését, eszméinek a progresszív közgondolkodásba való erőteljesebb behatolását segíti elő Gyurgyák János is - Szende Pál műveinek szakértő ismerője - , aki bibliográfiai gyűjtését kötetben most megjelentette. Az alapos bibliográfiát jól kiegészíti fontos adalékokat szolgáltatva Szende Pál életéről az a terjedelmes tanulmány, amelynek célját - Gyurgyák János szándéka szerint - az, hogy felhívja a figyelmet a nemzetközileg is jelentős pálya és tevékenység fontosabb állomásaira, valamint eddig még ismeretlen vagy homályos területeire. Szende Pál bibliográfusa az általa ígértekkel ellentétben - annak ellenére, hogy a kutatás olyan technikai nehézségekbe ütközött, mint például az, hogy Szende Pál gazdag irat- és levélhagyatéka eddig még nem került elő - viszonylag részletesen mutatja be Szende Pál életét, tudományos tevékenységét.

A bevezető tanulmány után következő bibliográfiai rész is gondos gyűjteménymunkára utal - bár Gyurgyák János itt is jelzi, az anyag lehetne gazdagabb is, mert a pozsonyi Egyetemi Levéltárban és az erdélyi könyvtárakban a magyar anyagokat nem is kutathatta - , hiszen a bibliográfus 841 tételben gyűjtötte össze Szende Pál írásait. A bibliográfia értékét és használha-

tóságát növeli, hogy tartalmazza Szende Pál műveiről írott recenziókat és a róla készült írásokat, megemlékezéseket is, lehetőséget nyújtva ezzel a Szende életmű alaposabb megismerésére.

A világhírű gazdaságtörténész, Polányi Károly /1886-1964/ életútja és tudományos munkásságának hazai recepciója sok hasonlóságot mutat a Szende Páléval. Polányi is aktív közéleti tevékenységet fejtett ki: Magyarországon az 1910-es évek elejétől ő volt a Galilei Kör első elnöke, hosszabb ideig a Szabadgondolat című polgári radikális lap munkatársa, majd főszerkesztője, irányította a Polgári Radikális Párt munkáját. 1919 nyarán hagyta el az országot s ettől kezdve külföldön élt és alkotott: 1933-ig Bécsben, utána 1945-ig Nagy-Britanniában, ezt követően pedig haláláig Kanadában fejtette ki tudományos tevékenységét. 1945 után, külföldi egyetemek meghívott professzorként - írta meg kiemelkedően fontos gazdaságtörténeti munkáit, amelyek közül néhány magyar nyelven is olvasható.

Szintén Gyurgyák János szerkesztette és látta el bevezetővel a Polányi bibliográfiát is. /A bibliográfiát Bóna Márta és Gyurgyák János állította össze./ Gyurgyák János - Polányi életművének tudós kutatója - kiváló és színvonalas tanulmányában ismerteti Polányi Károly életét és elméleti munkásságának legfontosabb csomópontjait, továbbá közli az életrajzi adatokat is. A bibliográfia ugyanazt a beosztást követi mint a Szende bibliográfia azzal az eltéréssel, hogy a kötet tárgy- és névmutatót is tartalmaz. A munka becsét emeli, hogy a kötet végére a szerkesztő néhány fotográfiát illesztett, amelyek Polányi Károlyt barátai és családja körében ábrázolják.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ezzel a vállalkozással, amelynek első két kötetéről most beszámoltunk, az eddig is színvonalas és részletes szociológiai szakbibliográfiai szolgáltatát bővítette tovább, nem kis örömeire szolgálva a honi szociológiai történet és - szélesebb értelemben - művelődéstörténet kérdései iránt érdeklődőknek. Bizakodással várjuk a sorozat következő darabjait.

/Magyar Szociológiai Történeti Füzetek 1. Szende Pál /1879-1934/. Bp., 1986, 214 p., Magyar Szociológiai Történeti Füzetek 2. Polányi Károly /1886-1964/. Bp., 1986. 214 p. Ez utóbbi kötet a MTA-Soros Alapítvány Bizottság anyagi támogatásával jelent meg./

LICHTENSTEIN JÓZSEF

Hírek – Röviden

Az Egyetemi Tanács kimagasló tudományos munkájának elismeréséül Kristó Gyula egyetemi tanárnak ítélte oda a Ligeti Lajos által alapított Kuun Géza-díjat. Gratulálunk a kitüntetéshez.

Szeged visszafoglalásának 300-ik évfordulója alkalmából 1986. október 20-án délelőtt tudományos emlékülést tartottak a szegedi városi tanács tanácstermében. Az emlékülést Müller Józsefné, Szeged Város Tanácsának elnökhelyettese nyitotta meg, majd Kristó Gyula elnökletével előadások hangzottak el a nevezetes eseménnyel kapcsolatban. Szakály Ferenc Szeged visszavételének jelentősége címmel tartott előadást, amelyben új megvilágításba helyezte Szeged ostromát, illetve a vár feladását megelőző zentai csatát. Vass Előd turkológiai oldalról közelítette meg a kérdést, s Szeged török uralom alatti utolsó két évtizedét vizsgálta a források tükrében. Az előadások után elhangzó és azokhoz csatlakozó korreferátumokban Szeged visszafoglalásának egy-egy érdekes momentumával foglalkoztak az előadók. Géczi Lajos a szegedi ferencesek tevékenységét elemezte, akik fontos információkat juttattak el a császári parancsnokoknak a török sereggel kapcsolatban. Barta László a simancasi levéltárban talált spanyol követjelentést vizsgálta, amely hírt adott a magyarországi harcokról, s benne Szeged

visszavételéről. Zombori István Szeged visszafoglalásának nemzetközi visszhangjával foglalkozott, s elemezte azokat az okokat, amelyek egy-egy európai ország reagálását meghatározták a magyarországi törökellenes harcok vonatkozásában.

Ugyancsak 1986. október 20-án, este 6 órakor az Irodalmi Kávéház a Royalban c. sorozat keretén belül a történelem iránt érdeklődő, szép számmal összegyűlt hallgatóság előtt a török kori Szegedről, valamint a város visszafoglalásának körülményeiről, annak jelentőségéről, visszhangjáról beszélgettek a meghívott történészek. A beszélgetést Rákos István vezette, résztvevői voltak Szakály Ferenc, Szántó Imre, Tóth Sándor és Zombori István.

A pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kara "Kronika" címmel történész diáklap kiadását tervezi. A pécsi történész TDK vezetője jelezte, hogy kapcsolatot kívánnak kiépíteni az "Aetas" szerkesztőségével. Szerkesztőségünk az ajánlatot szívesen fogadta. Egyenlőre a kiadványok és írások cseréjében látjuk az együttműködés lehetőségét.

Az ELTE Bölcsészettudományi Karának gondozásában "A történelem segédtudományai" c. segédtudományi kézikönyv jelent meg. A Kállay István szerkesztette kötet 20 történeti segédtudomány fogalmát, kutatástörténetét, módszereit és forrásait mutatja be. Különösen dícséretes, hogy a szerzők nagy hangsúlyt adtak a további vizsgálódást elősegítő bibliográfiák összeállítására. A könyv sajnos az alacsony példányszám miatt nem került a könyvesboltokba, kizárólag a Magister könyvesboltban vásárolható meg Budapesten.

"Határ" címmel a debreceni KLTE Közművelődési Bizottsága új kiadványt jelentetett meg. A lapban mind az irodalom, mind a társadalomtudomány tárgykörébe tartozó írások helyet kapnak. Az első számban tanulmányrészlet olvasható a Rajk-per külpolitikai és belpolitikai hátteréről és a moldovai csángómagyarokról. A kiadvány 500 példányban jelenik meg.

A JATE BTK-n több éves szünet után újjáalakult a "Filozófia TDK". Működését ebben az évben egy előadássorozat megszervezésével kezdi, "Képek a középkori filozófia történetéből" címmel. A cím kb. 5-6 előadást takar - a keresztény bölcselet kialakulása, - latin és görög egyházatyák, - skolasztika kezdetei, - universale viták a XII-XIII. században - tárgykörök-ből. /Az előadók az MTA Filozófiai Intézetének munkatársai./

A TDK programja közt szerepel továbbá néhány módszertani jellegű előadás /beszélgetés/ megtartása. Fontos feladatának tekinti a diákkör, hogy vitafórumnak is helyt adjon, legyen az diákköri dolgozat megvitatása vagy akár néhány újonnan megjelent szakkönyv megbeszélése, értékelése. Az első, kísérleti év után a diákkör szeretné lehetőségeit tovább tágítani, ezért is nyitott minden érdeklődő és igény előtt.

Fodor István, egyetemünk docensét, a Nemzeti Múzeum Középkori Osztályának vezetőjét a múzeum főigazgatójává nevezték ki. Sok sikert kívánunk az új munkakörben.

A Középkori Egyetemes Történeti TDK szeretettel vár minden hallgatót, kinek tervei között szerepel világtörténelemből TDK vagy szakdolgozat készítése. Idegen nyelvű szakcikkek for-

dításával nyelvszakos hallgatók is bekapcsolódhatnak a munkába. Terveik között szerepel egy átfogó, a legfontosabb európai történészlapokat felölelő repertórium készítése. Jelentkezni a TDK ülésen való megjelenéssel lehet.

A közelmúltban megrendezett bécsi Hungarológiai Kongresszuson bejelentették, hogy a következő, 1991-ben esedékes kongresszus rendezési jogát a szegedi egyetem kapta meg.

Megjelent a szegedi "HARMADKOR" /a JATE Közművelődési Titkárságának irodalmi-kritikai kiadványa/ 5. száma. Versek és versfordítások mellett részletek olvashatók Richard Brautigan kisprózáiból.

A Tankönyvkiadó gondozásában jelent meg Engel Pál-Kristó Gyula: Magyarország története 1301-1457 c. egyetemi jegyzete 220 példányban. Karunkon 20 perc alatt fogyott el a kiadvány.

A Középkori Magyar Történeti Tanszék új tudományos segédmunkatársa Sebők Ferenc, aki 1986-ban végzett karunkon, angol-történelem-latin speciális képzés keretében. Kutatási területe a Jagelló-kori politika története.

1986. október 5-én az egyetem mintegy 80 fős küldöttsége, oktatók és hallgatók, megkoszorúzták az aradi vértanúk emlékoszlopát. Így emlékezve meg az 1849. október 6-án kivégzett tábornokokra. A kirándulást és a koszorúzást a József Attila Kollégium és a JATE KISZ Egyetemi Bizottsága szervezte.

Az idei kari Diákköri Konferenciára december 4.-én kerül sor a JATE Bölcsészettudományi Karán. A dolgozatok tartalmi kivonatát november 20-ig le kell adni a TDK vezetőségnek. A végső változat beadásának határideje december 15. Az áprilisi pécsi Országos Tudományos Konferencián csak a megjelölt határidő letelte előtt leadott és a kari konferencián elfogadott dolgozatok szerepelhetnek.

A Középkori Egyetemes Történelem és Latin-Amerika Története Tanszék kutatócsoportja szeptember 9-10-én tudományos konferenciát szervezett. A nemzetközi konferencián - "A fegyveres erők szerepe a fejlődő országok életében, múlt és jelen" - szovjet, NDK-beli, csehszlovák és bolgár kutatók vettek részt. A fórum meghívott vendége volt Marcello Carmagnari, a Latin-Amerika kutatók társaságának elnöke.

A Történeti Segédtudományi Tanszék új munkatársa Hajnóczy Gábor művészettörténész, aki 1967-ben végzett egyetemünkön olasz-történelem szakon. 1973-ig a zirci gimnáziumban tanított, majd a Budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti Tanszékén dolgozott az elmúlt tanévig. Érdeklődési területe a reneszánsz építészet-elmélet. Ebben a félévben a másodéves hallgatóknak vezet egyetemes történeti szemináriumot a középkori városeszményről. "Az antikvitás újjáéledése az európai művészetekben" címmel indított speciális kollégiumot. Jelentős előrelépésnek tekinti a tantárgyi reformon belül azt, hogy két év múlva /ez először a jelenleg 3. éveseket érinti/ az 5. év első félévében heti 2 óra művészettörténeti előadás lesz, kollokviummal bezárólag.

Az "Aetas" főszerkesztője Kosztai László az MTA Tudományos Minősítő Bizottságától hároméves ösztöndíjat kapott a "Székes- és Társkáptalanok a pécsi és bács-kalocsai egyszékes- és társkáptalanok a pécsi és bács-kalocsai egyszékes- megyében 1353-ig" kutatási témára. A témavezető Kristó Gyula egyetemi tanár.

Munkatársaink

- Bárdi Nándor - 1962-ben született Laskodon. A JATE Bölcsészettudományi Karának V.éves történelem-Kelet-Európa szakos hallgatója.
- Galamb György - Budapesten született 1960-ban. 1986-ban végzett a JATE Bölcsészettudományi Karán történelem-olasz szakon. Jelenleg az Országos Levéltár dolgozója.
- Kosztá László - 1962-ben született Szombathelyen. 1986-ban végzett a JATE Bölcsészettudományi Karán történelem-latin sp.szakon. Tudományos továbbképzési ösztöndíjas.
- Lele József - Szegeden érettségizett 1981-ben. A JATE Bölcsészettudományi Karának V.éves történelem-magyar-latin sp.szakos hallgatója. A Középkori Magyar Történelmi Tanszék demonstrátora.
- Lichtenstein József - 1984-ben végzett a JATE Jogtudományi Karán. Jelenleg Szegeden a Megyei Bíróságon dolgozik.
- Neuberger Anna - 1981-ben érettségizett Tatabányán, jelenleg a JATE Bölcsészettudományi Karának V.éves történelem-francia szakos hallgatója.

- Orbán Imre - 1961-ben született Makón. Egyetemi tanulmányait a KLTE Bölcsészettudományi Karán kezdte magyar-népművelés szakon, 1986-ban történelem-magyar-latin sp.szakon a JATE-en végzett. Középiskolai tanár Szegeden.
- Sebők Ferenc - 1961-ben született Makón. A JATE Bölcsészettudományi Karán végzett 1986-ban történelem-angol-latin sp.szakon. Az egyetem Középkori Magyar Történeti Tanszékének tudományos munkatársa.
- Tyekvicska Árpád - 1960-ban született Legénden, Vácon érettségizett. A JATE Természettudományi Karának IV. éves földrajz-történelem szakos hallgatója.
- Vida Andrea - 1981-ban érettségizett Budapesten. A JATE Bölcsészettudományi Karán végzett magyar-latin szakon 1986-ban. A Somogyi Könyvtár dolgozója.

AETAS JATE Bölcsészettudományi Kar

Tudományos Diákköri Tanácsának kiadványa

Felelős kiadó: Dr. Mikola Tibor

ISSN 0237-7934

Fk: Dr. Mikola Tibor dékán

Készült a JATE Sokszorosító Uzenében, Szeged
Engedélyszám: 316/86. Méret: E/5
Példányszám: 400 Fv: Lengyel Gábor

„Helyesen elkövetett kegyetlenségnek azokat nevezhetem, melyeket egyszer követünk el önmagunk biztosítására, és amelyekben később nem áttalunk meg, hanem olyan rendszabályokra váltjuk fel őket, amelyek a lehetőségig hasznosak az alattvalók számára. A helytelenül elkövetett kegyetlenségek azok, amelyek, noha kezdetben kisszámúak, az idővel növekednek. Egy hódítónak úgy kell intéznie, hogy egyszerre kövessen el minden kegyetlenséget, nehogy mindennap vissza kelljen térnie hozzájuk.”

(Machiavelli: A Fejedelem)